
कविकुलगुरु - कालिदास - संस्कृत - विश्वविद्यालयः

दाखल अंक	शिर्षक	ग्रंथकार	विषय	विस्तार (पुर्ण/ अपूर्ण)	टिकाकार	आकार	पृष्ठे	लिपी	सामग्री	Lines per page	Letters per line	Condition & age (शके/विक्रम सवंत)	Additional Particulars / Remark
M-2596	स्मार्त मांगलिक	-	धार्मिक	अपूर्ण	-	3/9	36	संस्कृत	कागद				

श्रीगन॰ श्रमानं = गदीदि ग्रंश

हरनाि रथी न ॥ आदिनीय

रमानानि मडारा १५८६

श्रीगणेशायनमः॥नत्वाश्रीगणनाथस्यचरणंसर्वसिद्धिदं॥बालानांसुखबोधार्थंकरोमि
स्मार्त्तमंजरीं॥१॥तत्रादौस्मार्त्तप्रशंसामाह॥नावसथ्यात्परोधर्मोनावसथ्यात्परंतपः॥ना
वसथ्यात्परंदानंनावसथ्यात्परंधनं॥१॥नावसथ्यात्परोमोक्षोनावसथ्यात्परंयशः॥नावसथ्या
त्परासिद्धिर्नावसथ्यात्परागतिः॥२॥अकरणेप्रत्यवायमाह॥कृतदारोनवैतिष्ठेत्क्षणमप्यग्नि
नाविना॥तिष्ठन्भवेद्द्विजोव्रात्यस्तथाचपतितोभवेत्॥१॥योग्निंस्मार्त्तमज्ञानाद्दस्यकर्मस्नान
जपादिकं॥होमान्समाचरेद्विप्रोनसपुण्येनयुज्यते॥२॥योगृहीत्वाविवाहाग्निंगृहस्थइ
तिमन्यते॥अन्नंतस्यनभोक्तव्यंवृथापाकोहिसःस्मृतः॥३॥वृथापाकस्यभुंजानोप्राय ॥मंज
श्चित्तंविधियते॥प्राणायामत्रयंकृत्वाघृतंप्राश्यविशुध्यति॥४॥करणेफलमाह॥योद ॥१
द्यात्कांचनंमेरुंपृथिवींचससागरां॥तत्सायंप्रातर्होमस्यतुल्यंभवतिवानवा॥१॥अथावस

ध्याधाने॥तद्दारकाले द्यायाद्य काले वा भवति॥यदाविहितकाले कृतं चेत्तदाधानादिकं का
र्यं॥कालातिक्रमेनुप्रायश्चित्तं कृत्वा कार्यं॥प्रायश्चित्तमाह॥यावंत्यब्दान्यतीतानि निरग्ने
र्विप्रजन्मनः॥तावंति कृच्छ्राणि चरेद्धोम्यं दद्याद्द्विजातये॥अथ ज्योतिःशास्त्रोक्तमुहूर्तं विचार्य
तत्पूर्वेद्युः प्रायश्चित्तविधिमाह।अथप्रायश्चित्ते॥तीर्थं गत्वा ब्राह्मणानाहूय कृतस्नानार्द्रवा
सः।ब्राह्मणान्सदक्षिणीकृत्य अनन्योस्साष्टांगं प्रणमेत्।ततः पर्षदग्ने गोद्वयपयोः प्रत्येकं प्रत्या
म्नायत्वेन यथाशक्ति सुवर्णरौप्ययोर्निष्कमार्धं वा तदर्धं वा निधाय॥मम जन्मजन्मप्रभृ
तिज्ञाताज्ञानमल्पह्रस्वल्पकायिकवाचिकमानसिकसांसर्गिकस्पृष्टास्पृष्टभुक्ताभुक्त
पीतापीतसकलपातकोपपातकातिपातकलघुपातकसंकलीकरणमलिनीकरणअ
पात्रीकरणजातिभ्रंशकरप्रकीर्णकादिनानापातकादीनां विनाशार्थं प्रायश्चित्तमुद्दिश्य

॥स्मार्त०॥ ममानुग्रहं तु भवंत इत्युक्त्वा पुनः प्रणमेत् ॥ अथ प्रार्थना ॥ सर्वे धर्मविवेक्तारो गोप्तारः स
॥२॥ कला द्विजाः ॥ मम देहस्य संशुद्धिं कुर्वंतु द्विजसत्तमाः ॥ मया कृतं महाघोरं ज्ञातमज्ञातकिल्बि
षं ॥ प्रसादः क्रियतां मह्यं शुभानुज्ञां प्रयच्छथ ॥ ततस्तस्य शरीरद्रव्यादिशक्तिमुत्तममध्यमा
दिपक्षांश्च विचार्य अस्मिन् पक्षे अयं शक्त इति निश्चित्य पुस्तकवाचनपूर्वकं सभ्याः कथयेयुः ॥
स च पुस्तकस्य पूजां गंधपुष्पाक्षतादिभिर्विधाय सभ्यापूजां च कृत्वा कृतांजलिपुटो भूत्वा तदुपदि
ष्टं शृणोतु सभ्याश्च षडब्दं अब्दं सार्धं चांद्रायणद्वयमेकेषु कंचन पक्षं शक्त्यानुसारेणोपदिशे
युः ॥ तथा च मितिक्षरायां ॥ जन्मप्रभृति पापानि बहूनि विविधानि च ॥ कृत्वा ब्रह्महत्या ॥ मंज
याः षडब्दं व्रतमाचरेत् ॥ स चोपदेशस्तु तन्मध्ये वृद्धेन सर्वानुमत्या कार्यः ॥ अनेनामुक ॥२
पक्षेण त्वं कृतार्थो भविष्यसीति वदेत् ॥ ततः कर्त्ता इत्थमंगीकृतस्य सायान्हे गंगादितीर्थे गत्वा

चम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा मम जन्मप्रभृति ज्ञानाज्ञानसकृदसकृत्कायिक
वाचिकमानसिकसांसर्गिकस्पृष्टास्पृष्टभुक्ताभुक्तपीतापीतसकलपातकोपपातकाति
पातकलघुपातकसंकलीकरणमलिनीकरणअपात्रीकरणजातिभ्रंशकरणप्रकीर्ण
कादिनानापातकादीनां विनाशार्थं सर्वपापक्षयार्थं ब्राह्मणैर्यदुपदिष्टं तत्सर्वोक्तिरांगस
५म हितं करिष्ये। तदंगवपनं दंतधावनं भस्मादिदशस्नानानि पंचगव्यप्राशनं च करिष्ये॥ तत्र
वपने॥ यानि कानि च पापानि ब्रह्महत्यासमानि च॥ केशानाश्रित्य तिष्ठंति तस्मात्के
शान्वपोस्म्यहं॥ कक्षोपस्थशिखावर्जं नखरोमाणि वापइत्वा हविष्यासनपक्षे दंतधावनं॥
तत्र प्रार्थनामंत्रः॥ आयुर्बलं यशोवर्चः प्रजाः पशुवसूनि च॥ ब्रह्मप्रज्ञां च मेधां च त्वन्नो
धेहि वनस्पते॥१॥ अन्नाद्यायेति मंत्रेण दंतधावनं॥ कृत्वा प्रक्षाल्य त्यजेत्॥ अथ स्ना

॥स्मार्त०॥ स्नानानि॥भस्मस्नाने॥तद्यथा॥ईशानायनमइति शिरसि॥तत्पुरुषायनमइति मुखे
॥३॥ ॥अघोरायनमइतिहृदये।वामदेवायनमइतिगुह्ये।सद्योजातायनमइतिपादयोः।प्रण
वेनसर्वांगे।अग्निरितिभस्मेत्यादिभिर्वा॥ततःशुद्धतोयेनस्नानं॥इतिभस्मस्नानं॥
अथगोमयस्नानं॥गंधद्वारामितिगोमयंगृहीत्वा॥अग्रमग्रेचरंतीनामोषधी
नांरसंवने॥तासामृषभपत्नीनांपवित्रंकायशोधनं॥यन्मेरोगांश्चशोकांश्चनुदगो
मयसर्वदा।अभिमेश्च।मानस्तोकइतिशिरःप्रभृतिपादांतंविलिपेत्।शुद्धस्नानं।इ
तिगोमयस्नानं॥अथमृत्तिकास्नानं॥बलिस्थापर्वतानामितिभूमिंप्रार्थ्य।मावो
रिषत्खनितेतिखनित्वा।स्योनापृथिवीतिमृदंगृहीत्वा।आयणेतिपरायणेइतिहृ ॥मं॥
वेंगृहीत्वा।गायत्र्याभ्युक्ष्य।भूमौनिधाय॥आचम्यमृदास्नानंकरिष्यइतिसंकल्प्य:॥ ॥३॥

मृदं कुशोदकेनाभ्युक्ष्य दिक्षु क्षिपेत्॥ त्रातारमिंद्रमिति पूर्वे। यमाय त्वेति दक्षिणे।
तत्वायामीति पश्चिमे। वयः सोमेत्युत्तरतः। तत्सूर्यस्येत्युपरिष्टात्। इदं विष्णुरिति सर्वा
गेषु। शुद्धस्नानं। इति मृत्तिकास्नानं॥ गंगे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति॥ नर्मदे सिं
धु कावेरि जलेस्मिन्संनिधौ भव॥ इति तीर्थान्यावाह्य। आपो हि ष्ठेति त्रिसृचा स्नायात्।
अथ पंचगव्यस्नानं॥ गायत्र्या गोमूत्रं। शुद्धस्नानं। गंधद्वारामिति गोमयेन स्नानं॥ शु
द्धस्नानं। आप्यायस्वेति क्षीरं। शुद्धस्नानं। दधिक्राव्ण इति दध्ना। शुद्धस्नानं॥ घृतेमिति
क्ष इति घृतेन। शुद्धः। देवस्य त्वेति कुशोंभसा अभिषिंचामीति सर्वत्र वाक्यशेषः॥
त्रिर्निमज्ज्याचम्य। स्त्रीशूद्राणाममंत्रकं। स्नानांगतर्पणं। तद्यथा। भूर्देवांस्तर्पयामि॥
भुवः देवांस्त०। स्वर्देवांस्त०। भूर्भुवस्वर्देवांस्त०। ततो निवीती। भूऋषींस्तर्पयामि। भुव

॥स्मार्त०॥ ऋषयस्तृ०। स्वः ऋषयस्तृ०॥ भूर्भुवस्वः ऋषयस्तृ०। ततोपसव्यं दक्षिणामुखः। भूः पितरस्तृ०।
॥४॥ भुवः पितरस्तृ०। स्वः पितरस्तृ०। इति स्नानांगतर्पणं॥ आचम्य। धौतेवाससी परिधाय। तिलकं धृ
त्वा यथोक्तविधिना विष्णुश्राद्धं कर्त्तव्यं तत्तु महाग्रंथे ज्ञातव्यं। अथवा विष्णुमुद्दिश्य त्रीन्ब्रा
ह्मणानां धान्यादिना संपूज्य विष्णुश्राद्धस्य सांगतासिध्यर्थं त्रयेभ्यो ब्राह्मणेभ्यो आमान्नानि सं
प्रदद्यादिति विष्णुश्राद्धं। अथ पूर्वांगं॥ गवामंगेषु तिष्ठंति भुवनानि चतुर्दश॥ यस्मात्तस्माच्छि
वं मे स्यादिह लोके परत्र च॥ इति मंत्रेण अमुकगोत्रायामुकशर्मणे ब्राह्मणाय इमां गां संप्रद
दे। पंचगव्यसंस्कारान्कृत्वाऽग्नेः स्थापनं। पूर्णाहुतिवदाज्यं संस्कृत्य पापहा विष्णुदैवतेन मंत्राहुति ॥मंजरी
भिरष्टोत्तरशतं मष्टाविंशतिरष्टौ वा जुहुयात्॥ अथ पंचगव्यसंपादनं॥ एकस्मिन्पात्रे गोमू ॥४॥
त्रं त्रिपलं गायत्र्या प्रणवेन वा हाय। अंगुष्ठपर्वपरिमितं गोमयं गंधद्वारामिति। पयः सप्तप

लश्चाप्यायस्वेति।दधिःसप्तपत्नंदधिक्राव्ण्णइति।घृतमेकेपत्नंघृतंमितिक्षइति।कुशोद
कमेकपत्नंआपोहिष्ठेतिचाद्यय।प्रणवेनालोड्य।प्रणवेनामंत्र्य।सप्तकुशपत्रैर्हरितैर्जुहु
यात्।।तद्यथा।इरावतीधेनु॰स्वाहा।इदंपृथिव्यैनमम।इदंविष्णु॰विष्णवेनमम।मानस्तो
के॰इदंरुद्रायन॰।ब्रह्मजज्ञानं॰इदंब्रह्मणेन॰।अग्नयेस्वाहा॰इदमग्नयेनमम।सोमायस्वा
हाइदंसोमाय॰।तत्सवितुः॰इदंसूर्याय॰।ॐस्वाहाइदंप्रजापतयेनमम।भूर्भुवस्वःस्वा
हाइदंप्रजापतयेनमम।ॐअग्नयेस्विष्टकृतेस्वाहानइदमग्नये॰व्रतग्रहणंकरिष्येइति
द्विजान्प्रतिब्रूयात्।तेकुरुष्वेत्यनुज्ञाताः।प्रणवेनसर्वंपिबेत्।एतच्चनद्यादितीरेष्वामाध्या
ह्निर्नक्षत्रदर्शनेकार्यं।अत्यशक्तश्चेत्तत्तुगृहेवाकार्यं।गोमूत्रादिप्रमाणंतुशावंत्स्या।स्वल्पंवाग्रा
ह्यं।।इतिपंचगव्यविधिः।ततोविष्णुंस्मरन्मौनीभूत्वानिशामतिक्रम्यप्रातरुपक्रांतेप्रायश्चित्तं

॥स्मार्त०॥ विधाय। भवद्भिर्यदुपदिष्टं प्रायश्चित्तं तद्युष्मभ्योहं संप्रहरे। ततउत्तरांगं कुर्यात्॥ तद्यथा॥ अग्निंप्र
॥५॥ तिष्ठाप्याज्यसंस्कृत्य व्याहृतिभिर्हुत्वा पंचगव्यं संपाद्य कुशोदकं च प्रणवेनालोड्यामेत्र
चसस्तकुशपत्रैर्गुक्षिपात्॥ इरावती इदं विष्णुर्मानस्तोकेत्र्यंबकं तज्ज्ञानं मंत्रयेत्सोमायतत्सवितुः
प्रणवं व्याहृतिमंत्रयेत्स्विष्टकृते च अर्घ्यग्रहणे करिष्य इति कुरुष्वेत्यनुज्ञातः प्रणवेन सर्वं पिबे
त्॥ विष्णुश्राद्धं च कृत्वांते गवामंगे छित्ति गोदानं चरेत् इत्यकन्नरोगं॥ इति आधानदिवसात्पूर्व
वदिवसे देहशुध्यर्थं प्रायश्चित्तं॥ ७॥ ॥ अथावसथ्याधाने॥ अत्र प्रसंगान्मुहूर्त्तविचारः
क्रियते॥ मांधादिपंचमासेषु श्रावणे चाश्विने तथा॥ कुर्यान्मृगोत्तमांगे वा आधाने शुक्लपक्ष
तः॥१॥ हस्तद्वये विशाखासु कृत्तिकादित्रये तथा॥ पुनर्वसुद्वये तद्वद्रेवती मूलत्तरासु च॥२॥ भौ
मार्किवर्जिते वारे नाधिमासे क्षये तथा॥ चंद्रेऽनुकूले पूर्वाह्ने रिक्तविष्टिविवर्जयेत्॥३॥

एवंप्रकारेणमुहूर्त्तंविचार्याधानंकुर्यात्॥ अथाधानदिनेकृतस्नानः सपत्नीकः प्राङ्मु
खोपविश्य॥ आचम्यप्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वाकालातिक्रमणप्रायश्चित्तंसंक
ल्पः॥ अथावसथ्याधानमुख्यकालातिक्रांतौतावद्वर्षनिरग्निसजनितदुरितक्षया
र्थंअमुकसंख्याकानिकृच्छ्रप्राजापत्यानिजातानितन्मध्येअमुकसंख्याकानिगोदा
नद्वारातथाअमुकसंख्याकानिहिरण्यद्वारातथाअमुकसंख्याकानिअयुतगायत्रीजप
द्वारातथाअमुकसंख्याकरुद्रजपद्वारातथाअमुकसंख्यानिसहस्रतिलहोमद्वारा
तथाअमुकसंख्यानिब्राह्मणभोजनद्वाराचकरिष्ये॥ अथहोमस्य॥ आवसथ्या
धानमुख्यकालातिक्रांतौतावद्दिनसंबंधिसायंप्रातर्होम्यंएतावत्परिमाणंब्राह्म
णेभ्योऽहंसंप्रददे॥ अथवा॥ मुख्यकालदिनादारभ्याद्यपर्यंतलुप्तानांसायंप्रातर्हो

स्मार्त्त० मानो एतावत्परिमाणं द्रव्यं ब्राह्मणेभ्यः संप्रददे॥ बाहोमकरणजनितप्रत्यवायपरि
॥६॥ हारार्थं एतावद्वार्षिकं दधियवतंदुलानाम् अन्यतमं ब्राह्मणेभ्यः। तन्मूल्यं वा। होमद्रव्य
स्यपरिमाणं॥ षष्ठिः प्रस्थमितं धान्ये त्रिः प्रस्थः प्रमितं कृते॥ प्रमृति द्वितीयं मानं प्र
स्थमानचतुष्टयमिति संवत्सरस्योक्तेः॥ इति कालातिक्रमस्य संकल्पः॥ अथ कुंडस्य
पश्चिमभागे उपविश्य पत्नः॥ कुंडं तु वृत्तं प्रकृतिवत्॥ तत्रैकमेखला द्वादशांगुलोच्छ्राचतुरंगु
लविस्तृता च कार्या॥ ननामियानी॥ आचम्य प्राणानायम्य इष्टदेवतानमस्कृत्य सुमुख
श्चेत्यादिदेशकालौ संकीर्त्य एवं गुणविशेषणविशिष्टायां पुण्यतिथौ। श्रीपरमेश्वरप्री
त्यर्थं आवसथ्याधानमग्निकावधानं पंचमहायज्ञसायंप्रातर्होमांश्चाहं करिष्ये॥ तदंग ६
त्वेन स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्राद्धं ब्रह्मवरणं चाहं करिष्ये॥ तत्रादौ निर्वि

घ्नतासिध्यर्थं महागणपतिपूजनं च करिष्ये। उक्तविधिना गणेशपूजनादिनांदीश्राद्धां
तं विधाय। अथ ब्रह्मवरणं। कर्मसु तत्वज्ञं ब्राह्मणं पादप्रक्षालनपूर्वकं गंधादिभिरभ्यर्च्य
सफलवस्त्रादिकं गृहीत्वा प्रार्थयेत्। यथा चतुर्मुखो ब्रह्मा सर्ववेदविशारदः॥ तथा त्वं मम
यज्ञेस्मिन्ब्रह्मा भव द्विजोत्तम॥ गोत्रोत्पन्नामुकशर्माहं अमुकगोत्रामुकशर्माणं ब्राह्म
णं अस्मिन्नावसथ्याधानाख्यकर्मणि कृताकृतावेक्ष्यरूपत्वेनए भि। मरीलितो पद्ध्वेस्त्वा
महं वृणे। वृतोस्मीति प्रतिवचनं॥ ततो ब्रह्मा समाचारात् यजमानपत्न्योः वाससी दद्यात्।
आवसथ्यपात्राणि गृहीत्वा॥ आवसथ्याग्निसाधनभूतानि इमानि यज्ञपात्राणि पु
वाभ्यां परिगृह्यंतां॥ इति पात्रग्रहणविधिः॥ अथ सर्वासां प्रकृतिविकृतीनां सर्वसा
धारणमादौ कुशकंडिका उच्यते॥ तत्र त्रिभिर्दर्भैः परिसमूहनं। गोमयोदकाभ्यामुपले

॥स्मार्त० पनं। त्रिस्स्पेपनोल्लेखनं॥ अनामिकांगुष्ठाभ्यां त्रिरुद्धृत्य। अधोमुखेन हस्तेन त्रिरभ्युक्ष्य। यत्र
यत्राग्नेस्थापनं तत्र तत्रैव क्रियेते॥ अग्निमुपसमाधाय। दक्षिणतो ब्रह्मासनमास्तीर्य। अग्नेरुत्त
रतो ब्रह्मवरणं॥ तत्र ब्रह्मोपवेशनं यावत्कर्मसमाप्यते तावत्त्वं ब्रह्मा भव। भवामीति प्रतिवच
नं। पूर्वेण ब्रह्मणो गमनं। ब्रह्मासने उपविशति। उत्तरतः प्रणितासनद्वयं कल्पयित्वा॥ वार
णं द्वादशांगुलदीर्घं चतुरंगुलविस्तारं चतुरंगुलखातं। चमसे सव्यहस्ते धृत्वा दक्षिणहस्तधृत
पात्रस्योदकेन पूरयित्वा। पश्चिमासने निधाय। दक्षिणहस्तमध्यमनामिकालभ्य। ब्रह्माण
मवलोक्य। पूर्वासने स्थापयित्वा। तदेव प्रणीताप्रणयनं। ईशान्यादिसोम्यांतः प्रादक्षे रुद्रगर्भैः ।मं
कुशैरग्नेः सव्यं परिस्तरणं॥ अग्नेः पश्चादुत्तरतो वा। अथ वृतां पात्राणां दिशः आसादनं॥
पवित्रछेदनार्थं दर्भास्त्रयः। उपयमनकुशाः पंचप्रभृतयः। समिधस्तिस्रः। स्रुवः। आज्यं। तंडुलाः।

पूर्णपात्रं। दक्षिणावरो वा। इति पात्राण्यासाद्य। पवित्रछेदनैः पवित्रीकरणं। द्वयोरुपरि त्रीणि
निधाय। त्रिमूलेन हौ कुशो प्रदक्षिणीकृत्य। सव्यांगुष्ठोपगे कृत्वा गुष्ठांगुलि पर्वाभ्यां छित्वा तानु
भरतः क्षिपेत्। त्रिरस्याज्याद्विग्रास्य। प्रोक्षणीः सं० स्कृत्य। प्रोक्षणीपात्रं प्रणीतासन्निधायोत्तरतः।
तत्र पात्रांतरेण हस्तेन वा प्रणीतोदकमासिच्य। पवित्राभ्यामुत्पूय। प्रवित्रे प्रोक्षणीं निधा
य। दक्षिणेन प्रोक्षणी पात्रमुत्थाप्यासव्ये कृत्वा। उदकं दक्षिणमध्यमानामिकाभ्यामुद्दिंगनं।।
प्रणीतोदकेन प्रोक्षाणीनां प्रोक्षणं। ततो यथासादित पात्राणां प्रोक्षणं। आज्यस्थाल्याः
प्रोक्षणं।। चरुस्थाल्याः प्रोक्षणं। संम्मार्जनं कुशानां प्रोक्षणं।। उपयमनं कुशानां समि
धां प्रोक्षणं।। स्रुवस्य प्रोक्षणं। आज्यस्य प्रोक्षणं। तंडुलानां प्रोक्षणं। पूर्णपात्रस्य प्रोक्षणं।
असंचरे प्रोक्षणी निधाय अग्निः प्रणितयोर्मध्ये असंचरस्थानं। तत्रस्थापनं। आज्य

॥स्मार्त॰ स्थालीचरुस्थालीमग्नेः पश्चाद्दानीय। आज्यस्थाल्यामाज्यनिर्वापः। पवित्रे अंतर्धाय। चरु
स्थाल्यांचरोर्निक्षेपः। सोदकेचरुतंडुलक्षिः प्रक्षेपः। ब्रह्मणः आज्याधिश्रयणं। तदुत्तरतो य
जमानस्यस्वयंचरोरधिश्रयणंयुगपत्। ईशान्योल्मुकेनउभयोः सकृत्पर्यग्निकरणं। अर्धश्रि
तेस्रुवस्यप्रतपनं। संमार्जनकुशैः स्रुवस्यसंमार्जनं। उत्तानपुष्करस्यस्रुवस्यवामहस्तास्थित
स्यांमूलतोग्रपर्यंतं। अग्रैः संमृज्य। मूलैरग्रमारभ्य अधस्तान्मूलपर्यंतंमूलैः संमृज्य। प्रणीतो
दकेनाभ्युक्ष्य। पुनः प्रतप्य। स्वदक्षिणतोकुशोसनेनिदध्यात्। आज्यमुद्वास्यचरोः पूर्वेणा
नीत्वाग्नेरुत्तरतस्थापइत्वा॥ चरुमुत्थाप्य आज्यस्यपश्चिमतोनीत्वाज्यस्योत्तरतस्थाप
इत्वा। आज्यमग्नेः पश्चाद्दानीय। तदुत्तरतः श्रुवंचानीय। पूर्ववत्पवित्राभ्यामुत्पवनं। आज्या
वेक्षणं। अपद्रव्यनिरसनं। आज्यत्लिप्तेनेपवित्रेणप्रोक्षण्याः प्रत्युत्पवनं। उपयमनान्कु

शानादाय तिष्ठन्समिधोभ्याधायोपविश्य पर्युक्ष्य प्रोक्षण्युदकेन स्रुवेण सपवित्रेण दक्षिणाचु
बुकगृहीतेनाग्निमीशानादिउदकपर्यंतं परिषिच्य। पवित्रे प्रणितासु निधातें। अर्चनं
दक्षिणं जान्वाच्य ब्राह्मणान्वारब्धः। हृदये वामहस्तं निधाय। स्रुवेणादाय जुहुयात्। तत्र
प्रजापतिं मनसा ध्यात्वा संततमृजुं प्रांचदीर्घं पूर्वाघारं जुहोति।। ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्र॰
इंद्राय स्वाहा इदं॰ पूर्वाघारस्य दक्षिणतः। आग्नेयमुत्तरपूर्वार्द्धे। अग्नये स्वाहा इदमग्न॰ द
क्षिणपूर्वार्द्धे सौम्यं। सोमाय स्वाहा इदं सो॰। सद्दनमोक्षा। ॐ भूः स्वाहा इदमग्नये न॰। ॐ
भुवः स्वाहा इदं वायवे॰ स्वः स्वाहा इदं सूर्याय॰ त्वन्नो अग्ने॰ इदमग्नीवरुणाभ्यां॰ सत्वन्नो
अग्ने॰ इदमग्नीवरुणाभ्यां॰ अयाश्चाग्नेस्यनभिशस्तिपाश्च सत्यमित्वमया असि।।
अयानो यज्ञं वहास्ययानो धेहि भेषजं स्वाहा इदमग्नये अयसे॰ येते सहस्रं वरुणाये

॥स्मार्त॰

सहस्रं यज्ञियाः पाशा वितता महांतः ॥ तेभिर्नोऽ। अद्य सवितोत विष्णुर्विश्वे मुंचंतु मरुतः स्व
र्काः स्वाहा इदं वरुणाय सवित्रे विष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यश्च॰ उदुत्तमं वरुण॰ इ
दं वरुणाय आदित्याय अदितये च न॰ मनसा प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापत॰ अग्नये स्विष्टकृते स्वा
हा इदमग्नये स्विष्टकृते॰ संस्रवप्राशनं ॥ पवित्राभ्यां मार्जनं। वन्होपवित्रप्रतिपत्तिः। तत्पूर्ण
पात्रदानं तुभ्यां प्रणीताविमोकः ॥ एष विधिः सर्वत्र स्मार्त्तकर्मसु भवति ॥ अत्र पात्रप्रोक्षणं
द्वितीयं तेन कर्त्तव्यं ॥ तदुक्तं ॥ द्वितीयं तेन कर्त्तव्यं प्रोक्षणं स्मार्त्त~~[illegible]~~कर्मणि ॥ पात्राणां ह
विषश्चापि मेकनाचे पिधीवरे ॥१॥ पूर्णपात्रस्य लक्षणं ॥ अष्टमुष्टि भवेत्किंचित्किंचिदष्टौ तु
पुष्कलं ॥ पुष्कलानि च चत्वारि पूर्णपात्रं तदुच्यते ॥२॥ यत्राज्यमेव हविस्तत्र प्राजापत्यादि ९
स्विष्टकृदंता अन्वारब्धश्चतुर्दशाहुतयो होतव्याः ॥ यत्र तु आज्यादन्यद्धविश्चेत्तत्र महाव्या

इतिहोमात्प्राक्स्विष्टकृद्धोमः॥ ततोभूरादिप्रजापत्यांतानवाहुतयः। इतिविशेषः। इतिकु
शकंडिका॥ अथब्रह्मवरणानंतरंकर्तव्यतामाह॥ कुंडस्यपश्चिमेभागेउपविश्याचम्य
एवंगुणेत्यादिममोपात्तदुरितक्षयार्थंश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंचनित्यनैमित्तिकक्रियाधि
कारायस्मार्ताग्निमहमाधास्यइतिसंकल्प्य॥ कुंडेपूर्ववत्पंचभूसंस्कारान्कृत्वास्वस्ति
नइत्यादिमंगलसूक्तंपठन्महानससमीपेगत्वातत्राग्निंसंसृज्यतस्माग्निर्धूमाग्निना
न्मादिपात्रेन्यस्यतदुपरिएकंपात्रमपिधायवेदघोषेणानीयकुंडमध्ये ग्निमुपस
माधायेतिनिधानं॥ अथारणीपक्षमाह॥ तत्रैवचब्रह्मासुलक्षणचतुर्विंशत्यंगुलीदीर्घे
षडंगुलविस्तृतचतुरंगुलोच्छ्राश्वत्थस्यारणी आदायवस्त्रपरिहिते॥ आवसथ्याग्निमा
धनभूतेइमेअरणीआवाभ्यांपरिगृहीतेइतिपरिगृहीतः। तत्र अधरारणिंपत्नीमुत्तरा

स्मार्त
१०

रणिंयजमानंचप्रयच्छति।तेउत्संगेस्तत्वापीठेपर्यवस्थाप्य।अरणीरजनंकृत्वानमस्कृत्य।
ततःयवोनचतुर्दशांगुलमानेनद्वादशांगुलोद्धामेखलायुक्तेखरेस्रुर्ववस्यंचभस्मसंस्कारा
न्कृत्वा।मंथनंकार्यं।तत्रयजमानःप्राङ्मुखःओवल्लीधारयति।प्रत्यङ्मुखीपत्नीमंथनंक
रोतिपत्न्यामंथनाशक्तौब्राह्मणेनकेनचिन्मंथनंकार्यं।जातस्याग्नेःइंधनैःप्रज्वालनं।खरे
अग्निमुपसमाधाय।दक्षिणतोब्रह्मासनमास्तीर्य।।अग्नेरुत्तरतःब्रह्मवरणं।अस्मि
न्नावसथ्येत्वंब्रह्माभवामीतिप्रतिवचनं।।ततःब्रह्मोपवेशनादिकुशकंडिकोक्तप्रका
रेणआज्यभागांतंकृत्वा।।आज्याहुतीजुहोति।त्वंनोऽअग्नेसत्वंनोअग्नइमंमेवरुणतत
त्वायामियेतेशतमयाश्चाग्नउदुत्तमंभवतंन्नइत्येष्टौपुरस्तादेवमुपरिष्टात्।।ततोब्रह्म
णान्वारब्धः।अष्टर्चहोमः।सर्वत्रहोममंत्रांतेस्वाहाकारःकार्यः।तद्यथा।त्वंनोऽअ

ग्ने। इदमिंद्राग्निभ्यां· त्यागांते ग्नो द्रुक्ष्मप्रक्षेपः सर्वत्र। सत्वन्नो अग्ने· इदमग्निवरुणा
भ्यां· इमंमेवरुण· इदंवरुणायनमम· तत्वायामि· इदंवरुणाय· येतेशतं· इदंवरुणायस
वित्रेविष्णवेविश्वेभ्योदेवेभ्योमरुद्भ्यःस्वर्केभ्य· अयाश्चाग्ने· इदमग्नयेअयसेन· उदु
त्तमं· इदंवरुणाय· भवतन्न· इदंजातवेदाभ्यां·। ततःस्थालीपाकहोमः। अभिघार्य। उपां
शु। अग्नयेपवमानायस्वाहा· इदमग्नयेपवमानाय॰ अग्नयेपावकाय· इद॰ अग्न
येशुचयेस्वा· इदम· अदित्यैस्वा· इदमादि· पुनःपूर्ववदष्टर्चहोमः। त्वन्नो अग्ने· सत्वन्
नो अग्ने· इमंमेवरुण· तत्वायामि· येतेशतं· अयाश्चाग्ने·। उदुत्तमं· भवतन्न· इति
स्विष्टकृते चायास्यग्नेर्वषट्कृतं यत्कर्मणात्यारिरिचं वागातुविदइति।। ततश्चरुशे
षादुत्तरार्धात्।। अग्नयेस्विष्टकृतेस्वा· इदम· ततःआज्येन। अयास्यग्नेर्वषट्कृतंय

स्मार्त०
११

त्कर्मणात्यरिरिचंदेवागातुविद्विस्वाहा इदंदेवेभ्योगातुविभ्योनमम॥ततोन्वारब्धः॥
भूरादिप्राजापत्यांतानवाहुतयः पूर्ववत्॥ बर्हिर्हेमःस्वाप्राश्नानिततोब्राह्मणभोजनं।
ततोबर्हिर्होमः। प्रजापतयेस्वाहा इदंप्रजापतयेन॰ अनिरुक्तोवैप्रजापतिरितिव
चनात्। कारिकापि। आज्यंद्रव्यमनादेशेजुहोतिषुविधीयते॥मंत्रस्यदेवतायाश्चप्र
जापतिरितिस्थितिः। ततःसंस्रवप्राशनादिब्रह्मणेदक्षिणादानांतं॥ अस्यावसथ्या
धानाख्यकर्मणःसांगतासिध्यर्थंब्रह्मन्निदंपूर्णपात्रंतुभ्यं॰ प्रणीताविमोकः। अ
स्यकर्म॰ ब्राह्मणमेकंभोजयिष्ये॥ प्रदक्षिणांनमस्कृत्य।स्मृत्यक्तेब्राह्मणसंकल्पः।
अस्यकर्मणःसांगतासिध्यर्थंत्रिंशत्संख्याकान्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये।तेनश्रीयज्ञपु
रुषःप्रियतां। ब्राह्मणातर्पणादर्वाक्आधानमध्येस्त्रीरजस्वलास्यात्।तदानचुहोमा

त्पुत्रजननपूर्वकं पुनराधानमावर्त्तते। पत्न्यो रजस्वलायोः सूतिकायोर्वा प्रारब्धक्रिय
तएति गदाधरः। तथा त्रिकांडमंडनः। रजोदोषे समुत्पन्ने सूतके मृतकेपि वा॥ नित्यं नै
मित्तिकं कुर्यात्काम्यं कर्म न किंचन। अतः प्रारब्धस्य सूतकस्य रजोदोषाद्यावपि त्र
नष्टानमेव युक्तं। न शुद्धिप्रतीक्षणं। कारिकारमते तु अधानं न भवतीत्युक्तमेव पू
र्वं। अत्र आधानवत्पुनराधानमित्युक्तत्वात्। संक्षेपतन्निमित्तानि तत्प्रयोगश्च
लिख्यते। अग्नावनुगते यस्य होमकालद्वयं व्रजेत्॥ उभयोर्विप्रवासे वा लौकिके
ग्निर्विधीयते॥१॥ अग्निहोत्रेणरहितपंथानं शतयोजनं॥ आहिताग्निः प्रयायाच्चे
दग्निहोत्रं विनश्यति॥२॥ अब्दस्वयमजुहूत्वा होमानयेद्दक्षिणादिना॥ तस्य स्यात्पुन
राधेयं पवित्रेष्टिरथापि वा॥३॥ विहायाग्निं सभार्यश्चेत्सीमामुल्लंघ्य गच्छ[ति]

॥स्मार्त०॥ कालात्ययेनैस्य पुनराधानमिष्यते ॥५॥ उपघातक्रियालोपउपेक्षाच प्रमादतः ॥ चतु
१२॥ र्भिर्हेतुभिः प्रोक्तं पुनराधानकारणं ॥६॥ प्रसिद्धः कर्मणां लोप उपघातोंत्यजादिना ॥ उपेक्षणं प्रवासा
द्धि प्रमादाग्नेर धारणं ॥६॥ स्पृष्टोग्निर्यदि चांडालेरुदक्यादिभिरेववा ॥ उपघातेषु सर्वे
षु पुनस्त्वेतिस्समंधने ॥७॥ यजमानश्च पत्नी च उभौ प्रवसितौ यदा ॥ अहोमान्न निवर्ते
ते पुनराधानमर्हति ॥८॥ पत्नीसीमामतिक्रांता यजमानो गृहे यदि ॥ आहोमाद्यादि
नागच्छेत्पुनराधानमर्हति ॥९॥ रजोदोषे समुत्पन्ने सूतके मृतके पि वा ॥ प्रवसन्नग्नि
मान्विप्रः पुनराधानमर्हति ॥१०॥ नदीसंतरणे ग्रामसीमातिक्रमणे तथा ॥ सर्वत्राघो
तसीम्नो वास्त्वाग्नि स्पृष्टास्पुरग्नयः ॥ ११ ॥ राष्ट्रभंगादिगमने प्रासेदेशे मनस्वती ॥ जु
हुयाच्चतुरात्रेनस्मार्तेग्नौ सर्वसंज्ञकं ॥१२॥ होमद्वयात्यये दर्शपूर्णमासात्ययेन तथा ॥

पुनरेवाग्निमादध्यादिति भार्गवशासनात् ॥ १३ ॥ नित्यपाकाय शालाग्नेरेकदेशस्य का
र्यतः ॥ पाकार्थमुल्मुकं दत्वा तत्र पक्कान्महानसे ॥ वैश्वदेवाग्न्यागारे स्यात्कार्यार्थोग्निश्च
लौकिकः ॥ होमे नान्तरिते केचिदाहुः सर्वत्र लौकिकः ॥ पचनाग्नौ पचेदन्नं सूतके मृत
केपि वा ॥ अपक्कानुवसेद्रात्रिं पुनराधानमर्हति ॥ १५ ॥ कर्मापिहरणेग्नीनामनानुच्छाम
द्विबोधते ॥ कात्यायनमतात्केचिच्छ्वसन्तोप्यतिदूरतः ॥ १६ ॥ कृतेषु पंक्षहोमेषु पक्षत्रय
मनंतरं ॥ करोति पुनराधेयं मथ्यमानो कृताशनेः ॥ १७ ॥ जलेन हेतुना वह्निरूपशां
तो यदा भवेत् ॥ करोति पुनराधेयं यत्न पार्श्वे निरूपिते ॥ १८ ॥ इति पुनराधाने निमि
त्तानि ॥ अथ पतद्यर्यक्रमः ॥ प्रमादात्त्रिरात्रमग्नित्यागे प्राणायामशतं ॥ विंशतिरा
त्रे एकदिनोपवासः ॥ मासत्रये त्रिरात्रमुपवासः ॥ अब्दे प्राजापत्ये ॥ एके त्यागानुसा

॥स्मार्त्त॰ रेणप्रायश्चित्तं कृत्वा पुनराधानं॥ यत्र तु केनचिन्निमित्तेनाग्निनाशः कालविलंबश्च
॥१३॥ नास्ति तत्र प्रायश्चित्तमकृत्वैव पुनराधानं॥ नित्यक्रियां विधाय देशकालौ संकीर्त्य पु
नराधानदिनमारभ्याद्यपर्यंतं आवसथ्याग्निविच्छेदनजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं ए
तावत्प्रायश्चित्तं अमुकद्वाराकरिष्ये॥ लुप्तानां होमानां तंडुलादिद्रव्यं ब्राह्मणाय संप्रद
दे॥ होमं पुरस्तात्॥ पुनराचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा येन निमित्तेन जातस्य वि
च्छिन्नावसथ्यस्य पुनरावसथ्यस्य पुनराधानं करिष्ये॥ नांदीश्राद्धाभावः॥ स्वरे पंचभू
संस्कारान्कृत्वा स्वयोनेरग्निमाहृत्य स्थाप्य॥ ब्रह्मोपवेशनादि ब्राह्मणतर्पणांतमाधान
वत्सर्वं कार्यमिति॥ इति स्मार्त्तमंजर्यां आधानपुनराधाने च॥ ७॥ अथ मणिकावधा
ने॥ देशकालौ स्मृत्वा स्मार्त्तकर्मणि जलसाध्यकर्मोपयोगार्थं श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं

मणिकावधानं करिष्ये ॥ उत्तरस्य वंस्यादिशि यस्य वदवटं खात्वा ॥ देवस्य त्वेति मन्त्रेणादाय ।
देवस्य त्वा ॥ आददे नारिरसीत्यंतेन ॥ शाल्यायाईशान्ये अवटपरिलेखः ॥ इदमहमिति
सोमन्तेनापि ॥ उदकोपस्पर्शनं ॥ असतानरिष्टकोश्वान्यानि चाभिमंगलानि तस्मिन् ।
मंगलद्रव्याणि निक्षिप्य ॥ अरिष्टकरीठइति मध्यदेशे प्रसिद्धः ॥ मिनोति मणिकं स
मुद्रोसीति ॥ समुद्रोसि सर्वतो व्यचा इति ॥ अप आसिंचति ॥ आपो रेवती क्षयथाहि वस्व
क्रतुं च भद्रं बिभृताऽमृतं च ॥ रायश्च स्थः स्वपत्यस्य पत्नीः सरस्वती तद्गृणते वयो धात इ
ति पुनरप आसिंचति ॥ आपो हि ष्ठेति तिसृभिः ॥ ततो ब्राह्मणभोजनं संकल्पः ॥ इति
स्मार्त्तमंत्रैर्मणिकावधानं ॥ ७ ॥ ततः आवसथ्यादुल्मुकं गृहीत्वा मणिकोदकेन च ।
महानसे पिंडं कृत्वा तत्र सर्वपाकं पक्त्वा तस्मादुल्मुकमादाय परस्य स्थाने निधाय इदमह

स्मार्त॰॥ रहः कार्यं॥ अथ पंचमहायज्ञाः॥ अग्नेः पश्चादुपविश्याचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृ
त्वा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं आवसथ्याग्नौ पंचमहायज्ञैरहं यक्ष्ये इति संकल्प्य मणिकोद
केन पर्युक्ष्य। अभिघार्य मन्त्रैर्द्वादशपर्वपूर्णमाहायजुहुयात्॥ तद्यथा। ॐ ब्रह्मणे स्वाहा इ
दं ब्रं॰ प्रजापतये स्वा॰ इदं प्र॰ गृह्याभ्यः स्वा॰ इदं गृ॰ कश्यपाय स्वा॰ इदं कश्य॰ अनुमतये स्वा॰ इ
दं मनु॰ इति देवयज्ञः॥ मणिके त्रीन्। पर्जन्याय नः इदं प॰ अद्भ्यो नमः इदम॰ पृथिव्यै नः इदं
पृथिव्यै॰ ततो द्वार्ययोः॥ धात्रे न॰ इदं धा॰ विधात्रे न॰ इदं वि॰ प्रतिदिशं वायवे॰ इदं॰ वायवे॰
वायवे न॰ इदं वा॰ वायवे न॰ इदं वाय॰ वायवे॰ इदं वा॰ दिशां च। प्राच्यै दिशे न॰ इदं प्रा॰ दक्षिणा
यै दिशे॰ इदं द॰ प्रतीच्यै दिशे॰ इदं प्र॰ उदीच्यै दिशे॰ इदमु॰ मध्ये त्रीन् ब्रह्मणे न॰ इदं ब्रह्म॰ अं
तरिक्षाय न॰ इदं अं॰ सूर्याय न॰ इदं सूर्याय॰ तेषामुत्तरतः विश्वेभ्यो देवेभ्यो॰ इदं वि॰ विश्वे

स्वधाभू· इदंवि· तदुत्तरतः उषसेन· इदमुष· भूतानांचपतयेन· इदंभू· इतिभूतयज्ञः।म
ध्यत्रयाणांदक्षिणतः अपसव्येसव्यजान्वाच्य।।पितृभ्यःस्वधानमः इदंपि· इतिपितृ
य·पात्रा।णनिज्योगरापरस्यांदिशि।यक्ष्मैतत्तेनमः इदंयक्ष्मे· अथमनुष्ययज्ञः।।ततः
कायबलिर्बहिर्दद्यात्।।तद्यथा ऐंद्रवरुणवायव्यासौम्यानैर्ऋतकास्तथा।।वायसाः
प्रतिगृह्णंतुभूमौपिंडंमयार्पितं।।१।।इदंवायसेभ्यो·।द्वौश्वानौश्यामशबलौवैवस्व
तकुलोद्भवौ।।ताभ्यांपिंडंप्रदास्यामिरक्षतांपथिमेसदा।।२।।इदंश्वभ्यानादिभ्यः।।
देवामनुष्याःपशवोवयांसिसिद्धाश्चयक्षोरगभूतदैत्यसंघाः।।प्रेताःपिशाचास्तर
वःसमस्तायेचान्नमिच्छंतिमयाप्रदत्तं।।३।।इदंदेवादिभ्यो·पिपीलिकाःकीटपतं
गकाद्याबुभुक्षिताःकर्मनिबद्धबद्धाः।।तृप्त्यर्थमन्नंहिमयाप्रदत्तंतेषामिदंतेमुदिता

भवंतु॥ ४॥ इदं पि॰ पादौ प्रक्षाल्याचम्य अतिथिप्राप्तौ पादप्रक्षालनपूर्वकं गंधमाल्या
दिभिरभ्यर्च्य ग्रासचतुष्टयपरिमितमुदकपूर्वकमन्नमादाय॥ इदमन्नं सनकादिमनुष्ये
भ्यो हंत तइति॥ इति मनुष्ययज्ञः॥ अथ ब्रह्मयज्ञः॥ तत्र प्रागग्रेषु दर्भेषु प्राङ्मुख उपवि
ष्टः पवित्रपाणिः अन्यान्दर्भान्पाणिभ्यामवदाय प्रणवव्याहृतिपूर्वां गायत्रीं स्वरेणाधीत्य
॥ ॐ इषे त्वेत्यादिवेदमारभ्य यथाशक्ति कंडिकाध्यायौ वा पठित्वा ब्राह्मणं पठेत्॥ ॐ स्व
स्तीत्यंते वदेत्॥ जपयज्ञप्रसिद्ध्यै प्रतिदिने चाध्यात्मिकी विद्यां उपनिषदपि क्रमेण ब्रह्म
येज्ञांते पठेत्॥ एवमेव गीतादिपाठः॥ दर्भानुदके क्षिपेत्॥ अथ वैश्वदेवनिर्णयः॥ श्राद्धात्प्रा
गेव कुर्वीत वैश्वदेवं तु साग्निकः॥ एकादशाहिकं मुक्त्वा तत्र त्वंते [strikethrough]वावसथ्यस्य पुनरा
धाने करिष्ये[/strikethrough]॥ नांदीश्राद्धाभावः॥ खरे पंचभूसंस्कारान्कृत्वा स्वयोनेरग्निमानय

विधीयते॥कातीयानांतु स्मार्त्तश्रौताग्नि मतामाद्यावेव। अन्येषांमंते॥ इतिस्मा॰पं
चमहायज्ञाः॥अथ सायंप्रातर्होमविधिः॥तत्रास्तमिंते सायंहोमविधिः॥ तत्रसं
ध्यावंदनोत्तरमग्नेः पश्चादुपविश्याचम्य प्राणानायम्य देशकालौस्मृत्वा। श्रीयज्ञ
पुरुषप्रीत्यर्थं आवसथ्योस्तमितंइ लद्रव्येणयवदधिद्रव्येणवासायंप्रातर्हो
माभ्यांयक्ष्ये। तत्रसायंहोमेनाहंयक्ष्ये॥ उपयमनप्रभृत्योपासनस्य॥ उपयमन
कुशानादाय॥तिष्ठन्समिधोभ्याधाय। मणिकोदकेनपर्युक्ष्य। प्रदीप्तेग्नौअंगुल्यु
त्तरपार्श्वेनसमिन्मूलतोग्नेरंगुल्य प्रदेशेजुहुयात्॥ अग्नयेस्वाहा॰ इदम॰ संस्रवर
क्षणं। पुनःप्रजापतयेस्वा॰ इदंप्र॰ संस्रवरक्षणं। संस्रवप्राशनमाचम्य॥ अत्रस
मास्त्वेत्यनुवाकेनोपस्थानं। प्रदक्षिणीकृत्यनमस्कृत्यकृतेनसायंहोमविधिना

॥स्मार्त०॥ श्रीयज्ञपुरुषःप्रीयतां॥इति॥अथसायंहोमकालमाह॥यावत्सम्यङ्नभाव्यंतेनभस्यृ
॥१६॥ क्षाणिसर्वतः॥लोहितत्वंचनोयैतिवत्सायंतुहूयते॥अथानुदितेप्रातर्होमविधिःसा
यंहोमवत्॥सायंद्रव्येणैव॥ततःप्रातःसंध्योत्तरमग्नेःपश्चात्।आचम्यप्राणानायम्य
देशकालौस्मृत्वाश्रीयज्ञपुरुषप्रीत्यर्थंआवसथ्याग्नौसमित्तंडुलद्रव्येणप्रातर्होमे
नाहंयक्ष्ये॥उपयमनकुशानादाय।समिधोभ्यादाय।पर्युक्ष्य।जुहुयात्।सूर्यायस्वा॰इ
दंसू॰प्रजापतयेस्वा॰इदंप्र॰संस्रवप्राशनं।आचम्यविश्वा॰इत्यनुवाकेनोपस्थानं।अ
त्रसंस्रवप्राशनंदधिपक्षेतंडुलपक्षेच॥अक्षतपक्षेत्वभावः।अहुनीयत्वादितिभर्तृयज्ञः॥
अथानुदितस्यलक्षणं॥तद्विधेर्वि॥अनुदितःसमयाध्युषितश्च॥तथाचमनुः॥उदिते
नुदितेचैवसमयाध्युषितेतथा॥तत्रानुदितस्यस्पष्टातारकोपलक्षितः॥ततःपरंउदया

स्त्राकसमयाध्युषितः॥ संपूर्णादित्यमंडलदर्शनोपलक्षितउदितः॥ तत्रअस्माकंस्व
त्रे अनुदितएवपरमुक्तं। मनुवचनेउदितग्रहणं॥ शांखोतरस्थत्वाभिप्रायेण॥ मुख्यका
लेयदाहोमोनभवतितदागौणकालेपिकार्यः॥ तथाचमंडनः। मुख्यकालेयदावश्यं
कर्मकर्त्तुंनशक्यते। गौणकालेपिकर्त्तव्यंगौणोप्यत्रेदृशोभवेत्॥१॥ गौणकालपरि
माणं॥ आसायमाहुतेःकालात्कालेत्तिप्रातराहुतेः॥ प्रातराहुतिकालात्कालःस्या
त्सायमाहुतेरिति॥ अथहोमाधिकारी॥ यजमानःप्रधानस्यात्पत्नीपुत्रश्चकन्य
का॥ ऋत्विक्शिष्योगुरुर्भ्राताभागिनेयःसुतापतिः॥ एतैरेवहुतंयच्चतद्धुतंस्वय
मेवतु॥ पत्नीकन्याचजुहुयाद्विनापर्युक्षणंक्रियामिति॥ होम्यान्याह॥ पयोदधिस
र्पिर्यवागूरोदनतंडुलाःसोमस्तैलमापोव्रीहयोयवास्तिलाइति॥ अथापत्काले

कर्त्तव्यो होमद्वयसमासप्रयोगः। तन्त्रेण। सचैव॥ आचम्य प्राणानायम्यादि। श्रीयज्ञपुरुष
प्रीत्यर्थं आवसथ्याग्नौ समितंडुलद्रव्येण समस्यंतविधिनात्सायप्रातर्होमाभ्यां यक्ष्ये। तत्र
सायंप्रातर्होमाभ्यां यक्ष्ये। पर्युक्षणांते कृत्वा। अग्नयेस्वाहा इदंमग्न॰ द्वितीयामाहुतिं पात्रां
तरेत्यस्य। ततस्तृतीयामादाय। सूर्यायस्वाहा इदं सू॰ ततश्चतुर्थाहुतिं द्वितीयाहुतीमे
कीत्यसहैव जुहुयात्। प्रजापतयस्वाहा इदं प्र॰ इति समासहोमद्वयविधिः॥ अथ गुर्वा
पद्दिपक्षहोमः। तत्र प्रतिपदि सायंकाले। आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा। श्री
यज्ञपुरुषप्रीत्यर्थमावसथ्येग्नौ द्रव्येण अद्यप्रतिपत्सायमारभ्य यावत्सायंचतुर्दशी
पर्यंतं। तथाच। द्वितीयाप्रातरारभ्य यावद्दर्शपौर्णमासं वा प्रातःपर्यंतं समस्यंतविधि
नासायंप्रातःपक्षहोमाभ्यां यक्ष्ये॥ तत्र सायंपक्षहोमेनाहं यक्ष्ये। उपयमनादानादि

पर्युक्ष्य पर्यग्निं कृत्वा। आहुतिप्रमाणेन तंडुलान् पात्रद्वये प्रतिपात्रं चतुर्दशवारं गृहीत्वा
प्रथमपात्रस्थान्। अग्नये स्वाहा॰ इदं॰ ततो द्वितीयपात्रस्थान् प्रजापतये स्वाहा॰ इदं प्रजाप॰
उपस्थानं पूर्ववत्॥ इति सायंपक्षहोमविधिः। अथ प्रातःपक्षहोमविधिः॥ आचम्य प्रा
णानायम्य देशकालौ॰ द्वितीयामारभ्य यावद्दर्शपौर्णमासे वा प्रातःपर्यंतं श्रीयज्ञपुरुष
प्रीत्यर्थं आवसथ्याग्नौ तंडुलद्रव्येण प्रातःपक्षहोमेनाहं यक्ष्ये। पर्युक्ष्य पर्यग्निं कृत्वा पूर्ववत्
पात्रद्वये तंडुलान् कृत्वा जुहुयात्॥ सूर्याय स्वाहा इदं सू॰ प्रजापतये स्वाहा इदं॰ उपस्थानं
पूर्ववत्॥ अथ पक्षमध्ये आपतितशेषहोमविधिः॥ तत्र यस्यां तिथौ क्रियते। तत्तिथिमार
भ्य चतुर्दशीसायंपर्यंतं सायंशेषहोमेनाहं यक्ष्ये। प्रातः तत्तिथिमारभ्य दर्शपूर्णमासे वा
प्रातःपर्यंतं प्रातःशेषहोमेनाहं यक्ष्ये इति विशेषः। अन्यत् पक्षहोमवत्॥ आहुतीना

णनातुयावतिथिस्तावत्॥इतिहोमशेषहोमविधिः॥सर्वथापर्वसायंहोमःप्रतिपत्प्रात
र्होमश्च पृथगेवहोतव्यौ॥तत्र पूर्ववदग्निमभिरक्षेत्॥अंतरापन्तिवृत्तौनुतदारभ्यपूर्व
वत्सायंप्रातर्होमान्यथाकालंकुर्यात्॥अनापदिपक्षहोमनिषेधः॥तदुक्तं॥अनातुरोऽ
प्रवासीचनिश्चितोनिरुपद्रवः॥पक्षहोमंतुयःकुर्यात्सचरेत्पतितव्रतं॥इतिस्मार्त्तमंज
र्यांसायंप्रातर्होमविधिः॥अथदर्शपौर्णमासपक्षादिः॥तत्राधानेतरंप्रथमप्रतिपदि
प्रातस्नात्वाकृतानित्यक्रियानिर्णेजनोतंवैश्वदेवंकृत्वाआचम्यप्राणानायम्यादि॰
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थंदर्शपौर्णमासाभ्यांयक्ष्ये॥तदंगभूतंस्वस्तिपुण्याहवाचनंमातृ
कापूजनंनांदीश्राद्धंवाहंकरिष्ये॥तत्रादौनिर्विघ्नपरिसमाप्त्यर्थंमहागणपतिपूज
नमहंकरिष्ये॥गणेशपूजनादिनांदीश्राद्धांतंविधाय॥अग्नेःपश्चादुपविश्यपुनर्दे

शाकालोस्मृत्वा। ममोपात्तदुरितक्षयार्थं श्रीयज्ञपुरुषप्रीत्यर्थं आवसथ्याग्नौ दर्शपौ
र्णमासपक्षादिकर्मभ्यां यक्ष्ये॥ तत्र पौर्णमासपक्षादिकर्मणाहं यक्ष्ये। अन्ता।नो ब्रह्म
णः प्रणीतानां चासनन्वतुष्टयं कुर्यादिति हरिहरः। तत्र कुशकंडिकोक्तप्रकारेण ब्र
ह्मोपवेशनादि आज्यभागांतं चरुसहितं कुर्यात्॥ पात्रासादने तंडुलानेतरं वैश्वदेवा
र्थस्यासादनं प्रोक्षणं च आज्यभागांते चरुमभिघार्य। दर्शपौर्णमासदेवताभ्यो हुत्वा
जुहोति। अग्नये स्वा· इदम· उपांशु अग्नीषोमाभ्यां स्वा· इदम· उच्चैः अग्नीषोमाभ्यां·
इद· ब्रह्मणे स्वा· इदं· प्रजापतये स्वा· इदं प्र· विश्वेभ्यो देवेभ्य स्वा· इदं विश्वे· द्यावापृथि
वीभ्यां· स्वा· इदं द्या· ततस्तेनैव चरुणा उत्तरतो बलिहरणं। विश्वेभ्यो देवेभ्यो न· इदं वि·
भूतगृह्येभ्यो नमः इदं· आकाशाय· इदं मा·। वैश्वदेवस्याग्नौ जुहोति। अभिघार्य। अ

ग्नयेस्वा॰ इदमग्न॰ प्रजापतयेस्वा॰ इदं॰ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वा॰ इदं॰ उभयो
अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा॥ इदम॰ ततो भूरादि प्राजापत्यांता नवाहुतयः॥ अन्वारब्ध
धीताविमोकांते॥ दक्षिणादाने॥ अस्य पौर्णमास पक्षादि कर्मणः सांगता सिध्यर्थं संस्रवप्राशनादिपु
हर्णपात्रं संप्रददे॥ बात्यत स्त्रिवल्यं हरन्ति॥ नमस्त्रियै न॰ इदं स्त्रि॰। नमः पुंसे वयसे वय
सेन॰ इदं पुं॰ नमः शुक्लाय कृष्णदंताय पापीनां पतये न॰ इदं शु॰ नमो ये मे प्रजामुपलोभयं
तिष्ठामे वसंतनु तवारण्ये पतेभ्यो न॰ इदं न॰ नमोस्तु बलिमेभ्यो हरामि स्वस्ति मेस्तु प्रजांमे
ददतु॰ इदमेभ्यो न॰ शेषमद्भिः प्लुप्लाव्य॥ अस्य कर्मणः सांगता सिध्यर्थं ब्राह्मणमेकंभो
जयिष्ये॥ प्रदक्षिणा नमस्कारं च कुर्यात्॥ अस्य कर्मणः सांगता सिध्यर्थं यथासंख्याका
न्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये॥ तेन श्रीयज्ञपुरुषः प्रीयतां॥ नांदीश्राद्धं तं प्रथम प्रायोगे भवति

नप्रतिप्रयोगे ॥ अथयागकालः ॥ पर्वणोयश्चतुर्थांशः आद्यः प्रतिपदस्त्रयः ॥ यागका
लः स विज्ञेयः प्रातर्युक्तो मनीषिभिः ॥ तथा ॥ आवर्त्तनेयवा प्रातर्यदि पर्वसमाप्यते ॥ तत्र
पूर्वाह्णिक एव स्यात्संधेरूर्ध्वं द्विजासैवानं ॥ प्रतिवृद्धौ क्षये सेधिष्णानोपायहेमो ॥ तिथ्यः पर
स्याद्घटिकाश्चायास्युर्न्यूनास्तथैवाभ्यधिकाश्चतासां ॥ अर्धंविप्रयोज्यं च तथाप्रयोज्यं
ह्रासे च वृद्धौ प्रथमेऽहि नेस्यात् ॥१॥ ननु आधानानंतरं यदि पौर्णमासपक्षादि आ
यातिचेत्तदा तस्यां प्रारंभो युक्तः । यदि दर्शपक्षादि आयातिचेत्तदा तस्यां प्रथमारंभः
कर्त्तव्यो वा न वा इति संदेहः । तदुक्तं हरिहरभाष्ये ॥ सायमादि प्रातरंतमेकं कर्म प्रच
क्षते ॥ पौर्णमासादिदर्शांतमेकमेव विदुर्बुधा इति वचनात्कृष्णपक्षे यद्याधानं तदा
दर्शमनिष्ट्वैव पौर्णमास्यां पक्षादि कर्मारंभः । यत्तु छंदोगपरिशिष्टवचनं ॥ तूर्ध्वं कृष्णा

स्मार्त॰ कुर्तेर्दर्शपौर्णमासोदि चाग्निमान्॥ यश्चायाति स होतव्यस एवादिरिति श्रुतेरेतत्पुन
२० राधानविषयं॥ यत्तु श्राधानानंतरं भुक्त्वा कृत्स्नावाप्रतिपन्नवेन तस्यां पश्चादिकमैतिन्का
पेर्श्वाक्किरपतदिति। तदा बाधा कालविषयं॥ कृष्णपक्षे यदि विभागस्तदा तत्रे बाधानस्य
प्रारंभोयुक्तः नैव कालविलंबेन प्रमाणाभावाद्धि माभोत्तरं कार्यमेव॥ ततो या प्रति
पद्यायाति तस्यां प्रारंभ इति। यद्यारंभकाले सूनक मलमास गुरुशुक्रास्तवाल्यवार्धि
क्यग्रहणादि भवति तदापि प्रारंभः कार्यः। यानि तु तत्रारंभनिषेधकानि॥ उपरागो
धिमासश्च प्रथमे चैव पर्वणि॥ तथा मलिम्लुचे पौषे नान्वारंभणमिष्यते॥ इत्यादि
निबंधनानि श्रौतस्मार्तादिनास्व कालेनुत्कं तस्यास्थालीपाकादिप्रारंभविषयाणि
। तथा च नामकर्म च दर्शेष्टिर्यथाकाले समाचरेत्॥ श्रतिपाते सति तयोः प्रशस्तेमा

सिपुष्पमे इति॥ अथ दर्शे विशेषः॥ तत्राधानंतरं यामावास्या आयाति तस्यां त्रे
धा द्विधा वा विभक्ते दिनतृतीयांशे षपरमक्षये पिंडपितृयज्ञः। तस्मिन्क्षीणे द्दाती
तिक्रांते॥ परमक्षयोऽत्र विवक्षितः॥ दिनद्वयेप्यपराह्णैकदेशव्याप्तौ सत्यां परदि
ने अर्धघटिकामात्रपरिमितामावास्याभेपि तत्रैव पिंडपितृयज्ञानुष्ठानमुचितं पिंडपितृ
यज्ञकालस्य वाजसनेयिशाखायामुपदेशाद्यागकालस्यानुपदेशात्पिंडपितृयज्ञ
दिनात्परदिने यागः कार्यः। यद्यपि चंद्रदर्शने यागनिषेधः स्मर्यते। तथापि उक्तन्या
येन वाजसनेयिनां पिंडपितृयज्ञपरदिन एव॥ चंद्रदर्शनसत्त्वेपि यागानुष्ठानस्यो
चितत्वाद्वाजसनेयिव्यतिरिक्तविषयत्वेन पूर्वाह्णमध्याह्नसंधिविषयत्वेन वा नि
षेधो नेतव्यः॥ अयं च मतं पितृकस्यैव भवति॥ अथास्य स्पष्टप्रयोगः॥ आदौ वैश्व

॥स्मार्त॰ देवः॥ आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा श्रीयज्ञपुरुषप्रीत्यर्थं पिंडपितृयज्ञेनाहं
२१ यक्ष्ये॥ तदंगभूतं स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्राद्धं चाहं करिष्ये॥ तत्र निर्विघ्न
परिसमाप्त्यर्थं महागणेशपूजनमहं करिष्ये॥ उक्तप्रकारेण नांदीश्राद्धांतं कृत्वा॥ पुनः ए
वंगुणेत्यादि श्रीयज्ञपुरुषप्रीत्यर्थं आवसथ्येऽग्नौ पिंडपितृयज्ञेनाहं यक्ष्ये॥ अत्र सर्वकर्मा
पसव्येन दक्षिणामुखेन कार्यं॥॥ तिलकुशानादाय प्राचीननीति विबंधे॥ ततोग्नेर्दक्षि
णसंस्थमपसव्यं परिस्तरणं॥ अग्नेः पश्चादुत्तरतो वा दक्षिणसंस्थपात्रासादनं॥ कृष्णा
जिनं॥ स्फ्यः। उलूखलं। मुसलं। शूर्पं चरुस्थाली। उदकं। आज्यं। मेक्षणं। वस्त्रं। उदपात्रं।
सकृदाछिन्नानि। व्रीहयः। सूत्राणि च। एकैकशः पात्रासादनं॥ अपरेणाग्निं चरुम
दर्पणं स्रुकं च वा गृह्णाति॥ ततो अग्नेरुत्तरतः कृष्णाजिनमास्तीर्य। तत्र उलूखले व्रीही

नोप्यतिष्ठतो वहनं। शूर्पेन्सुप्य निष्पवनं। सकृत्पत्नीकरणं। सारतंडुलमहूर्णे अपवि-
त्वाभिघार्योद्वास्य दक्षिणतः। दक्षिणमुखएवमेक्षणेन जुहोति। अग्नये कव्यवाहना
य स्वाहा। इदम। सोमाय पितृमते स्वाहा। इदं सो। प्रा३पत दक्षिणेनोल्लिखति स्फ्येन। अप
हता असुरा। अपरेण वा उल्मुकं परस्तात्करोतीति ये रूपाणीति। ये रू। स्मस्मात्। उदपा
त्रेणावनेजयति। असाववनेनिक्ष्वेति पितृप्रभृति त्रीन्। गोत्र पित अमुकशर्मन् वसु
रूपे रेखामूले अवनेनिक्ष्व। गोत्र पितामह अमुकशर्मन् रुद्ररूपरेखामध्ये अवने
निक्ष्व। गोत्र प्रपितामह अमुकशर्मन् आदित्यरूपरेखान्ते अवनेनिक्ष्व। सकृदाच्छि
न्नानि रेखायां कृत्वा यथावनिक्तं पिंडान् ददाति असावेतत इति। गोत्र पित अमुकश
र्मन् वसुरूप एतत्तेन्नं स्वधा इदं पितामह प्रपितामहयोः। अत्र पितर इति जपः। उदङ्

॥स्मार्त्त॰॥ स्त। आतमनादाहृत्याउअपसव्यावर्त्तनं। अ। मीमदंतेतिजपः॥ अवनेज्यपूर्ववत्। निवीवि
॥२२॥ स्मपूर्वस्यपिंडानामुपरि। नमो व इति षडंजलीन्करोति। नमो वः पितरः सव्यं गृहान्नइतिज
पः। एतद्व इत्यपास्यतिसूत्राणि प्रतिपिंडं॥ ऊर्णादिदशा वा॥ ऊर्जमित्यपोनिषिंचति। ऊर्जंव
हं पिंडानामुपरि। अवधायावजिघ्रति। उत्खायांपिंडावधानं। अवजिघ्रति। काण्वानांतु।
आदौ उत्खावघ्राणं पुनः पिंडानपीतिश्रुतेः॥ उल्मुकस्य छेदः छिन्नात्स्यग्नावाधते॥ सव्यमा
चमनं॥ कृतेन पिंडपितृयज्ञेन विधिना श्रीयज्ञपुरुषप्रियेतां॥ ततः पार्वणविधिना दर्श
श्राद्धं इति पिंडपितृयज्ञः॥ श्वः प्रतिपदि दर्शपक्षादिकर्मसर्वं पौर्णमासपक्षादिवत्॥ नांदी
श्राद्धाभावः। यत्र विशेषस्तत्रोच्यते॥ आचम्य प्राणानायम्येत्यादि श्रीयज्ञपुरुषप्रीत्य
र्थमावसथ्येग्नौ दर्शपक्षादिकर्मणाहं यक्ष्ये। ब्रह्मोपवेशनाद्याज्यभागांते कृत्वास्था

लीपाकेन दर्शदेवता जुहोति॥ अग्नये स्वाहा• इदम• उपांशुविष्णवे स्वाहा• इदं• इंद्राग्नीभ्या
ं स्वाहा• इदमिंद्रा• ग्नेत्यादि ब्राह्मणतर्पणांतं दर्शवत्॥ सर्वत्र पूर्वस्थालीपाकः॥ प
श्चाद्वैश्वदेवः॥ तदुक्तं कारिकायां॥ अकृते वैश्वदेवे तु स्थालीपाकाः प्रकीर्तिताः॥ अ
न्यत्रापि तत्पक्षात्तु सोपराह्णे विधीयते॥ प्रथमायां प्रतिपदि तु आभ्युदैकात्पूर्वं कार्यं॥ अ
मावास्यांतस्याकरणे वैश्वानरश्चरुः प्रायश्चित्तं न तस्य पुनः करणमिति॥ इति स्मा
र्तमंजर्यां दर्शपौर्णमासस्थालीपाकः॥ अथ नवान्नप्राशनं॥ तत्र प्रथमप्रयोगे आहो
विश्वेदेवः॥ आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नवान्न
प्राशनाख्यं कर्मणाहं पृष्ये॥ तदंगभूतं स्वस्ति पुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्रा
द्धं चाहं करिष्ये॥ तत्रादौ निर्विघ्नतासिद्ध्यर्थं महागणपतिपूजनं करिष्ये॥ उक्तविधिना

॥स्मार्त्त॥ मादिश्राद्धांतं विधाय। अग्नेः पश्चादुपवेश्य। एवं गुणेत्यादि॥ श्रीयज्ञपुरुषप्रीत्यर्थं
॥२३॥ मावसथ्याग्नौ श्रीहिनवान्नप्राशनाख्यं कर्मणाहं यक्ष्ये॥ दक्षिणतोब्रह्मासनना
स्तीर्य ब्रह्मवरणादिकुशकंडिकोक्तविधिना आज्यभागांतं कृत्वा आज्याहुतीर्जु
होति॥ शतायुधाय शतवीर्याय शतोतये भिमातिषाहे॥ शतं यो नः शरदो अजीजा
दिंद्रो नेषदति दुरितानि विश्वा स्वाहा। इदमिंद्राय न मम॥ ये चत्वारः पथयो देवयाना अं
तरा द्यावापृथिवी वियंति॥ तेषां यो अज्यानिमजीजिमावहात्तस्मै नो देवाः परिदत्तेह स
र्वे स्वाहा। इदं सर्वेभ्यो देवेभ्यो॰ ततश्चरुमभिघार्य॥ आग्रयणदेवताभ्यो हुत्वा जुहो
ति॥ इंद्राग्निभ्यां स्वा॰ इदं॰ विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। इदं॰ द्यावापृथिवीभ्यां स्वा॰
इदं॰ ततः आज्याहुतिः॥ स्विष्टमग्ने अभितत्पृणीहि विश्वांश्च देवाः पृतना अभि

ष्यन्तू॥सुगन्तु पंथां प्रदिशन्न एहिज्योतिष्मध्येह्यजरान्न आयुः स्वाहा इदमग्नयेन॰
वरुणा स्विष्टकृत॥अन्वारब्धः॥अग्नये स्विष्टकृते स्वा॰ इदमग्न॰ ततोदशाज्याहु
तयेः॥स्विष्टमग्ने अभितत्पृणीहि॰ भूराद्यानवाहुतयः॥अथ संस्रव प्राशने मंत्रे
ण॥अग्निः प्रथमः प्राश्नातु सहि वेद यथा हविः॥शिवा अस्मभ्यमोषधीः कृष्णोतु
विश्वचर्षणिः॥भद्रान्नः श्रेयस मनेष्ट देवा स्त्वया वसेन समसी महि त्वा॥सनोमया
भूः पितो आविशस्व शंतो कायतन्वे स्या नोइलिव्री हि संस्रव प्राशने॥अन्नपते
न्नस्यैवा॰ यवभावे विशेषः॥एतमु सं मधुना संयुतं यव॒ं सरस्वत्या अधिवनायच
कृषुः॥इंद्र आसीत्सीरपतिः शतक्रतुः कीनाशा॰ आसन्मरुतः सुदानव इति॥
ततः पवित्राभ्यां मार्जनादिब्राह्मण्यासंकल्पांतं॥७॥अथ प्रकृति विकृति याग

कालानो पर्वणिनिर्णयः॥ आवर्त्तनात्प्राग्यदि पर्वसंधिः कृत्वातु तस्मिन्प्रकृतिं
विकृत्याः॥ तदैव यागः परतो यदिस्यात्तस्मिन्विकृत्या प्रकृतिं परेद्युः॥ सुपर्वाभावेम
मुहूर्त्ते कार्यं॥ तच्च नक्षत्राणि॥ कृत्तिकादि विशाखांतं देवनक्षत्रे पुरेवती अश्विनी
श्रवणधनिष्ठा उत्तरा च पंचेति॥ बुधो गुरो रवौ रिक्तातिरिक्ततिथिषु॥ अन्यद्विरुद्धं
वर्ज्यं॥ शरदि व्रीहीणां वसंते यवानां च कार्यं॥ एतद्यदा स्वकालेन संभवति॥ तदा गौणे
कार्यं॥ व्रीह्याग्रयणं शरदि चेन्न संभवति तदा यवाग्रयणात्पुरा श्यामाकादिद्रव्यं कृत्वा
कार्यं॥ यवाग्रयणं चैवमेव॥ अकृत्वाग्रयणेन वान्नस्य विस्मृत्वा पचनं भोजनं च
क्रियते तदा अग्नये वैश्वानराय चरुः। कृत्यं। पिंडपितृयज्ञाकरणे च॥ नूतन व्रीही
णामभावे नूतनशालिभिः॥ यवानामभावे नूतनैर्गोधूमैश्च कर्तव्यं॥ इति स्मार्तम

जयेनिवान्नप्राशने॥ अथोपाकर्म॥ तच्चोत्सर्गपूर्वकं॥ आदौ वैश्वदेवः॥ प्रथ
मेयोगे॥ आचम्य प्राणानायम्य देशकालौ स्मृत्वा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं उत्सर्गो
पाकर्मणि मित्ते स्वस्तिपुण्याहवाचनं मातृकापूजनं नांदीश्राद्धं चाहं करिष्ये। तत्रा
दौ निर्विघ्नतासिध्यर्थं महागणपतिपूजनमहं करिष्ये॥ उक्तविधिना नांदीश्राद्धं
ते कृत्वा॥ अस्नातातिलदर्भदूर्वापामार्गगोमयमृत्तिकाकुष्यपर्णगंधपुष्पधूपदी
पाच्छादनसूत्रयज्ञोपवीतनैवेद्यतांबूलादीनि गृहीत्वा ग्रामादुदक् शिष्यैश्च श्रो
त्रियैः सह रम्यं जलाशयं गच्छेत्॥ तत्तीरं प्रक्षाल्य मृत्तिकादिकं विन्यस्य यथोक्तं
शौचं कुर्यात्॥ सर्वे यज्ञोपवीतिनो बद्धशिखिनो दर्भपाणयो उपविश्याचम्य प्राणा
नायम्य देशकालौ स्मृत्वा छंदसामुत्सर्गमहं करिष्ये॥ सर्वे सह मामन्त्रं च गुरुशिष्य

॥स्मार्त॰॥ श्वजपति॥ उभाकवीयुवायोनोधर्मः परापतत्॥ परिसरस्व स्यधर्मणो विसख्यानि
॥२५॥ विसृज्यामहे॥ शिष्याः गुरुमभिवादयेत्। यथाज्येष्ठमभिवादयेयुः॥ अथ गणस्नानप्र
योगः॥ दर्भपाणिः॥ आचम्य प्राणानायम्य गणेशस्मरणादि देशकालौ संकीर्त्य म
म सशिष्यस्य सर्त्विजः सब्रह्मचारिणः सतान्हनत्रीणः एतच्छिष्यगण सहितस्य
श्रावणकेमासि श्रोषधीभावपेचस्यांवाहस्तेनवापोषमासस्यरोहिणीनक्षत्र
मारभ्य अथवामध्यमाष्टकामारभ्य भुत्सृष्टानां ऋग्यजुःसामाथर्वणानांतथा
वाकोवाक्येतिहासपुराणानांगाथानाराशंस्यादीनांचसम्यगाध्यायनद्वारातथ
वातेमावास्यायामितिस्वचोक्तत्रयस्त्रिंशत्स्ववर्णानाध्यायेषु स्कन्दत्स्कृक्क सर्वग्रहे
षतिथिषपिग्मादान्मातः बाह्य अपराधावध्ययनदोषनिरस्त्यर्थं हस्वदीर्घप्लुत

भेदभिन्नानांवर्णानां अशुद्ध वा प्रयोगजनितदोषनिवृत्त्यर्थंप्रगृह्यसंधिकरण्याः
प्रगृह्यसंध्यकरणादिव्याकरणदोषदूषितानांचपदानांसंस्कारसिद्ध्यर्थंत
थानुदात्तादिसमस्तस्वराणांतन्नभेदानांचपदक्रमादिविकृतिकालेषुनित्यस्य
तानस्वरस्य अन्यथाप्रयोगजनितदोषपरिहारार्थंतथास्थानप्रयत्नयोवा
हीनामन्यथापठनदोषनिवृत्त्यर्थंतथापौर्वापर्यागतानकृत्रष्ठभेनोक्तमंगीमं
गजनितदोषनिवृत्त्यर्थंतथास्नानहोमजपहोमयज्ञकर्मकालेषुतत्तत्कर्मप्रयु
क्ततत्तन्मंत्राणां अन्यथाप्रयोग अन्यथा अप्रयोगयोगा अन्यथाप्रयोगमं
त्रविपर्यासादिदोषनिवृत्त्यर्थंतथादुःशब्दस्वरतोवर्णतोवेत्यादिस्मृत्युक्तदो
षदर्शनभयात्शिक्षादिग्रंथोक्तपाठकाध्यमत्वाद्दोषपरिहारार्थंचतथावि

मार्त•
२६॥

घाहवै ब्रौल्लयमाज्ञ नामेतिनिरुक्तोक्ता नामस्वरूपकाय अनूजवे अयतात्मने शिष्याय
अध्यापनदोषनिवृत्त्यर्थं तत्र ऋग्वेदयजुर्वेदसामवेदाथर्ववेदानां पृथिव्यंतरिक्षवा
युद्यौः सूर्यादिकचंद्रादिदेवतानां पूर्वोत्तरांगसहितानां। यजमानपूर्वकं कश्यपाद्यृषिर
जनप्रत्यक्षमुखेभ्यःपठपविष्टेभ्यः शिष्येभ्य ॐकारपूर्वकं त्रिःसावित्री अध्यायादीन्नृ
षिमुखानिवहृ चाभॉपर्वाणि छंदोगानां सूक्तान्यथर्वणानां तथा। अन्येषां च गाथारू
पाणां सूत्रादीनां च प्रदान शिष्याणां चानुपठनं तेषां चानुपठनं एतदध्यायोत्सर्गो
पाकर्म च करिष्ये॥ तत्र शिष्यैरन्यैश्च सहगणस्नाने। एवं गुणेत्यादि॥ अध्यायोत्सर्गोपा
कर्मनिमित्तं गणस्नानमहं करिष्ये॥ स्नानप्रकारः॥ उरुं ह्वीति तोयमामंत्र्य। उरुं ॥२६॥
हिरजा• आवर्त्तयेघेते शातमिति। यतेशात्त•॥ सुमित्रियान इत्यपोंजलिनादाय। सुमि

त्रि॰ दुर्मित्रियाइति द्वेष्यं प्रति निषिंचेत्। दुर्मित्रियास्तस्मै॰ कटिंवस्त्रूकजंघेचर॰ णोक
रौमृद्दाः त्रिः स्त्रिः प्रक्षाल्याचम्य॥ नमस्योदकं। उदकायन॰। अंगानिमृदेदं विष्णुरिति
।इदंविष्णु॰ मुखादिनाभिपर्यंतं। सूर्याभिमुखो निमज्जेत्। आपो अस्मानिति स्नात्वा।
आपो अस्मान्॰ उदिदाभ्य इत्येकन्मन्य। उदिदाभ्यः निमज्योन्मज्याचम्य। गोमयेनवि
लिंपेन्नूमानस्तोक इति॥ मानस्तोके॰ ॐ नमोनारायणायेति चतुरस्त्रं तीर्थकल्पनं।
ततोभिषिंचेत्। अंजलिना। इमंमेवरुण॰ तत्वायामि॰ त्वन्नो अग्ने॰ सत्वन्नो अग्ने।
मापोमोषधीः। उदुत्तमं॰ ध्मुंचंतु मा॰ ६ अवभृथनिचु॰ ८ अपाघमित्यपामार्गेण।
अपाघं॰ कांडात्कांडादिति दूर्वाभि३ कांडात्कांडात्॰ निमज्योन्मज्याचम्य। दर्भैः पावये
त्। ॐ भूः पुनात्। ॐ भुवः पुनातु। ॐ स्वः पुनातु। ॐ तत्सवितुः पुनातु। आपोहिष्ठेति

॥स्मार्त॥ तिसृभिः ३ इदमापः ५ हविष्मतीरिमा आपः देवीरापो अ॰ तं देवेभ्यः ५ कार्षिरसि अ
॥२७॥ पो देवाः द्रुपदादिव शन्नो देवीः अपां रसं अपो देवीरु पुनंतु मेति नवभिः पुनंतु मा दे
रयीणां ७॥ चित्पतिर्मा पुनात्वच्छिद्रेण पवित्रेण सूर्यस्य रश्मिभिः। वाक्पतिर्मा पुनात्व
च्छि २ देवो मा सविता पुनात्वच्छि ३ ॐ पुनातु। ॐ भूः पुनातु॥ ॐ भुवः पुनातु। स्वः पुना
तत्सवितुः सर्वं पुनातु। पुनरंजलिनाभिषिंचेत्॥ इमं मे तत्त्वा यामि त्वन्नो अग्ने स त्व
न्नो अग्ने ४ मापो मौषधीः ५ उदुत्तमं ६ मुंचंतु मा ७ अवभृथ नि ८ अंतर्जले घम
र्षणं त्रिरावर्त्तयेत्॥ द्रुपदादिवायं गौरिति वा प्राणायामं वा सशिरसं ओंकारं वा विष्णो
र्वा स्मरणं॥ ॐ भूः ॐ भुव इत्यादि॥ आपो आपो ज्योती रसोमृतं ब्रह्म भूर्भुवस्वरोम्। ॥मंज
वि निमज्ज्याचम्य॥ स्नानांगतर्पणं॥ ॐ भूर्देवाः स्तृप्यंतु। भुवः देवाः स्तृप्यंतु। स्वर्दे ॥२८

वास्तृ॰ भूर्भुवस्स्वर्देवाः स्तृ॰ ततो निवीती ॐ भूः ऋषयः स्तृप्यं॰ ॐ भुवः ऋष॰ ॐ स्वः
ऋषयः स्तृ॰ भूर्भुवस्स्वः ऋषयस्तृ॰ ततोपसव्यं। ॐ भूः पितरः स्तृ॰ ॐ भुवः पित॰ ॐ स्वः
पितरस्तृ॰ ॐ भूर्भुवस्स्वः पितर॰ सव्यमाचम्य ॥ उत्तीर्य धौते वाससी परिधाय ॥ ऊरू
करौ मृदा प्रक्षाल्याचम्या विभूति धारणं तिलक धारणं कृत्वा ॥ मध्याह्नसंध्यां गाय
त्रीमंत्रजपांतं कृत्वा ॥ ततउपस्थानं ॥ विभ्राडित्यनुवाक १ ७ पुरुषसूक्तं। सहस्रशी
र्षा पुरुषः १६ शिवसंकल्पं। यज्जाग्रतः १ माध्यंदिनानां षट् ॥ मंडलब्राह्मणं ॥ यदेत
न्मंडलं॰ १ ६ प्रदक्षिणीकृत्य दिशश्च देवताश्च नमस्कृत्य दर्भेषूपविश्य ब्रह्मयज्ञादि त
र्पणार्चन विसर्जनं ति विधाय ॥ ततः प्रशस्त देशे वस्त्रोपरि सप्त ऋषीन्कुर्युः। स्वच ऋषी
श्च। तत्रोपविश्य। ततः श्रीश्चते॰। शांतिपाठं च पठंति ॥ आनोभद्राइत्यादि १० ऋषि

नामाति॥ कश्यपभरद्वाजआंगिरसगोतमवत्सपराशरमांडव्याः। सप्तऋषयः १ भूर्भु
वस्वः अनेनस्थापयेत्। मनोज्योतिरितिप्रतिष्ठाप्यइमावेवगोतमइति। उद्वेः सर्वेषां
पठनं। ततः प्राणानायम्यदेशकालौस्मृत्वा। अध्यायोत्सर्गकर्मनिमित्तंऋषिपूजनम
हंकरिष्ये। स्वस्तकः इदंविष्णुः मंत्रहृदयमुच्चार्य॥ कश्यपभरद्वाजांगिरसगोतमवत्सपरा
पराशरमांडव्येभ्योनमः। आवाहनं। एवमासनं। पाद्यं। अर्घ्यं। आचमनीयं। मधुपर्कं। पंचामृ
तमंत्रैः पंचामृतं। शुद्धोदकस्नानं॥ आचमनं। वस्त्रं। उपवीतं। गंधं। अक्षतान्। पुष्पाणि
। धूपं। दीपं। नैवेद्यं। फलं। तांबूलं। दक्षिणां। नीराजनं। मंत्रपुष्पाणि। एतैरुपचारैः कश्यपा
द्यऋषयः प्रियंतां। एवमेवस्वकीयऋषिपूजनं। ततः पितृभ्योयज्ञोपवितदानं॥ प्राची
वीतिदक्षिणामुखः तिस्त्रोदकंगृहीत्वापुरतोयज्ञोपवीतानिनिधाय। अमुकगोत्रेभ्यः

पितृपितामहप्रपितामहेभ्यः मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहेः इमानियत्तो
पविता निस्पर्षंतां॥ ततोत्सर्गतर्पणं॥ ततोंजलिना दक्षिणंजान्वाच्य। देवास्तृप्यंतु।
छंदांसि तृप्यंतु। वेदास्तृप्यंतु। ऋषयस्त०पुराणाचार्यास्त०गंधर्वास्त०इतराचार्या
स्त०संवत्सरस्सावयवस्तृप्यंतु। पितरस्त०आचार्यास्त० ततोपसव्यं तिलमिश्रं दक्षि
णामुखः सव्यंजान्वाच्य गोत्रः अस्मत्पितामुकशर्मास्तृप्यंतु। एवंप्रयोगेणतर्पण
विधिनाऽहरहः क्रियमाणमर्वान्पितृंस्तर्पयेत्॥ जीवत्पितृकाणां तु पितामहा
दितर्पणं॥ सव्य आचमनं। अत्र विशेषतर्पणं॥ अयंपुरः पंचभिः छंदांस्यृषयस्त
प्यंतु॥ मूर्द्धवयः प्रजापतिछंदः छंदांसि तृप्यंतु०द्वाभ्यां॥ मा छंदः तिस्त्रः॥ एवछंदः
षोडषभिः १६ सप्तऋषयः स्तृप्यंतु॥ येऽशानामनुश्रवणं॥ वंशस्यांतेवं शोक्ता ऋष

॥स्मार्त॰॥ यस्तप्यंतां॥सावित्रीचतुर्वारमनुश्रुवणं॥वीरतास्म इति मल्लश्रुयुः॥ततोमंत्रब्रो स्तपा
॥२७॥ योरध्यायादीन् इषेत्वादिरवंब्रह्मपर्यंतं सवैसंभारान्संभरति इत्यादि योह वेज्येष्ठं चश्रेष्ठं च
पर्यंतं मित्यादीन्पठनं॥तथाइमावेव इतिप्रार्थना॥समुद्रंगच्छस्वाहे तिविसर्जनं।ततोद्वि
राचमनं॥सर्वेब्रोस्तपाश्वे दनातुलेपनं॥तोबुलरानपूर्वकंपित्रकल्पितानियज्ञोपवी
तानिदधुः॥इत्युत्सर्गः॥ततोगृहगमनं॥पादौ प्रक्षाल्याचम्य॥आवसथ्याग्नेः पश्चाद्धि
ष्ण्येः सहब्राह्मणैरुपविश्य॥आवसथ्येन वेश्वपरमधिश्रित्यतत्र यवान्क्षिप्त्वा भर्जनंका
र्यं।एवंप्रकारेणधानाःकार्याः अथोध्यायोपाकर्मप्रयोगः॥आचम्यप्राणानायम्यदे
शकालौसंकीर्त्यश्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं आवसथ्येग्नौ अध्यायोपाकर्मणाहं यक्ष्ये॥ ॥२८
ब्रंह्मोपवेशनाद्याज्यभागांतंकर्मकृत्वा॥तत्रपात्रासादने विशेषः॥तंडुलस्थाने अ

ष्ठतधानाः॥ औदुंबर्यः समिधः। दधि। आकर्षफलकं। तिलाः। भक्ष्मणार्थं धानाः। आ
ज्यभागाविष्ट्वाज्याहुतीर्जुहोति॥ अंतरिक्षायस्वाहा इदमं। वायवेस्वा। इदंवा। ब्रह्मणे
स्वा। इद। ब्रं। छंदोभ्यःस्वा। इदं। प्रजापतयेस्वा। इदंप्र। देवेभ्यःस्वा। इदंदे। ऋषिभ्यःस्वा।
इदंमृ। श्रद्धायैस्वा। इदंश्र। मेधायै। इदंमे। सदसस्पतयेस्वा। इदंस। अनुमतयेस्वा। इद
मनु। ॥ सदसस्पतिमित्यष्टतधानास्त्रिः सर्वेनुपठेयुः। धानाभिर्धार्यस्रुवेणहोमः॥
सदस्यतिमनुतं। स्वाहा। इदंसदस्पत। तिस्रः तिस्रः समिधः आदध्युराद्रीः सपलाशा
घृताः सावित्र्यातिष्ठतः॥ तत्सवितुर्व। इदमग्नये। ब्रह्मचारिणश्चपूर्ववकल्प्येन। अग्न
येसमिधमित्यादिना॥ उपविशेयुः। आचार्यः धानाः स्रुवेणाहाय। सदसस्पतिं। इदं
स। पूर्ववत्समिधाहोमः॥ तत्सवितुः इदमग्नये। उपविशेयुः॥ आचार्यः धानाः स्रुवेण

स्मार्त०।। हाय। सदसस्पति० इदं स० ततः सर्वेसमिद्धोमः। तत्सवितुः इदमग्नये० शन्नो भवंत्वित्य
।।३०।। क्षतधाना अस्वां हंतः प्राश्नीयुः। सर्वेतिस्रस्तिस्रो गृहीत्वा।। शन्नो भवंतु वाजिनो० द्वि
राचमनं। दधिक्राव्ण इति दधि भक्षयेयुः। दधिक्राव्णो० द्विराचमा। नीयं। सयावंतंग
पामिच्छेत्तावतस्तिलानाकर्षफलकेन जुहुयात्। सावित्र्या। तत्सवितुः इदं सवित्रे० न
संस्रवप्रक्षेपः। ततो धानाभ्यः स्विष्टकृत्। अन्वारब्धः। अग्नये स्विष्टकृते० इदम० भू
रादि नवाहुतयाः।। संस्रवप्राशनादि प्रणीताविमोकांते।। ततोग्निमुत्तरेण कुशेषु।।
मव्यङ्मुखेभ्य उपविष्टेभ्य ॐकारमुक्त्वा त्रिश्च सावित्रीमध्यायादीन्प्रब्रूयात्।। ॐ तत्स०
उरबेत्वा। कृष्णोसि० इत्यादि ईशा वास्यमित्यंत। सर्वेसं भारान्संभरतीत्यादि। एवं सर्वे
पठित्वा सर्वे जपंति।। ॐ सहनोस्त्कसहनो वतु सहनइदं वीर्यवदस्त्क ब्रंल।। इंद्रस्त्वहृदये

नयथानविद्विषावहै॥ त्रिरात्रं नाधीयीरन्॥ लोमनखानामनिकृंतनं॥ अस्यक
र्मणः सौगतासिध्यर्थं यथासंख्या ब्राह्मणान् भोजयिष्ये॥ अनेन कर्मणा यज्ञपुरुषः
प्रियतां॥ इदं कर्म चावसथ्याग्नौ कर्तव्यं॥ तदलाभाल्लौकिकाग्नौ भवतीति वर्गः॥ अत्र
लौकिकाग्निग्रहणात्स्वपक्षलौकिकाग्निग्रहणं कर्तव्यं न कुर्यादिति॥ किंतर्हि॥ इ
ष्टादिविविधाने नाग्निंसंस्थाप्य कुर्यात्। इष्टौदिविविधानस्त्रेतेक्कमस्ति। किं अत्र
पिंडपितृयज्ञपक्षाद्याग्रयणादीन्न कुर्यादिति॥ नित्येनैमित्तिके जाप्ये होमयज्ञक्रिया
सु च॥ उपाकर्मणि चोत्सर्गे गृहवेधो न विद्यते॥ प्रथमारंभत्क्नन भवत्येव। एतच्च पूर्वा
ह्णे कार्यं॥ तेन वाजसनेयिभिः पूर्वाह्णव्यापिनी तिथिर्ग्राह्या॥ द्वितयेपूर्वाह्णव्याप्तौ ए
कदेशस्पर्शिवा तेत्तिर्यव्यतिरिक्तानां पूर्ववत्॥ पूर्वदिद्वायां श्रावण्यां वाजसनेयिनामुपा

मार्त ॥ कर्मैत्कृत्कं ॥ यदि ग्रहणं संक्रांतिर्वा पर्वणि भवति तदा नेयमस्मामुपाकरणं ॥ संक्रां
॥ ३१ ॥ तिग्रहणं वापि पौर्णमास्यां यदा भवेत् ॥ उपाकृतिस्तु पंचम्यां कार्या वाजसनेयिभिः ॥
॥ १ ॥ अर्धरात्रादधस्ताच्चेत्संक्रांतिग्रहणं तदा ॥ उपाकर्म न कुर्वीत परतश्चेन्न दोष
कृदिति ॥ इति श्रीमद्द्विजजनकृपापात्रेण प्रथमनाम्ना रविनाथवेश्वरेण विरचितायां
स्मार्तमंजर्यामुपाकर्मप्रयोगः ॥ पूर्वार्द्धं संपूर्णमस्तु ॥ ७ ॥ श्रीरमाकांतार्पणमस्तु ॥
॥ ७ ॥ शुभं भवतु ॥ ७ ॥ रामचंद्र रामचंद्र ॥ ७ ॥ रामचंद्राय नमः ॥ कृष्णाय नम ॥ ७ ॥

॥ मंजर्या
॥ ३१

५०

श्रीगणेशाय नमः॥ गणनाथं नमस्कृत्य स्मारदं गुरुमेव च। आधानपद्धतिं
कुर्वे स्मार्तसंग्रहकारिकां॥१॥ वैकल्पिकान्दृषिं छंदो देवतागर्भस्वधर्म
स्तु॥ देवतानामपि ध्यानं वक्ष्ये संकल्पपूर्वकं॥२॥ आग्न्याधानं द्विजें
द्राणां स्यात्कृत्तिकादि विशाखयोः॥ रेवती रोहिणी पुष्य मृग ज्येष्ठो
त्तरात्रये॥३॥ माघादिपंच मासेषु श्रावणे चाश्विने तथा॥ मार्गशी
र्षेथवाधानं गत्वा नैश्च प्रशस्यते॥४॥ अष्टमासु पुण्येष्वन्हि च
तुर्थ्यां नरकालतः॥ श्रातमाष्यनभागेवापि तर्युपरते तथा॥ मात
र्यपरले दर्श्याश्चनि पुंसोदराद्वया॥५॥ आषाढं कार्तिकं पौषं भा
द्रं चैवापि मासकं॥ शुक्रास्तमयसंक्रांति ग्रहणानीह वर्जयेत्॥६॥

॥९॥ मकरं कर्कटं कुंभं मीनलग्नं च वर्जयेत् ॥ रिक्तां तिथिं व्यतीपातं वै
तु धृतिं चंद्रशनैश्चरं ॥७॥ चैर्थी पूर्णमा गंडं द्वादशीं च विवर्जयेत् ॥
यावंत्यब्दान्यतीतानि निरग्ने विप्रजन्मनः ॥८॥ तावंति कृच्छ्रा
णि चरेद्धोमं दद्याद्यथाविधिः ॥ यावत्कालं त्वहोमी स्यात्ताव
द्द्रव्यमशेषतः ॥९॥ तद्दानं चैव विप्रेभ्यो यथा होमस्तथैव तत् ॥
तद्यथा ॥ अथाल्पमलश्चतुर्थीकर्मान्तरकालं भ्रान्तमनतो विभा
गाद्ध्वं पितरि प्रेते वा मातरि मृतायां वा निरग्निकत्वेन यावं
तः संवत्सरव्यतीताः तावंतः कृच्छ्रप्रायश्चितं यदि हिरण्य ॥३॥

दिदानेनक्रियतेतदाएवं॥मुहूर्त्तोत्सर्वैर्वपनंकृत्वातीर्थस्नाना
दिनासपत्निकस्यात्मशुद्धिकरणं॥ततःशुचिःसभार्यः
प्राङ्मुखउपविश्यप्राणायामत्रयंकृत्वाकालज्ञानंचआव
सथ्याधानाकरणजनितप्रत्यवायपरिहारार्थंप्रायश्चित्त
महंकरिष्ये॥ततोब्राह्मणहस्तेताम्रपात्रेवारिणाआ
पःसंक्षिप्यादिअमुकशर्माहंएवमलंकृत्वारुद्रंतावद्वैरुद्र र
प्रसाम्नायसपत्नीभूतंहिरण्यंधान्यंवागांभूमिंअन्यद्वा
अमुकशर्मणेअमुकगोत्रायअमुकैरशाखाध्यायिनेतुभ्य
महंसंप्रददे॥अथशानिर्धनश्चेत्तीर्थयात्रादिकुर्यात्॥आ
य वेद

।।२१।।

वसथ्याधानाकरणेजनितप्रत्यवायपरिहारार्थं वर्षसंख्याका
कृच्छ्रान्तीर्थयात्रादिना यथासंभवत्रसाम्नायेनाहं च करि
ष्ये।। तत्र प्रथमप्रयोगे प्रायश्चित्तानंतरं आवसथ्याधान
दिने पूर्वेद्युर्मध्याह्निकं कर्म देवतार्चनांतं कृत्वा अभ्युदइकं
श्राद्धं कुर्यात्।। आवसथ्याधाननिमित्तमाभ्युदइकं श्राद्धं मा
तृपूजनपूर्वकं सांकल्पेन विधिनाहं करिष्ये।। मातृपूजनश्रा
द्धप्रसिद्धं।। ततो यज्ञोपवीति बद्धशिखि भूर्दर्भपाणिराचांतः
शुचिस्नातया पत्न्या सह प्राङ्मुख उपविश्य होमद्रव्यादा

।।२१।।

नं कुर्यात्तेन यथा ॥ ब्राह्मणानामंत्र्य कालज्ञानं च कृत्वा अधिका
रे स्वस्वकृत सायंप्रातर्होमपक्षादिकर्मपिंडपितृयज्ञाद्यनुसं
धानार्थं होमद्रव्यदानमहं करिष्ये ॥ ततो ब्राह्मणहस्ते तोय
पात्रे वारि दीया आपः संतु सौमनस्यमस्तु अक्षतं चारिष्टं चास्तु
इति प्रतिवाक्यं उदकपुष्पाक्षतांश्च दत्वा दीर्घमायुः शांतिः पुष्टि
श्चास्तु यच्छ्रेयस्तदस्तु इति त्रिः रक्षिनि क्षिपेत् ॥ यस्तापं रोगं हति त
हतमस्तु ॥ इति भूमौ ततोक्षतपुष्पसहितं उदकं गृहीत्वा हि
रण्यगर्भ इत्यादिकमंत्रमुच्चोर्य नानागोत्रेभ्यो नानाशाखा

वेद

ध्यायिभ्यो नानाशर्मभ्यो अमुकगोत्रायामुकशाखाध्यायिने अमुकशर्म

णे काश्यपगोत्रो हं देवदत्तशर्मा धिकारे स्मत्कृतस्य सायंप्रा

तर्होम पक्षादि कर्म ॥ पिंडपितृयज्ञाद्यनुसंधानार्थं साधनभूत

हं मिंतौ ... मंपरव्यं संप्रददे ॥ ततो गणेशं अभिष्टदेवतान् ब्राह्मणांश्च नमस्कृत्य प्राणा

यामत्रयं कालज्ञानं च कृत्वा आवसथ्याधानमहं करिष्ये ॥ तत्र वैकल्पिक पदा

॥२॥ र्थाः ॥ मथितापरेः स्थापनं ॥ पूर्वेण ब्राह्मणो गमनं ॥ उत्तरेण पात्रासादनं ॥ द्वे प ॥२॥

वित्रे ॥ आज्यस्थाली मृन्मयी ताम्रमयी च ॥ चरुस्थाली ॥ पात्रारूपः समिधः ॥ मौञ्ची

घारौ ॥ समिद्धतमे आज्यभागौ ॥ वरो दक्षिणा ॥ एवमादि वैकल्पिकान्पदार्थो

नहं करिष्ये ॥ ततोऽरणिमानं ॥ प्रथमं ॥ द्वितीयं ॥ तृतीयं ॥ चतुर्थं ॥ पंचमं ॥ ष

ष्ठं ॥ सप्तमं ॥ अष्टमं ॥ नवमं ॥ दशमं ॥ एकादशं ॥ द्वादशं ॥ त्रयोदशं ॥ चतुर्विंशं ॥ र

॥ चतुर्दशं ॥ पंचदशं ॥ षोडशं ॥ सप्तदशं ॥ अष्टादशं ॥ एकोनविंशं ॥ विंशं ॥ एकविंशं ॥ द्वा

तिरैर्घ्यमानं॥ विस्तारो यथा॥ प्रथमं। द्वितीयं। तृतीयं। चतुर्थं। पंचमं। षष्ठं। रत्नि

द्वयुक्ते॥ अथ उच्छ्रये प्रथमं। द्वितीयं। तृतीयं। चतुर्थंमृ॥ एतच्छ्रमाना उत्तरा ना

अधरारणेरेवमूलोद्वारभ्य दक्षिणसव्यहस्तांगुष्ठपर्वेणा प्रावृतं स्थं ऊर्ध्वं सं

म्यक्क्रमेण कार्यं॥ एवमेवोत्तरारणेः॥ अरणीस्वरूपं वध्येयं॥ उत्तानाया प्रावृशि मे

गुलं रारणी॥ मूलसमीपे यदंतस्यादौ॥ तदुपरि ततं अंगुलत्रयं जंघे॥ तदूर्ध्व

मंगुलचतुष्टयमूरू॥ तदुपरि अंगुलीद्वयं देवयोनिः॥ तदूर्ध्वं अंगुलीद्वयं

वस्तिः॥ तदुपर्यैवमंगलं गुवूटिः॥ तदूर्ध्वमंगुलत्रयमुदरं॥ तदुपर्येवमंगुलं हृ

दयं॥ तदुपरि अंगुलद्वयं वक्षः॥ तदूर्ध्वं अंगुलं रक्षा॥ तदूर्ध्वं अंगुलं ग्रीवा॥

तदूर्ध्वमंगुलं अरणीसुखं॥ तदूर्ध्वमंगुलं वर्णौ॥ तदुपरि अंगुलं नेत्रे॥ त

दूर्ध्वमंगुलं शिरः॥ एवं सावयवां हि यां रणीं विचिंत्य निर्दिशोद्यथा॥ ततो ब्रह्म

ग॰ध॰ग

चरणमहतवासः परिधानादिकृत्वा शालायां यजमानमुपविशति॥ तस्य दक्षिणांगे
पत्नीस्मार्त्तधूमसाधनभूतस्याग्नेररिमेरणीयोनिआवाभ्यांपरिगृह्यते॥ तत्रे
यमध रास्यमुत्तरा॥ द्वस्तुञ्चार्यहस्तेनारणीद्वयंस्पृशन्ति॥ ततोगंधोदिभिः पू
जनं॥ तत्रप्रयोगः॥ स्मार्त्तधूमसाधनभूतस्याग्नेर्योनिरूपामरणीभ्यांगंधपुष्प ग॰ध॰ग
धूपदीपनैवेद्यंतांबुलाद्याद्रव्यानिसंपद्यंतां॥ अरणीनमस्कारः॥ ततोरणीस्त्री
कृरणमुभयोः स्मार्त्तधूमसाधनभूतस्याग्नेररिमेरणीयोनिरूपेआवाभ्यांपरिगृ
ह्यतैहोरतिपत्नीयजमानौउच्चार्यारणीद्वयंमामनिक्षिपतिः॥ पात्राणिचस्रुवादि
निपरिगृहीतानिरतिस्त्रीव्रुयात्॥ ततः उत्तरारणेरैशान्यप्रदेशान्वलमदेशा
मध्याधाअ...ष्टांगुलमपथमंनिक्षिपतिः॥ यवोनचतुर्दशांगुष्ठपरिमितयारज्वा
खरपरिहतेखनं॥ खरपरिमा...णं॥ वाजसनेयशाखायांचतुरस्त्रएवाग्निखरः॥

धिष्ण्यानां चयने चतुरस्रतादर्शनात् ॥ प्रमाणं चतुरस्रमादेशादन्य
स त्र ॥ एतेनेत्तिभ्यावसथ्ययोः स्वरौ चतुरस्रो अरत्निमिमिते ज्ञेयौ गार्ह
पत्यस्य वत्तत्वं परिलिख्य एवं वचनात्तु गार्हपत्यस्य चितौ परिमंडलता
दर्शनात् ॥ दक्षिणाग्नेश्चार्द्धचंद्रत्वं परिलिख्य देवा ॥ अन्यैः समचतुरस्रता ॥ च
परिसमूहनादिभिः ॥ स्वरस्तुद्धः अप्रसारणिबुध्येयानि अष्टांगुला
नि । पादोजं घेउरूच अग्रतो यानि द्वादशांगुलानि तानि मध्ये क्षिकर्णी
स्य स्त्री वा वक्षो हु यो दरस्त्रोणयः द्वादशानां अष्टानां चांगुलानां मध्ये
या नि च लार्यंगुलान्यवशिष्यंते तानि चतुरंगु लानि वस्तियोनिरु
पाणि ते पां चतुरंगुलानां मध्ये अधस्थमेकमंगुलं उपरितनमंगु

॥८॥ लिद्वयं परिसृज्य अग्रतः पंचदशामं बुध्नादष्टामं यदंगुलं मध्ये स्थितं तन्मं
थनं॥ तत्र चात्र बुध्ने प्रथमं थाग्नभैणं त्रमंथं बुध्नमधरारणियोनौ
निधाय मंथनं॥ तं यथा॥ प्राग्ग्रीवोत्तरलोमकं कृष्णाजिनमास्तीर्य तदु
परिष्टादुदगग्राम धरारणीं निधाय तत्पूर्वत उत्तरारणीं च स्थाप्य॥ अ
धरारण्यां उक्तलक्षणमंथनप्रदेशे प्रथमं मूलं निधायचात्राग्रे चो ॥९॥
विलीमुदग्रामारोप्य नेत्रेण पाञ्चात्रं त्रिर्वेष्ट्य गाढं पश्चात्पश्चिमाभिमुख
यापत्न्या मंथयेत्॥ पूर्वाभिमुखो यजमानो धारयेत्॥ यावदग्ने
रुत्पत्तिः पत्न्या मंथनाशक्तौ यजमानस्य धारणासमर्थे च अन्ये
ब्राह्मणाः ऋत्विजो मंथंति धारयंति च॥ ततो जातमग्निं मृन्मये पात्रे

शुष्कगोमयपिष्टचूर्णेपरिनिहत्य लेलुकापुसंप्रक्षिप्यसंधुक्ष्यप्र
ज्वाल्य एवं संस्कृते देशे स्थापयेत्। ततः ऋष्यादिनामनुस्मरणं
च त्वन्नो अग्ने स त्वन्नो अग्ने इति मंत्रद्वयस्य वामदेव ऋषिः। त्रिष्टुप्
छंदः अग्निवरुणौ देवते। इमं मे वरुण तत्त्वा यामि इति मंत्रयोः शु
नःशेप ऋषिः गायत्रीत्रिष्टुभौ छंदांसि क्रमेण वरुणो देवता ऐषां च। ते
तुर्णां मंत्राणां सौत्रामण्यावभृथे विनियोगः। ये ते शतं मया
श्यागव इति मंत्रस्य वामदेव ऋषिः त्रिष्टुप्छंदः वरुणः सविता वि
ष्णुर्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्का देवताः प्रथमस्य द्वितीयस्याग्निर्देवता
सर्वप्रायश्चित्तहोमे विनियोगः। उदुत्तमामिति शुनःशेप ऋषिः त्रिष्टु०

वरुणो देवता पात्रोन्मोके विनियोगः॥ भवतन्न इति मंत्रस्य प्रजापति
ऋषिः पंक्तिछंदः जातवेदसौ देवते अग्निप्राशने विनियोगः अया
॥६॥ श्चाग्न इति मंत्रस्य गोतम ऋषिः गायत्रीछंदः देवा गातुविदो दे
वता आज्यहोमे विनियोगः ४ भूर्भुवःस्वरिति महाव्याहृतिनां प्र
जापति ऋषिः क्रमेण गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्छंदांसि अग्निर्वायुसूर्यौ देवताः
गार्हपत्याहवनीयाधाने विनियोगः त्वन्नो अग्ने सत्वन्नो अग्ने अया त
श्चाग्ने ये ते शतमिति मंत्राणां वामदेव ऋषिः त्रिष्टुप्छंदः अग्निर्व
रुणो देवते प्रथमयोः तृतीयस्याग्निर्देवता चतुर्थस्य वरुणः
सविता विष्णुर्विश्वे देवा मरुतः स्वर्का देवताः प्रथमयोः सौत्रामण्या ॥६॥

न्मन्थे वि०उदुत्तम मिति श्रुति वि० अस्य वार्षादिं वि प्रो यजेत्स्त्रुद्दु
या दर्पिंजपेद ध्याप ये द्वापिनलेभे कर्मपांफलं ॥ इति स्मृतेरंव
स्य मध्यादि स्मरणं कार्यं ततो देवताभिध्यानं ॥ तत्र प्रजापतिं इंद्रं
अग्निं सोमं अग्नि वरुणौ । अग्निवरुणेोव रुणं वरुणं वरुणं सवितारं
वि ष्णुं विश्वान्देवान्मरुतः स्व कीन् अग्निं वरुणं । जातवेदसौ एता
आज्येन । अग्निं पवमानं । अग्निं पावकं । अग्निं शुचिं । अदितिं ।
एताः प्रधान देवताः स्था लीपाकेन वरुणा । अग्नि वरुणेो । अग्निवरु
णेो । वरुणं । वरुणं । वरुणं । सवितारं । विष्णुं विश्वान्देवान्मरुतः स्व
कीन् ॥ अग्निं । वरुणं । जातवेदसौ एताः पुनराज्येन अग्निं

स्विष्टकृतं वरुणो षेपा देवा गातुविदः अग्निं वायुं सूर्यं अग्नि वरुणो अ
ग्नि वरुणो अग्निं वरुणं । गसवितारं विष्णुं विश्वान्देवान्मरुतस्वर्कान्
वरुणं प्रजापतिं एता अंग प्रधान देवता अग्नि न्कर्मण्यहं ब्रक्ष्ये ॥
अग्नेर्दक्षिणतो ब्रह्मासनास्तरणं अग्नेरुत्तरतः प्रणीतासन
द्वयं एकं वा यव्यां द्वितीयमुत्तरः दक्षिण हस्तांगुष्ठेनाब्रह्मव
रणं देवदत्त शर्मन्नस्मिन् [illegible] न्नाधाने कर्मणि त्वं ब्रह्मा भ
व भवामीति प्रतिवचनं । ब्रह्मासने उपवेशनं ततः सव्य हस्ते ॥७०॥
ना न प्रागग्रं प्रणीतं संनिधाय तेभ्यो दकमभ्यापा [illegible] मुखं मासिंच्य
आसनः पुरतो ग्नि[म] मुत्तरतो [illegible] मोच्य संनिधाय उदकमध्ये

दक्षिणहस्तेन पात्रमालभ्य अग्निमुत्तरतो निदध्यात्॥ ततः ईशा
न्यादिप्रागग्रैः स्त्रिभिः स्त्रिभिर्दर्भैः अग्नेः प्रदक्षिणं परिस्तरणं पा
त्रासादनं अग्निमपरेणाचेदुदगग्राणि प्रागविलसंस्थानि पवि
उपयमन कुशाः त्रच्छेदनादर्भास्त्रयः पवित्रे द्वे प्रोक्षणीपात्रं। आज्यस्थाली च रुस्थाली ली
संमार्जनकुशाः समिधस्तिस्रः स्रुवः आज्यं। तंडुलाः वरस्थ्रनागम
मानं कृत्वोपवित्रकरणं यथा द्वयोरुपरि त्रीणि निधाय द्विमूलेन
द्वौ कुशौ प्रदक्षणी कुस सर्वा पर्युत्तरतो युगपद्धृत्वा अनामिकां गुष्ठा
भ्यां छेदयेत्॥ ग्रहिस्वोत्तरतो क्षिपेत्। प्रणीतानामुत्तरतः प्रोक्षणी
पात्रं निधाय। प्रोक्षणीपात्रे प्रणीतोदकसिंचनं॥ पवित्राभ्यामुत्प

॥८०॥

वनं प्रोक्षण्यां पवित्रनिधानं दक्षिणहस्तेन प्रोक्षणीपात्रं गृहीत्वा सव्यह
स्ते नोद्दिंगनकरणं दक्षिणहस्तांगुलिभिः ताभिः सासाम्येव प्रोक्षणं प्र
तीकं आज्यस्थाल्यादियथासादितपात्राणां प्रोक्षणं अ संचरे प्रोक्ष
णीनिधानं। नाग्निसर्गः आज्यस्थाल्यामाज्यनिर्वापः चरुस्थाल्यां प्रणी
तोदकमासिंच्य तंदुलप्रक्षेपः आज्याधिश्रयणं तदुत्तरस्य चरोरधिश्र
णं यं इशान्यादि उभयोरुल्मुकेन पर्यग्निकरणं अर्धश्रीतेच्च रो स्रुवस्य
प्रतपनं संमार्जनकुशैः स्रुवस्य संमार्जनं। प्रणीतोदकेन प्रोक्षणं पु
नः प्रतपनं आसादनं देशे निधानं उत्तरत आज्योद्वासनं चरोः पू
र्वेणा चरुद्वासनं माज्यमपरेण पवित्राभ्यामाज्योत्पवनं अवेक्षणं ॥८०॥

अपद्रव्यनिरसनं प्रोक्षण्याः प्रत्युत्सवनं उपयमनकुशादानं तिष्ठ
समिदाधानं सपवित्रहस्तेन प्रोक्षण्युदकेनाग्नेः पर्युक्षणं पवित्र
योः प्रणीतासु निधानं इतरथावृत्तिः दक्षिणजानुनिपातः ब्रह्मणा
न्वारब्धः स्रुवेण होमः प्रसारितसंहतांगुलिसव्यहस्तोपस्थं हवि
निधाय दक्षिणहस्तेन जुहुयात् अग्नेरुत्तरविभागे पूर्वाघा
रं प्रांचं ऋजुं सततं दीर्घं दक्षिणविभागे उत्तराघारमीदृशं एवं ॐ प्र
जापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम। ॐ इंद्राय स्वाहा। इदं इंद्राय०।
समिद्धतमे आज्यभागौ। ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये० सोमाय
स्वाहा इदं सोमाय०। ततः आज्यभागानंतरं समस्तो अग्नेर्हस्ते म

स इदमग्निवरुणाभ्यां० त्वन्नो अग्न इति मंत्रेण द्वितीयाहुतिः इदमग्नि
वरुणाभ्यां० इमं मे वरुणेति तृतीया० इदं वरुणाय० तत्वायामीति
॥९॥ चतुर्थी। इदं वरुणाय। येते शतमिति पंचमी। इदं वरुणाय सवित्रे वि
ष्णवे विश्वेभ्यो देवेभ्यो मरुद्भ्यः स्वर्केभ्यः० अयाश्चाग्न इति षष्ठि०
इदमग्नये अयसे न० उदुत्तममिति सप्तमी। इदं वरुणाय० भवतं नः स
मनसाविति अष्टमी। इदं जातवेदोभ्यां। ततः स्थालीपाकमभिघा
र्य स्रुवेण जुहुयात्। अग्नये पवमानाय स्वाहा। इदमग्नये प० अ
ग्नये पावकाय स्वाहा। इदमग्नये पावकाय० अग्नये शुचये स्वाहा।
इदमग्नये शुचये न मम। अदित्यै स्वाहा। इदं अदित्यै न मम। ततः त्वन्नो
इत्याद्यैः पूर्वोक्तैः रष्टभिर्मंत्रैः तैरेव पुनः अष्टावाज्याहुतयः पूर्ववत्। ॥९॥

स्थालीपाकेनस्विष्टकृत् अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा । अग्नये । स्विष्टकृते०
ततो व्याहृत्याहुतयः भूः स्वाहा इदमग्नये न मम । भुवः स्वाहा इदं वाय
वे० स्वः स्वाहा इदं सूर्याय न मम । त्वन्नो अग्ने० स त्वन्नो अग्ने । भाग
स्तु पूर्ववत् । अयाश्चाग्ने० ये ते शतं० उदुत्तमं० प्रजापतये० सर्वत्र सा
गांते द्रव्यप्रक्षेपः प्रणवपूर्वक आहुतिषु मंत्रोच्चारः सर्वत्र स्रुव
साध्य होमः अयास्यग्नेर्वषट्कृतं यत्कर्मणा संकृचं देवा गातुविदः स्वा रि
हा इदं देवेभ्यो गातुविद्भ्यः एवं मौधाने पंचत्रिंशदाहुतयः ततो अ
ग्नि परिस्तरणं । रूपस्यतर्हि बर्हिर्होमः संस्रवप्राशनं । पवित्राभ्यां
मार्जनं । अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः । ब्रह्मणे वरदानं । अथ ब्रह्मन्ना व
वसथ्याधानकर्मणि गतया विहितो यं वरः प्रतिगृह्यतां ॐ स्वस्ति सु को

११४० योस्माद्दत्विति मंत्रस्य ब्राह्मणो जपः प्रापितावि मोकः अनुच्छिष्टपाकेन ब्राह्म
णभोजनं ब्राह्मणस्य पादौ प्रक्षाल्यासने चोपवेश्यार्घ्यमर्जलं परिवेष्टयान्नं
संकल्पयेत्। ब्राह्मणा आवसथ्याधानांगतया विहितं मिष्टं भोजनं साध
नीमन्नं दत्तं दास्यमानं चान्न तेः अमृतरूपेणास्तु पर्यंतो इदं ब्राह्मणाय।
त्र विभवे सति पंचत्रिंशद्ब्राह्मणभोजनं। आवसथ्याधाननिमित्ते यथाल
स ब्धोपपन्नेनान्नेन पंचत्रिंशद्ब्राह्मणान्भोजयिष्ये। वरशब्देन यस्मै दीयते त
दभिलिखितं यजमानेन यजमानेन यद्दातुं शक्यते धान्यवस्त्र द्रव्यहि
रण्यगवादिलदाभिधीयते अथवा चतुःकार्षापणो वर इति मल्लाध्या
ये उक्तो वरो ग्राह्यः आवसथ्ये त्रयोविंशतियज्ञपार्श्वे कात्यायनस्य ॥४०॥
रणात्। ततो यानुमान्यगणाः सर्वे पूजामादाय कृस्विष्टः कुर्वीत विपुलं

दत्त्वा पुनरागमनाय च। इति मातृविसर्जनं। ततोग्निं नमस्कृत्य। सर्वेषां
नमस्कारणं। आधानमध्ये यदि विछिन्नमापतति तदा मातृपूजनं
आद्यं विना सकलमाधानं प्रवर्त्तते। तत्रापि अग्निस्थापनात्प्राक् संकल्पा
दुपरि यदि विछिन्नमापतेत तदा संकल्पादि सर्वमाधानमावर्त्तते।
अग्निस्थापनादुपरि प्रणिताविमोकपर्यंतं पदार्थमध्ये यदि विछिन्न
मापतति तदा देवताप्रधानादि सर्वमावर्त्तते न सर्वं संकल्पादिकं त
तो ब्राह्मणभोजनमिति। ब्राह्मणभोजनात्प्राक् यदि पत्नि रजस्वला
यदि सूतकं तदा मातृपूजनादि सर्वमाधानमावर्त्तते शुचौ संजाते
आधानोत्तरं तु मणिकाधानात्प्राक् यदि पत्नि रजस्वला सूतकं [illegible] तकं
वा जायते तदा शुचिर्संजाते मणिकाधानं पंचमहायज्ञांसायंप्रातर्हो

॥११॥ मारंभः कार्यः केचिदेवं वदंति। अग्निस्थापनादुपरि यदि पत्नि रजस्वला स्यात्तकंप
लेकं वा जायते [illegible] तदाशुचित्वात्र यत्नतो अग्निधारणं कार्यं। शुचि
त्वे जाते ऋष्यादिछंदोदेवतानुस्मरणादि सकलाधान समाप्तिः कार्या। न
धानावृत्तिः ततो मथितकावपानादि सर्वं कार्यं। एतत्तु याज्ञिकानांमीकुर्वंति
कुतः अंगीकृआलपणत्वदोषश्चेदाधाने स्त्रि रजस्वला आवर्त्तेत तदाधानं
मात्र प्रजासेपन्विंतंइति वचनात्। प्रायश्चित्तं पराहत्वा आधानस्यादि
ले ततः कुर्यात्स्मध्यान्हिकं स्नानं देवतापूजनादिकं॥ श्राद्धं होमश्च दानं च
कुर्यात्स्वं कल्पमेव च यावैकाल्पिक पदार्थो श्वमानं निर्देशपूजनैः स्विकारो
मंथानि ष्वग्निरवरस्तंडुश्च मंथनं अग्निस्थापनमृष्यादिस्मरणं च ततो भ ॥११॥
वेत्॥ देवतानामभि ध्यानं वरणं ब्रह्मपास्तत॥ छिद्यापवित्रकेहेतु संस्त

त्यत्रो क्षणीस्ततः॥ प्रणीताश्च परिस्तीर्य पात्रासादनमीष्यते॥ पात्रप्रोक्षणमाज्य
ज्यस्य निर्वापश्चरुपात्रके॥ आसिंच्योदकमापापस्तेषु लानो च तत्रवै॥ अधिश्रि
त्योभयं तत्तु पर्यग्निकरणं ततः॥ श्रपणं च चरोरेव कुर्यादर्धश्रिते ततः॥ स्रुवप्र
तपनादि स्यादुद्वास्योभयमेव तत॥ उत्पूयावेक्ष्य आज्यं तु प्रोक्षण्युत्पवनं त
तः॥ कुशासनं समिप्रक्षेप्रोक्षणीधारणात ततः॥ पर्युक्ष्याग्निं पवित्रे ते पवि
वित्रासु निधायच॥ निपात्य दक्षिणं जानुं ब्रह्मान्वारंभतेः कृते॥ वाग्यतोजु
हुयात्तत्र स्रुवेणाज्यादिकं हविः॥ आघारावाज्यभागौ च स्वन्ते इत्यादि याष्ट
के॥ स्रुवेणाज्येन चैवैताजुहुयाद्वादशाहुतिः॥ स्थालीपाकात् अग्नये पवमानाय
अग्नये पावकाय च॥ अग्नये शुचये दद्यात् जुहोत्याधानकर्मणि॥ त्यक्त्वा इत्यादिका
पुनः॥ स्विष्टकृच्चरुशेषेण देवागातु विदस्ततः॥ आज्येन नववाहूत्याघावहि
होममस्ततो भवेत्॥ संस्रवप्राशनं कुर्यान्मार्जनं प्रतिपादनं॥ वरदानं प्रणीता
स्थालीपाकाश्च तत्र तु

गोविमोक्षो विप्रभोजनं ॥ यान्तु मातृगणा उक्तो विसर्जने मान्त्रवृंगणं ॥ ४३ ॥ ॥ ४३ ॥ इति श्री
गंगाधरभट्टविरचितायां स्मार्तपदार्थसंग्रहे आधानं समाप्तम् ॥ ॥ अथ मणि
२ कावधानं ॥ तत्र प्रथमप्रयोगे रवेस्थानां दग्ने रेवृदे रामुद्धत्य मा हासने चुल्लीषु पंचभू
संस्कारान्विता निधाय शुचिर्भूत्वा पावकः ॥ कार्यः ॥ ततो ब्राह्मणपादप्रक्षालनमभ्युपवेश
नं ॥ प्राणायामत्रयं कालज्ञानं च दत्वा स्वयं तद्गो ओंकारणं मणिकावधाननिमि
त्तमारुद्धि वृत्याद्यमात्तरजन तत्वं वृमतं वृरिष्ये ॥ ततः आद्यं समाप्य शुचिः पत्न्या
सह स्वघ्रेयादिनो कामणिकावधानं वृरिष्ये ॥ तत्र देवस्य त्वेति मंत्रस्य प्रजापति ऋषिः ॥
गायत्री छंदः अग्निर्देवता ॥ अभ्यादाने विनियोगः ॥ इदमहं रक्षसामिति मंत्रस्य
प्रजा० युजुः ० असुरोसीति मंत्रस्य साध्या० यजुर्वायु० चयनवातहोमे ॥ आपो रेवती
रिति मंत्रस्य परमेष्ठी प्रजापतिः० त्रिष्टुप् ० आपो देवता पात्र रनुवाद्वि० आपो हि ॥१२॥

छेतितिसृणांद्विपऋषिः॰गायत्री॰आपोदेवता॥पर्णवृक्षायोदवृक्षेषेवृवि॰ततोदेवस्यत्वा
सवितुः॥आददेनार्येसीतिमंत्रमुक्त्वाअभ्यादानं॥इदमहमिमस्यनेनमंत्रेणईशान्यकोणे
वटपरिलेखः॥उदकस्पर्शनं॥अभ्याखननं॥प्राच्यांदिशिप्रक्षेपणं॥अवटेबुरागत्तरपां॥ ५२
अस्मताशाब्देनयवाः॥अक्षता अरिष्टकसर्षपदधि दूर्वाप्रक्षेपः॥ततोहस्ताभ्यांमणिवृंरट
हीत्वासमुद्रोसीतिमंत्रमुक्त्वाअवटेमणिवावधानं॥मणिवृस्यदृढीकरणं॥आपोरेवती
क्षययाहिवस्वर्द्धंतुंचभरेविभरथास्वतंच॥रायस्पोषस्यपत्यस्यपत्नीःसरस्वतीतम्
पातेवयोधाः॥इत्यनेनमंत्रेणमणिवृएवृनवकलशेनउदकमोसिंचेत्॥आपोहिष्ठेतिऋ
चमुक्त्वाद्वितीयनवकलशेनाभिषिंचेत्॥ततउर्ध्वंग्रीतस्मात्तेक्रियापावृक्चमणिकोदेकं
यकार्यः॥असतिसन्निधानेपुत्रःशिष्योवापत्नीवाउदकाशेवंबुयात्॥ततोब्राह्मणभो
जनं॥ब्राह्मणस्यपादौप्रक्षाल्यासनेचोपविश्यपोमर्च्य॥अनुलिप्तकमन्नंपरिवेष्यसंकू

त्पयेत् । ब्राह्मण अस्य मणिकावधानकर्मणो गतया विहितं भोजनसाधनिभूतम
न्नं चात्र तेः अमृतरूपेण संपद्यतां ॥ इदं ब्राह्मणाय । यांतु मातृगणा इति मातृविस
र्जने ॥ ३ ॥ अग्निंपच्चेदन्नं वारिणा शुद्धिनाऽस्येधी ॥ मातृप्रजानतः श्रीकृष्णसंकल्पेन त्रि
षि देवताः ॥ स्वसाभ्यो दानमावटंपरिलिप्य स्वच्छोदपः स्वननोद्धपये कार्च कुशादिनां स्त ॥२३॥
तिस्ततः ॥ अवटे मणिकाधानसुदकारोचनं त्विह ॥ भोजनं ब्राह्मणेदद्यान्मातृणां च विसर्ज
॥२३॥ नं ॥ ॥ इति व्याप्तपदार्थसंग्रहे मणिकावधानं ॥ ॥ अथ पंचमहायज्ञाः ॥ तत्र प्र
थमप्रयोगे रवरस्थानादन्ये रवेदेशं प्रहानमेहत्यामणिकोदकेन आज्ञार्थं पृथक्पा माहायश्रा
त्रद्वयं कार्यं । ततो ब्राह्मणपादप्रक्षालनोपवेशाने हत्या संकल्पं कुर्यात् । प्राणायाम थं
त्रयं कालस्नानं च कुर्यात् । गोत्रोच्चारं हत्या पंचमहायज्ञारं भनिमित्तमाभ्युदैवे
नाद्यमातृपूजा रवं मेहं कुरिष्ये ॥ ततो मातृपूजनमांकुरवंवत् समाप्य पादप्रक्षा
लनं द्विराचमनं हत्याब ह्वित्रिवृषः ईशोरवोग्टहीतोऽपग्रहकुर्योः स्यपत्नीव ः पश्याद्ने ः

उपविश्य पात्रे मणिकोदकमासिंच्य तदालभ्य यद्देवा देव हेळनमिति [illegible]
[illegible] स्य चस्य प्रजापतिर्ऋषि सरस्वत्याः ऋषयः अनुष्टुप्। अग्निर्वायुः सूर्यश्चु
मेण देवताः सौत्रामण्यावभृथे विनियोगः। ततस्तच्चं जपेत्ततो नोदकेनाग्नु
क्षिप्य पाकप्रोक्षणं। ततो गंधपुष्पादिभिः ह्यग्निं संपूजयेत्ततो मुखः स्वयः सर्वदेवा
नां हव्यभाक् कव्यभुक् तथा।। पितृणां च नमस्तोऽसि विष्ठ वै पावकस्मने।।
ततः अनेन मंत्रेण अग्निं प्रार्थयेत् प्राणायाम त्रयं कालज्ञानं च कृत्वा परमे
श्वरप्रीतये पंचमहायज्ञान्हं करिष्ये। तत्र ब्रह्माणं प्रजापतिं गृह्यो रक्
ष्यपं अनुमतिं पर्जन्यं आपः पृथिवीं धातारं विधातारं वायुं प्राचीं दिशं।
दक्षिणां दिशं प्रतीचीं दिशं उदीचीं दिशं ब्रह्माणं। अंतरिक्षं सूर्यं विश्वान्
देवान् विश्वानि भूतानि उषसं भूतानां पतिं पितृन् स्वधापं अमुकगोत्रान्
पितृपितामहप्रपितामहान् अमुकामुकशर्मणः इति यजमानस्य
मातामह प्रमातामह वृद्धप्रमातामहान् अमुकामुकशर्मणः मनुष्यान् रक्षप

११०

न वैश्वदेवान्नपाचानिर्णेजनस्वाध्यायेरहं ॰मेश्वे॥ तां अन्नपात्रे वैश्वदेवान्नोद्धरणं घृते
नोभिघारणं मणिकोदकेनाग्नेः पर्युक्षणं दक्षिणजानुपातः सोपग्रहं हविः स
व्यहस्तेनिधाय दक्षिणेन ॐ कुर्यात्। ब्रह्मणे स्वाहा। इदं ब्रह्मणे न मम। प्रजाप
तये स्वाहा। इदं प्रजापतये० ॐ अनुमतये० इदं अनुमत०। ततो मणिकायाः पश्चिमे
विभागे प्राक्संस्थानि उदक्संस्थानि वा त्रिणि बलिहरणानि। पर्जन्याय नमः।
इदं पर्जन्याय न मम। अद्भ्यो नमः इदमद्भ्यो न० पृथिव्यै न० इदं पृथिव्यै० देहल्यंत
रे द्वे कुर्यात्। द्वारदेशे प्राङ्मुखो वोपविश्य॥ धात्रे नमः। इदं धात्रे० विधात्रे न० इ
दं विधात्रे० ततोग्नेः पश्चात् प्रतिदिशं चत्वारि पूर्वादिक्रमेण वायवे नमः इदं वाय
वे न मम ४ एतेषां चतुर्णां पूर्वोत्तः क्रमेणा सर्वतोन्या। निचत्वारि प्राच्यै दिशे नमः।
इदं प्राच्यै दिशे न०। दक्षिणायै दिशे०। इदं दक्षिणायै दिशे न० प्रतीच्यै दिशे० इ
दं प्रतीच्यै दिशे न० उदीच्यै दिशे० इदं उदीच्यै दिशे न० चतुर्णां मध्ये प्राक्संस्था ॥१९४॥
नि त्रिणि। ब्रह्मणे नमः इदं ब्रह्मणे न० अंतरिक्षाय न० इदमंतरिक्षाय० सूर्याय न०

२ श्रोभ्यः स्वाहा। इदं श्रो० अ
स्वपाय स्वाहा। इदं स्वपा०

इदं सूर्याय० त्रयाणामुत्तरतो हे प्राक्संस्थे। विश्वेभ्यो देवेभ्यो नमः इदं विश्वेभ्यो देवे
भ्यो० विश्वेभ्यो भूतेभ्यो न० इदं विश्वेभ्यो भूतेभ्यो० ताभ्यामुत्तरतः प्राक्संस्थे हे
उषसे नमः इदमुषसे० भूतानांपतये न० इदं भूतानांपतये० ततो त्रशेषं पीठी
स्थस्य प्राचीनाविति दक्षिणामुखो भूत्वा दक्षिणं जान्वाच्य मध्यस्थितबलिहर
ण त्रयाद्दक्षिणतः पात्रतीर्थेन दद्यात् पितृभ्यः स्वधा नमः इदं पितृभ्यो०
पुनर्यज्ञोपवीति प्राक्संस्थो भूत्वा मणिकोदकेन हस्तौ पात्रं च प्रक्षाल्य बलि
हरणत्रयात् पश्चात् दिग्निनयेत् । यक्ष्मैतत्ते निर्णेजनं इदं यक्ष्मणे न० । अ
थ निष्क्रमणं ॥ तत्स्वरूपं रूपोरूपम् ॥ तत्र प्राचीनाविति दक्षिणामुखो द्विगुणपादभौस्थि
लोदकेन सर्वं कुर्यात् । विभवे सति पित्रादि एकैकस्य यदा त्रीन् ब्राह्मणान् भोजये
त् । तदा निष्क्रमणे हेऽ दे दश ब्राह्मणा भवंति असामर्थ्ये पित्रादेकैकस्यैको ब्राह्मण के
तत्रापि पः तदा षड् भवंति । अत्राह्न स्वे द्वर्गद्वये द्वौ । तदा शाको वर्गद्वयस्याप्येकः तत्राप्य

स्वमर्थे पात्रे यथासंभवमन्नमुद्धृत्य संकल्पयेत् । तत्र पदार्थक्रमः उद्धृतानां ब्राह्म
णानां पादप्रक्षालनं । हंतकारब्राह्मणस्य चतुर्होत्रेष्वासनेषूपवेशनं । तमुद्धृ
तानां भूर्भुवः स्वः स्वमाध्यामिति हंतकारब्राह्मणस्य तु दर्भे उपवेशनं ॥ काश्यपस
गोत्राणां पितृपितामहप्रपितामहानां अमुकामुकशर्मणां देवदत्तयज्ञदत्ताग्नि
शर्मणां मातामहप्रमातामहवृद्धप्रमातामहानां विष्णुमित्ररुद्रमित्राग्निमित्रशर्म
णां इदमन्नं संपादयतां ततो गंधादिदानं ॥ काश्यपगोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्र ॥१६॥
पितामहेभ्यः देवदत्तयज्ञदत्ताग्निदत्तशर्मभ्यः तथा च गोत्रेभ्यः अस्मन्मातामहप्र
मातामहवृद्धप्रमातामहेभ्यः विष्णुमित्ररुद्रमित्राग्निमित्रशर्मभ्यो गंधपुष्पधूपदीपा
च्छादनक्रियाः संपद्यतां गंधपुष्पधूपदीपाच्छादनैः क्रियेत अस्य नित्यश्राद्धस्य
पितॄणां पूजनविधिवदस्तु । आचमनं । ततो भोजनार्थं हस्तप्रक्षालनं ॥ भस्मना
मर्यादां कृत्वा परिवेषणं पात्रालंभनं । पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानमित्यादिना ब्रा

ह्मणः दक्षिणहस्तांगुष्ठं गृहीत्वा नेवगान्यपेदिदं विष्णुरिति। अपहता इति तिलविकि
रणं उदकोस्पर्शनं। ततोग्रहस्थिनुष्ठ सर्वान्न परिवेषणं। अन्नसंकल्पः। गोत्रेभ्यः।
सर्ववसंकल्पः। एतद्दोन्नं दत्तं दास्यमानं चातृप्तेः अमृतरूपेण स्वधासंपद्यतां न
मम। अन्नसंकल्पांतमेवं नीसम्भाद्धं।। ।।अथ ब्रह्मयज्ञः।। अग्निमपरेण स्था
सने दर्भास्तरणं। तत्रोपविश्यांजलिमध्ये कुशत्रय धारणं। दक्षिणजानुन्यं
जलिं निधानं। ततः ॐकारव्याहृतिस्तिस्रो गायत्रीश्चोच्चार्य ततः। इषेत्वादिति
स्रः चतुः पंच वा यथाशक्त्या पिकां कंडिकापठेत्। अंते ॐ स्वस्तीति ब्रूयात्। उ
दीच्यां दिशि कुशान्निरस्तनं। संहितां समाप्य शांतपथमारभेत्। तदंते संहिता।।
इति ब्रह्मयज्ञः।। ततो हंतकारब्राह्मणस्य गंधादिनार्चनं। भोजने सर्वान्नपरिवे
षणं ब्राह्मणाय हस्तक्षालनं दत्वा उदङ्मुख उपविश्य तत् उदकं गृहीत्वा सनकादि
सर्वेषां मनुष्यौस्त्वको यान्यत्र वरानि चिंतयेत्। हंततेनं मनुष्येभ्यो नमः। ततः अपोशानं
दत्वा। भो यथासुखं जुषध्वमिति उक्तो नमस्कुर्यात्। अथ निर्द नवा घड्ब्राह्मणो

॥१६॥

जनेअत्राके: तदा ताम्रपात्रे सर्वान्नमुद्धृत्वाभिघार्य प्राचीनावीती दक्षिणामुखो भूत्वा
दर्भतिलोदकं गृहीत्वा संकल्पयेत् ॥ तद्यथा पूर्ववत् । रामेभ्यो न ममेति ॥ अन्य
स्मिन्ताम्रपात्रे अन्नमुद्धृत्य उदङ्मुख उपविश्य कुशोदकं गृहीत्वा संकल्पयेत् ।
हंतते न्नं इदं मनुष्येभ्यो न मम । ततो देवतानेव च संकल्प । ततो गोप्रजनं गोग्रासः ।
सुरभी वैष्णवी माता नित्यं विष्णुपदे स्थिता ॥ गोग्रासं मयादत्तं सुरभिः प्रतिगृ २५
ह्यतां ॥ अनेन मंत्रेण गोग्रासदानं ॥ पिपीलिकाः कीटपतंगकाद्या बुभुक्षिताः क
र्मणि बद्धबद्धाः ॥ प्रयांतु ते तृप्तिमिदं मयान्नं तेभ्यो विसृष्टं सुखिनो भवंतु ॥२॥
इति मंत्रेण सर्वभूतार्थं बलिं गृहीत्वा गणेद्द्यात् ॥ यमोसि यमदूतोसि वायसोसि
नमोस्तु ते ॥ अन्नपिंडं मयादत्तं वायसः प्रतिगृह्यतां ॥ इति मंत्रेण काकबलिः ॥
वैवस्वतकुले जातौ द्वौ श्यामशबलौ शुनौ ॥ ताभ्यां पिंडं प्रयच्छामि रक्षेतां प ॥१६॥
थिमां सदा ॥ इति मंत्रेण श्वान बलिः ॥ एतत् बलित्रयं दत्वा गोदोहनमात्रं का

लं अतिथिं प्रतिक्षेत् ॥ अतिथिपूजनं ॥ भिक्षात्रयं नियमेन दद्यात् ॥ विभवे सति अ
नियाभुक्तं ॥ ततः पादौ प्रक्षाल्याचम्य बालवृद्धादीन् भोजयेत् ॥ यांतु मातृगणा इति
विसर्जयेत् ॥ अथ संग्रहश्लोकः ॥ उद्धृत्याग्निं पचेदन्नमपि कुर्याच्चवारिणा ॥ श्रा
द्धायैकं तथान्यं च पंच यज्ञार्थमेव च ॥ मातृपूजा ततः श्राद्धं कृत्वाग्निमपरेण तु ॥
उपविश्याभिमेध्यापः प्रोक्षान्नं तु द्वितीयकं ॥ अर्चनं च यमे प्रोपा कालसंक
ल्पमेव च ॥ देवतानामभिध्यानं कृत्वा पात्रेन मुद्धरेत् ॥ अभिघार्य घृतात्तो
नपर्युक्षाग्निं चवारिणा ॥ होमा भूतबलिः पश्चाद्विप्रश्राद्धं समाचरेत् ॥ प्रक्षाल्य
पादानुपवेश्य पविस्माद्दत्तासनं पूजनमेव तेषां ॥ प्रक्षालनं भोजनं विप्रपाणौ रत्नू
तदालंभाति लोदकेन ॥ कृत्वा ने संकल्पमिदं हि निःस्वश्राद्धं पुराणाप्तु नयो वदंति
॥ आस्तीर्य स्वासने दर्भानुपवेश्य कुशात्रयं ॥ धारयेत्तैजलौ तं च दक्षिणो रे
ततः पठेत् ॥ ॐकार व्याहृतिस्तिस्रो गायत्री संहितादिकं ॥ ॐकारं च तथा

॥९७॥ चांते स्मार्तदर्भानुद्क्षिपेत्॥ हंतकारस्य विप्रस्य पूजनं परिवेषणं॥ हस्तप्रक्षालनं सं
र्जौ तापोशानं च सर्वतः॥ नैवेद्यं देवतानां च दत्वा नुस्थापयेद्बुधः॥ गोग्रासं बलि
भिक्षैर्भिक्षादानादि कं ततः॥ यांनुमान्तगणाद्यक्रमात्पात्रविसर्जनं॥ एते पंचम
हायज्ञा यावज्जीवमनुष्ठेयाः॥ अथ धातुविभक्तः स्यान्तः पंचमेभागे तस्मिन्मुख्यकल्पे य
थ्यसंभवः तदा तन्नमयप्रा कार्याः॥ प्रमादान्नुपंचानामेतेषां लोपे अर्द्धकृच्छ्रं प्रायश्चि
त्तं॥ मिस्रायदि लोपः तदा कृच्छ्रः एतेषां पंचानामेकस्य द्वयोर्वा लोपो भवति तदा उप
वासः प्रायश्चित्तं अनादिकृच्छ्र॥ सति संपत्ति संभवे हविष्यान्नेन गोघृताक्तेन कार्यः॥
प आसक्तिधने यत्किंचिद्द्रव्यं [illegible] न्यते तेना पि कार्यः॥ तस्याभावे शाकफलमूलपत्रकैश्च
यदा पयोदधिघृतैः तदा स्ववेण सर्वस्यान्नाद्यस्या संभवे उदकेनोदके नौ जलिनां कु
र्यात्॥ अपि धारणं घृतेन। तदाभावे दध्नापयसा वा उदकेन वा। केचित् केचित् तिलतैलेन कुर्वं ॥९७॥
ति नान्यतैलेन। अपरे तैलमात्रं वर्जंति। एवं यः कुरुते नित्यं पंचयज्ञांश्च महात्मनो
स याति परमं स्थानं यत्र विश्वेश्वरो हरिः॥ इति प्रयोगपद्धतौ पंचमहायज्ञाः॥ अथ सायं

प्रातर्होमविधिः ॥ तत्र प्रथमप्रयोगे अग्नेरेकदेशं महानसे कृत्वा पाकः कार्यः ॥ आचम्य
पादप्रक्षालनं प्राणायाम । मन्त्रयंकालज्ञानं च विधाय मम श्रौतस्मार्त सायंप्रातर्होमानि निमि-
त्तमाप्नुहृयि कर्माङ्गं मातृकापूजनं पूर्वकं महं करिष्ये । ततो मातृकापूजनं । नांदीश्राद्धं
न प्रागस्तमयाद्वैः समाप्य संध्योपासनं ॥ पत्न्या सहाग्नेः पश्चादुपविश्य प्राणायाम
त्रयंकालज्ञानं कृत्वा परमेश्वरप्रीतये सायंप्रातर्होममहं करिष्ये ॥ तत्र सायं सायं
होममहं करिष्ये ॥ तत्राग्नये स्वाहा प्रजापतये स्वाहा । अनयोः प्रयोगमन्त्र ऋषयः ।
गायत्र्यानुष्टुभौ छंदांसि । क्रमेण अग्निप्रजापति देवते सायं होमे विनियोगः ॥ तत्र
अग्निं प्रजापतिं दध्ना तंडुलैर्वा यक्ष्ये ॥ ततोऽग्निमपरेणोत्तरेण वा पात्रोपकल्प-
नं ॥ उपयमनकुशाः सार्धं प्रस्थाः मणिकोदकं । होमद्रव्यं च । उपयमनकुशा । नाद
य सव्यहस्ते पातेत् दक्षिणेन तु वाग्यमनं । जपपर्यंतं । तिस्रः समिधोऽग्नौ यथा
गम्यास्ति ... गनावादध्यात् । पश्चादग्नेरुपविश्य मणिकोदकेन पर्युक्षणं ॥ बलि
कं याग्नेः प्रदक्षिणकरणं ॥ दक्षिणजानुनिपातनं । सव्यहस्तस्य प्रसारितसंहतांगु-
लैः होदनिधानं । होमानंतरमेव ज्वलितत्रिश्च हेमप्रभागेनो दक्षिणपाणिना होमः ॥ १७

ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये न मम। प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये०। अग्निमध्ये प्रथ
उत्तरतो माकृतिः स्वीकृतिया। स्थापितेध्म प्रक्षेपः। जानुं उर्ध्वं जानु कृतांजलिरग्निमभिमुखो ज
च पेत्। समास्त्वेत्यस्य नवर्चस्य सूक्तस्य ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। अग्निर्देवता। अग्निस्तुतौ जपे वि
स नियोगः। समास्त्वेति नवर्चं जपः।। श्री आवसथ्याग्नये नमः इति नमस्कारः। यांतु मा
।।१८।। तृगणाः सर्वे० इति मातृकाविसर्जनं।। ततो भोजनं।। उषःकाले स्नात्वा संध्यां च कृ
त सूर्योदयात्पूर्वं प्रातर्होमः। तत्र पत्न्यासह उपश्याद ने रूपविश्य प्राणानायम्य अद्येत्यादि देशकाल
ज्ञानं च कृत्वा परमेश्वरप्रीतये प्रातर्होमं अहं करिष्ये।। तत्र सूर्याय स्वाहा। प्रजा
पतये स्वाहेत्यनयोर्मंत्रयोः प्रायो मेधातिथि ऋषयः। क्रमेण गायत्री त्रिष्टुप् छंदसी। सूर्य
प्रजापती देवते प्रातर्होमे विनियोगः।। तेन सूर्यं प्रजापतिं द्रव्यान्हयक्ष्ये। एवं तंडुलैः
क्षतैर्वा। ततोग्निमपरेणोत्तरेण प्राक्संस्थमुदक्संस्थं पात्रासादनं। अग्नेरपरस्ता
दुदगग्रं प्राक्संस्थं उत्तरतश्चोत्तराग्रं उदक्संस्थं। उपयमनकुशाः समिध ।।१८।।
वा

स्तिस्त्रः। प्रणीतोदकं। होमद्रव्यं चेति। उपयमनकुशादानं। पूर्वं समिदाधानं। वाग्यमनं। प्र
णीतोदकेन पर्युक्षणं। दक्षिणजानुनिपातः। द्वौ सं(?)ग्नौ होमः। ॐ सूर्याय स्वाहा। इदं सूर्या
य न मम। ॐ प्रजापतये स्वाहा। इदं प्रजापतये०। इति मनसा। ततो विभ्राडित्यनुवाकं जपे
त्। अस्याघादिकं विस्तरभयान्नेति ध्यात्वाग्रे न लिख्यते॥ एवं सायं प्रातर्होमो या
वज्जीवं कार्यो। अस्तमिते सूर्ये प्रतीच्यां दिशि यावल्लोहित्यं दृश्यते तावत्सायंहोम
स्य मुख्यकालः। यद्वा षड्घटिकात्मकः कालः। नवघटिकात्मको वा तदुपरि प्रात
र्होमात्पूर्वं अनादिष्टहवनात् सायंहोमः कार्यः। तत्राप्यसंभवे लोप एव। नित्यस्नाने लोपे सं
ध्यालोपे सायंहोमलोपे प्रातर्होमलोपे स्नानाद्यष्टोत्तरशतं गायत्रीजपः। कार्यः। प्रा
तर्होमस्य रात्रेः षोडशांशमारभ्य सूर्योदयात्पूर्वं मुख्यकालः। उदितेपि सूर्ये अस्मा
यहोमाद्गौणकालः॥ तत्रानादिष्टहवनात् कार्यः। तत्राप्यसंभवे लोपः। लोपे पूर्वोत्तरस
हस्रं गायत्रीजपः। प्रायश्चित्तं। रजस्वलिका या वा अभ्रैर्वा धूमेन वा दृष्टेर्नान्ये

॥५९॥ नक्षत्रादिना वा तत्र छादिते सूर्ये संध्याशुद्धिः स्यज्जुहुयादेव संशयो न कार्यः । न तत्र होमलो
पः । न कश्चिद्दोषः । सायंहोमकालं मत्वा होमे कृते तो मेसूर्यो दयादिदृश्यते तदा पुनः
संध्यां संध्याकाले जाते कुर्यात् ॥ ततो अग्निमपरेण प्राङ्मुख स्तिष्ठन् भवतं नः स
मनसावितिमंत्रेणाग्निमुपतिष्ठते । ततः पुनः सायंहोमः कार्यः ॥ अथ समिधः ॥ प्रादेश
मात्राः द्वादशांगुला वा अवक्रा प्रादेशं न्यंगुलिरस्थूलाः कार्याः अवर्ज्याः ॥ ह्रस्वा दीर्घा
स्थूलतरा अविलक्षणाः वक्राः त्वचाविहीनाः विशाखाः ऊर्ध्वशुष्काः स्वयंविशीर्णाः विदलाः ।
कृमिभक्षिताः अमेध्यकार्कशुष्कुपहताश्चेति । अथ समिद्वृक्षाः पलाशः खदिरः शमी लो
हितकंटकः अश्वत्थः अर्कः वेतसः वैकंकतः औदुंबरः बिल्वः एतामभावे वटः प्लक्षः दे
वदारुः शालः श्रीतरुः वंजुलः सर्ज इति ॥ अथ वर्ज्याः श्लेष्मांतकः भोकरः सावरास
जवृक्षाः बिभीतकः निंबः करंबः कपित्थः अर्जः कोविदारुः करंजः तलुः तित्वक्कर्कट
ति । अप्रसाद्रोमादाकुशमाद्रुभोजनादसामर्थ्ये नाधिकारे सति ॥ पुत्रः गुरुः सुहृदः भगि ॥५९॥
स्कू

नेयः जामातः कन्यासुतः पौत्रः शिष्यः पितृव्यः तत्सूनुः मातुलः पत्नी च । होमं
पंचमहायज्ञांश्च कुर्यात् । एषामसंभावे अन्यः कोपि होमं कर्तुमेराको अग्नि
समीपमागच्छेत् । तत्राप्यशक्तः खट्वायामध्यासीत । तत्राप्यशक्तः खट्व
मध्यासे । तत्राप्यशक्तः खट्वाशय्यां नोपि स्थागं कुर्यात् । उत्तम आद्यासने गाय
त्र्यादशालसुमिंमंत्रापः पिबेत् । संध्याहोमे षाधिकारी भवति । मुख्यहोमद्र
५ व्याभावे शालिधान्यानां श्यामाक व्रीहियवमुख्यद्रव्याः यवाः गोधूमाः प्रियंगवः को
तिलाः । शालेयश्चैते सतुषा एव होतव्याः एभ्योन्ये तिलतुषा एव समस्ता भवंति । व्री
ह्यादि धान्यानां शतकणपरिमिते का आहुतिः कार्या षष्टि कणपरिमिता वा का या ।
शालियावान्नल श्यामाक गोधूमकंगुमुख्याः सतुषा अपि होमार्थं भवंति । कंगुधां
कणान्नातधयपरिमिताः दध्ना स्त्री पयप्रीति परामिताहुयो यजमानस्य पत्न्याः वासान्नि
धाने पुत्रादिरपि जुहुयात् । स्थागपि कुर्यात् । उभयहोमे होतहोम्यस्तीभि देवका नियमोना
स्ति । अनपत्या पत्नी यदा गर्भमासमनो वांछति तदा गर्भोत्पत्ति पर्यंतं संवत्सरपर्यंतं वा

दधितंदुलाक्षतानामन्यतमेनपूर्वाहुतिंपत्नीजुहुयात्। तत्रैवंप्रयोगः संकल्पादिपर्युक्षणां
तंयजमानएवकुर्यात्। ततः पत्नीयजमानगृहीतंउपयमनकुशंगृहीत्वास्वहस्तालीतोदक्षि
॥२०॥ णहस्तेनहोमद्रव्यंचदक्षिणेजानुन्याच्यजुहुयात्। अनेनमंत्रेणपुमांसौमित्रावरुणौ। पुमां
सावश्विनावुभौ। पुमानिंद्रश्चसूर्यश्चपुमांसंवर्ततांमयिपुनः स्वाहा। इदंमित्रावरु
णाभ्यामश्विभ्यामिंद्रायसूर्यायच। ततस्तमेवोपयमनकुशंगृहीत्वोत्तराहुतिंयजमानो
जुहुयात्। ततोजपः। श्रद्धांमेधांयशः प्रज्ञांविद्यांपुष्टिंबलंश्रियंआयुष्यंतेजआरो
ग्यंदेहिमेहव्यवाहन॥ चरिमाग्नेदुहेः॥ नमस्कारश्च। यजमानश्चपतित्वेनउपोप्यवसि
तोयदि। अहोमादिनोयातः पुनराधानं॥१॥ अस्यमंत्रस्यहेपत्योहोमद्रव्यमक्षि
आदिनाद्वयोरप्यसमंजंतुभवेद्रततमनर्थकं॥२॥ उद्दमावाग्निपक्वेदत्तंवारिणाम
पाकस्यतु॥ पादप्रक्षालनेन्हत्वाआचमनंतुपवैरप्यच॥ प्राणसंयमनेन्हत्वाकाले
देशस्तः तस्मनः। गोत्रंचपितृनामानिश्राद्धसंकल्पमेवच॥ मातृपृजातलेःश्रा
द्धंसंध्योपासनमेवच॥ अपरेपोपविश्यायैः पत्न्यासार्द्धंशुचिः सुधीः॥ प्राणाया ॥२०॥

मृत्रयं कृत्वा देशकालौ स्मरेत्ततः। होमसंकल्पनं कुर्यादिध्मादिसंस्करणं ततः। देवताना मतिध्या
न पात्राण्यासादयेत्ततः। कुशा दानं सामिक्षेपः पर्युक्षणानिं चबागयतः। प्रदीप्ते ग्नौ मवपुरोमो
नमस्कुर्याज्जपेदिति॥ ॥इति प्रयोगपद्धतौ होमविधिः॥ छ॥ अथ पक्षादिकर्मप्रयोगः॥
तत्र प्रथमप्रयोगे आधानसमयानंतरं प्रोप्तप्रातिपदि शुक्लायांवा कृष्णायांवा प्रातर्होमानं
तुरं स्वरस्थाना दग्नेरेकदेशमुद्धृत्य पंचभूसंस्कारान्विता यामग्न्यायतनसे स्थाप्य श्राद्धार्थं खंडे
वैश्वदेवार्थं च पाकद्वयं कार्यं। ततो ब्राह्मणानामं न्यम न्यानि कं स्नानेन पादो कृत्वा म
पाकप्रोक्षणं देवतार्चनं निर्णेजनीना मंच महायज्ञं कृत्वा क्षितिपादिप्रयोगे पूर्ववत्पक्षा
दिकर्म कृत्वा पंचमहायज्ञाः कार्याः निर्णेजनांते आभ्युदयिकं श्राद्धं। तत्र ब्राह्मणानुप
वेश्य प्राणायाममत्रयं देशकालज्ञानं च कृत्वा अमुकगोत्रेणामेवमंतं रौत्रपितृनामो
च्चारणं कृत्वा पक्षादिकर्मारंभनिमित्ताभ्युदयिकं श्राद्धं मातृकापूजनपूर्वकं करिष्ये। ततो
मातृकापूजनं। ततः श्राद्धं च। अथ यजमानः सभार्यः पश्चादग्नेरुपविश्य प्राणाया
मत्रयं कालज्ञानं च कृत्वा श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं पौर्णमासिकं वादार्शिकं वापक्षादिकर्म
हं करिष्ये॥ तत्र पूर्वपात्रे ब्रह्मणोपयमनेनाग्नेरुत्तरतः पात्रासादनं। पवित्रच्छेदनानि त्री

आ

णिपवित्रे द्वे। प्रोक्षणीपात्रं मन्मयी आज्यस्थाली ताम्रमयी चरुस्थाली पालाश्य
॥२१॥ सभीधाः प्रांचावाघारौ। स्मिद्धतमे आज्यभागौ गोवरो दक्षिणा। एतान्येव कल्पिकान्य
दार्थानहं करिष्ये। तत्र पक्षादि कर्ममंत्राणां प्रजापति ऋषिः तेषां छंदांसि
लिंगोक्ता देवता। भूर्भुवः स्वः इति महाव्याहृतीनां प्रजापति ऋषिः क्रमेण गा
यत्र्युष्णिगनुष्टुप् छंदः अग्निवायुसूर्या देवता आधाने विनियोगः॥ त्वन्नो अ त्री
ग्ने स त्वन्नो अग्ने अयाश्चाग्ने ये ते शतं इति मंत्राणां वामदेव त्रिष्टुप् अग्नि वरु
णा यो प्रथमयो [illegible] विनियोगः॥ तृतीयस्याग्निर्देवता चतुर्थस्य वरुणः
स वितृविष्णुर्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्का देवता अनादिष्ट होमे वि० उदुत्तमम् इति शुनःशेप त्रि
ष्टुप् वरुणो देवता पारस्कर [illegible] प्रजापति इदं अग्नये सोमाय एता देवता आज्येन।
अग्निं अग्नीषोमौ अग्नि सोमौ। इति पौर्णमासिके॥ । अग्निं विष्णुं इंद्राग्नी ॥२१॥
इति दर्शे ब्रीहिमये नवरुणा॥ प्रजा पां प्रजापतिं। विश्वान्देवान् द्यावापृथिव्यो ए
ता देवताश्चरुणा॥ ७॥ विश्वान्देवान् [illegible] आकाशं बलिः॥ ७॥ अग्निं। प्रजाप

तिं। विश्वान्देवान्। वैश्वदेवान्नेन। अग्निं स्विष्टकृतं चरु...शेषेण। अग्निं। वा
युं। सूर्यं। अग्निवरुणौ। अग्निं। वरुणं। सवितारं। विष्णुं। विश्वान्देवान्। मरुतः स्वकेन।
वरुणं। प्रजापतिं। एता आज्येन। श्रियं। पुंसं। वयसं। वयसं। श्रुतं। दक्षं दत्तं। पापीनोपतिं।
ये मे प्रजामुपलोभयंति ग्रामे वसंत उत वारण्यतानहं ... मयेनस्थालीपाके नाहं यक्ष्ये।
ब्रह्मवरणं। प्रणीताप्रणयनं। दर्भैः परिस्तरणं। पात्रासादनं। तंडुलानंतरं अनुच्छिष्टपा
केन वैश्वदेवान्नासादनं। हुतकरणादि तेनैव सर्वं कार्यं। ततः पवित्रकरणं। प्रोक्षणीसं
स्कारः। पात्रप्रोक्षणं। असंचरे प्रोक्षणीनिधानं। आज्यस्थाल्यामाज्यनिर्वापः। चरुस्था
ल्यां प्रणीतोदकमासिच्य तंडुलप्रक्षेपः। आज्याधिश्रयणं। चरोरधिश्रयणं। आज्यं
दक्षिणेन ब्रह्मणा चरोः उत्तरतो यजमानः युगपत्। ईशान्या उल्मुकेन उभयोः पर्य
ग्निकरणं। अर्धश्रृते चरौ स्रुवस्य प्रतपनं संमार्जनं। प्रणीतोदकेन प्रोक्षणं। पुनः प्र
तपनं आसादनं दक्षिणे निधानं। आज्योद्वासनं। पवित्राभ्यामाज्योत्पवनं। अवेक्ष
णं। अपद्रव्यनिरसनं। प्रोक्षण्याः उत्पवनं। उपयमनकुशादानं। तिष्ठन् समि
दाधानं। सपवित्रहस्तेन प्रोक्षण्युदकेनाग्नेः पर्युक्षणं। पवित्रयोः प्रणीतासु नि ता
धानं। दक्षिणं जानु निपात्य ब्रह्मान्वारब्धः स्रुवेणाहोमः। ॐ प्रजापतये स्वाहा। इदं
चरोरुद्वासनं ४

प्रजापतयेनमम।स्थालीगतेद्रव्यप्रक्षेपः प्रोक्षण्यांसंस्रवप्रक्षेपः।इंद्रायस्वाहा इदंइंद्राय०।
अग्नयेस्वाहाइदमग्नये०सोमायस्वाहाइदंसोमाय०।ततःचरुमभिघार्य स्रुवेणाहोमः।
ॐअग्नयेस्वाहाइदमग्नये०ॐअग्निषोमाभ्यांस्वाहाइदमग्निषोमाभ्यां०इतिपौ
र्णमासीप्रधानदेवताः।।दर्शे अथ।।ॐअग्नयेस्वाहाइदमग्नयेन०ॐविष्णवेस्वाहा
॥२२॥ इदंविष्णवेन०ॐइंद्राग्निभ्यांस्वाहाइदमिंद्राग्निभ्यां०उत्तरंउभयत्रसमानं।ॐब्र
ह्मणेस्वाहाइदंब्रह्मणे०प्रजापतयेस्वाहाइदंप्रजापतये०विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहाइदं ॥२२॥
विश्वेभ्योदेवेभ्यो०द्यावापृथिवीभ्यांस्वाहाइदंद्यावापृथिवीभ्यांन०ततोहुतशेषेणास्रु
वेणाग्नेःउत्तरतः प्राक्संस्थान्युदक्संस्थानिवात्रीणिबलिहरणानि।।विश्वेभ्योदेवे
भ्योनमः इदंविश्वेभ्योदेवेभ्यो०भूतगृहेभ्योनमः इदंभूतगृह्येभ्यो०आकाशायनमः
इदंआकाशाय०एषांत्रयाणांसंस्रवप्रक्षेपोनकार्यः।।ततोवैश्वदेवान्नमभिघा
र्यस्रुवेणाहोमः।।१।ॐअग्नयेस्वाहाइदमग्नये०ॐप्रजापतयेस्वाहाइदंप्रजापतये०य
विश्वेभ्योदेवेभ्यःस्वाहाइदंविश्वेभ्योन०स्थालीपाकस्यवैश्वदेवान्नस्यस्वोनराष्टि
४अग्निषोमाभ्यांस्वाहाइदमग्नीषो२

स्विष्टकृतं। ॐ अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा इदमग्नये स्विष्टकृते न० ततो भूराद्या नवा
हुतयः। ॐ भूः स्वाहा इत्यादय [illegible]॥ भुवः स्वः त्वन्नो अग्ने। स त्वन्नो अग्ने० अयाश्चा
ग्ने०। ये ते शतं० उदुत्तमं० प्रजापते ये। इति नवाहुतयः॥ संस्रव प्रा
शनं। पवित्राभ्यां मार्जनं। अग्नौ पवित्रप्रतिपत्तिः ब्रह्मणे वरदानं। ब्रह्मन्न स्वपश्चा
त्कर्मणोंगतया विहितो यं वरः प्रतिगृह्यतां मणिकोदकेन संकल्पः। ततो यो स्त्व
ददातु पृथिवी त्वा प्रतिगृह्णात्विति ब्रह्मणो जपः। प्रणीताविमोकः। त्र रुरोषे
ण बाह्य लोबलिहरणं दक्षिणस्यां प्राक्संस्थं वा शुचौ देशे लिप्ते। स्त्रुतेपाकार्यं।
नमः स्त्रियै नमः इदं नमः स्त्रियै नममानमः पुंसे वयसे वयसे० इदं पुंसे वय
से वयसे न० नमः शुक्लाय कृष्णदंताय पापानांपतये० इदं शुक्लाय कृष्णदंताय पा
पानांपतये न० नमो ये मे प्रजामुपलोभयंति ग्रामे वसंत उत वारण्ये तेभ्यो
न० इदं नमो ये मे प्र० नमो स्तु बलिमेभ्यो हरामि स्वस्ति मे स्तु प्रजां मे ददतु नेभ्यो०।

इदमेभ्यो न मम। मणिकोदकेन रुरोषं प्रक्षाल्य। ततो ब्राह्मणभोजनं॥ अनुच्छिष्ट
॥२३॥ पाकेन ब्राह्मणपादप्रक्षालनं उपवेशनं। अन्नपरिवेषणं। ब्रह्मयज्ञस्य पक्षा
दिकर्मणो गत यविशिष्टं भोजनं संपादयेत्। मणिकोदकेन संकल्पः। अनुच्छि
ष्टवैश्वदेवान्नेन नित्यश्राद्धं। ब्रह्मयज्ञः हंतकारः ततो देवतानैवेद्यं॥ बलिहृ
रणानि अनुच्छिष्टपाकेन कार्याणि॥ एवं पौर्णमासिकं दार्शिकं च। पक्षादिकर्म
यावज्जीवं प्रतिपदि पर्वणि कार्यं॥ दैवान्मानुषाद्वा प्रतिबंधात् पौर्णमासिकपक्षा
दिकर्मासंभवे दार्शिकपक्षादिकर्मणः पूर्वं स्थित्यंते न अनादिष्टं कृत्वा कार्यं।
त अत्राप्यसंभवे लोपः। लोपे अनादिष्टं उपवासः प्रायश्चित्तं। संलग्नपक्षा ॥२३॥
दित्रये लोपे पुनराधानं। एते पक्षादिकर्मणी स्वातंत्र्ये अनयो रारंभापवर्गलक्षणः
संबंधो नास्ति। तं निर्णयः। पर्वणो यश्चतुर्थो भाग आद्या प्रतिपदस्त्रयः। आ या
ग कालः स विज्ञेयः प्रातरुक्तो मनीषिभिः॥ तथा च। पर्वार्द्धं अथ मध्याह्ने प

दिपर्व समाप्यते ॥ तदेव यागकालस्यास्तमये परेऽहनि ॥ संधिर्यदि पराह्ने स्या
द्यागः प्रातः परेऽहनि ॥ निरूप्य कुर्वीत पाः प्रतिपद्भागे चतुर्थेऽपि न दुष्यति ॥ अ
थक्षो रविशेषयः ॥ ॥ आधानानंतरं या तु प्राप्यते प्रतिपत्तिथिः ॥ कुर्वा वा पयसि
तालस्थां प्रातर्होमे हुते सति ॥ स्वशादने पाके त्रांतु पृथक् माहानसे ॥ स्थापयि
६ त्वाप्य चेदन्नं नक्तं श्यमिहेष्यते ॥ निमंत्र्य पांच विप्राणां स्नानं मध्याह्निकं ततः ॥
देवतापूजनं पंचमहायज्ञांश्च निर्वपेत् ॥ निर्णेजनं ततो विप्राणां ॥ पादप्रक्षालनादि
दिकं ॥ आहूय मातृ पूर्वस्या सपत्नीकः शुचिव्रतः ॥ संकल्पं च विकल्पं च कृत्वा
कृदोषदेवताः ॥ देवतानामभिध्यानं ततो ब्रह्मवृतिस्तथा ॥ प्रणीतां च विमोद
कां तेवाद्ये स्त्रिबलिपंचकं ॥ नारिपाच्य रुसंस्थाप्य ततो ब्राह्मणभोजनं ॥
अनुच्छिष्टे न पाकेन हुतकारादिकं ततः ॥ यांतु मातृगणाः सर्वे इति मातृवि
सर्जनं ॥ इति प्रयोगपद्धतौ पक्षादि कर्म ॥ छ ॥ अथ पिंडपितृयज्ञः ॥ छ ॥

सच श्रौतोपनाहिताग्नेरप्येष इति वचनाद्दोपासनाग्निनोपि प्राप्तः॥ इतरस्याधि
काराभावात्॥ ७॥ प्रमितपितृकस्यैव कृतावसथ्यस्य भवति॥ तत्र प्रथमप्रयोगे
॥२४॥ आधानसमयानंतरं प्राणायामामावास्यायां प्रातर्होमे कृते गृह्य महानस
स्थस्य नांदिश्राद्धार्थं दर्शश्राद्धार्थं च पाकद्वयं कार्यं॥ अनिष्ट्वा तु पितृश्राद्धेन कुर्या
त्कर्म वैदिकं॥ एवं सर्वकर्मादौ श्राद्धप्राप्ते अपवादमाह कात्यायनः॥ नाष्टकासु भ द
द वैश्राद्धं न श्राद्धे श्राद्धमिष्यते॥ अष्टकाश्राद्धादिकर्मणां वैदिकं न श्राद्धं प्राप्नु वे
मपोद्यते॥ अनेनैनांदीश्राद्धलिखितं निर्मूलत्वादुपेक्षणीयं॥ ततो मध्याह्ने
कं वैश्वदेवं निर्वापजनातं निरुह्य औपासनदर्शिके श्राद्धं पात्रकरणं अन्नमहं करिष्ये॥ पात्रकरण
जनश्राद्धं च समाप्य॥ शुचिः सभार्यः पश्चादग्नेरुपविश्य प्राणानायम्य
स्वाग्नेरुत्तरतो दक्षिणामुपवेश्य॥ ततः प्राचीनावीतिकरणं॥ निविबंधनं॥ ॥२४॥
तद्यथा॥ वामभागे परिधानां गस्य दूराना बंधिरूपमुद्धृत्य॥ संगोपनं नि वि
बंधनं॥ कालक्षानं परमेश्वरप्रीतये पिंडपितृयज्ञमहं करिष्ये॥ ततोग्निमपरे

णपात्रासादनं। दक्षिणेन वरेखाकरणं एतन्तेअमितिपिंडदानं। स्वधादानानि। एता
न्वैकल्पिकान्पदार्थान्वक्ष्ये(?)करिष्ये॥ पिंडपितृयज्ञमंत्राणां प्रजापतिरृषिः। अग्न
येकव्यवाहनायसोमायपितृमतेइतिद्वेयजुषी। अग्निःकव्यवाहनःसोमःपितृ
मान्क्रमेणदेवते॥ अपहताइति यजुः असुररक्षांसिदेवता। येरूपाणीति
त्रिष्टुप्छंदः पितरो देवता। अत्रपितरोइतिपितरोदेवता॥ बृहती छंदः नमो
वः पितरइतिषट् गृहान्नइतिएतद्वइति सर्वाणि यजूंषि। आयन्तेति गाय
त्रीछंदः पितरो देवता॥ ऊर्जमितिविराट्छंदः आपोदेवतापिंडपितृयज्ञहोमे
लेखाकरणेउल्मुकनिधाने जपे स्वधादाने मध्यपिंडप्राशने अपांनिषेके च म
त्रेणांविनियोगः॥ तत्राग्निंकव्यवाहनं सोमंपितृमंतंचरूपा॥ गोत्रं अस्म
त्पितरं अमुकशर्माणंएवं पितामहं प्रपितामहंशर्माणं ब्रीहीमयैः पिंडैरहं
यक्ष्ये॥ आग्नेयकोणमारभ्य अप्राग्दक्षिणेन दक्षिणाग्रैर्दर्भैः परिस्तर
णं॥ पात्रासादनं अग्निमपरेणाचेलदक्षिणाग्राणि प्राग्बिलसंस्थानि

उत्तरेणाग्नेः स्रागग्राणि दक्षिणाबिलानि दक्षिणसंस्थानि। अंजनं उलूखलं। शूर्पं।
तंडुलाः। चरुपात्रं। उदकं। आज्यं। मेक्षणं। स्फ्यः। उदपात्रं। सकृदाच्छिन्नानि। ब्री
॥२५॥ स्तु हयः। स्त्राणि। वर्षं उत्तरेयजमान लोमानि च्छेति। तत्र चरुपात्रे दानं विकल्पे
न स्फ्यादानं। चतुर्गृहणं। अवहननं। शूर्पे निष्पवनं। त्रिष्फतः सकृत्फूलीकरणं
। सारतं तंडुलानादाय। अपसव्यं यथा भवति तथा पवित्रेणातीर्थेन चरुपात्रे अभ्याप्लव
क्षिपेत्। तत्र तथैव सास्तादितोदकस्येकः अधिश्रयणं श्रपणं। अप्रदक्षिणं। मेक्षणेनचा
लनं। ईषदभ्यूतस्याभिघारणं। उद्वासनं दक्षिणतः। प्राग्दक्षिण्येनानयनं। सव्यं जा ॥२५॥
नुनिपातः। मेक्षणेन होमः। अग्निमध्ये प्रथमाहुतिः। तस्या दक्षिणतो द्वितीया। उ
भयोः पुरस्ताद्दक्षिणार्धं मेक्षणं। ॐ अग्नये कव्यवाहनाय स्वाहा। ॐ इदं अग्नये कव्य
वाहनाय०। सोमाय पितृमते स्वाहा। इदं सोमाय पितृमते०। मेक्षणप्रक्षेपः। स्फ्येन अ
पहताइसनेन मंत्रेण लेखायां दक्षिणतः उल्मुकनिधानं। उदकपात्रेणावनेजनं
दक्षिणसंस्थं लेखायां। अमुकगोत्र अस्मत्पितः अमुकशर्मन् अवनेनिक्ष्व। अ

अमुकगोत्रास्मत्पितामहप्रपितामहाः। अवनेनिक्ष्व। उदकपात्रेण लेखायां दक्षिण
संस्थं प्रतिप्रयोगं त्रिर्निषिंचेत्। लेखायां दक्षिणाग्राणां सकृदाछिन्नाना
मपस्तरणं। त्वस्मै पस्य पिंडं अर्पयेत्। कृत्वा सकृदाछिन्नानामुपरि पिंडदानं। गो
त्रास्मत्पितः एतत्तेन्नं स्वधा। एवं पीता महप्रपीतामहयोः। अथवा अमुक गोत्र
पिता एतत्तेन्नं स्वधा। इदं अमुकगोत्राय अस्मत्पित्रे अमुक शर्मणे न मम एवं
पितामहप्रपितामहयोः। अत्र पितर इति जपः। उदङ्मुख आश्वासधारणादामे
अवृषायिषत इति जपः पूर्ववदवनेजनं। निवि विस्रसनं। नमोव इति मंत्रेण
षडंजलिं कृत्वा। गृहान्न इति जपः। एतद्व इति मंत्रेण त्रीणि सूत्राणि प्रति पिंडे
ददाति। ऊर्जं वह इति पानिनयनं। पिंडमूलपिंडोद्धरणं। अवघ्राणं। सकृदाछिन्ना
न्यग्नौ प्राशनं। उल्मुकं च। सव्यमाचमनं। इति पिंडपितृयज्ञः॥ छ॥ अथ नवा
न्नप्राशनं॥ छ॥ छ॥ तच्च शरद्वसंतयोः। नवान्नस्य निष्पत्तौ वा शरदो व्रीहिनो
वसंते यवानां॥ तत्र तानि नक्षत्राणि॥ रेवती अश्विनी रोहिणी मृगशिरः पुनर्वसु

पुष्यहस्तौ चित्रा। श्रवणा धनिष्ठा उत्तरात्रयमश्वेति। वासराणि बुधार्के ज्येष्ठा। सोमशुक्रेश्च
मंदाग्निः शनि सोमे बलक्षयः॥ बुधार्कगुरुवारेषु शुभावह इति॥ अमावे चंद्रे रिक्ता
व्यतीपाते वैधृतौ विष्टि संक्रांति अनवमदिनान्याग्नि विम्नहाग्नेन वर्जयित्वा का
र्यं॥ तत्र प्रथमप्रयोगे मुहूर्तदिने प्रातरुत्थाय मे कृते स्वस्थानादग्नेरेकदेशे महानसे
॥२६॥ कृत्वा पाकः कार्यः॥ मध्याह्ने कर्मारंभ निर्णेजनांते कृत्वा आत्मनः पाद प्रक्षाल
नं। प्राणायामं च पंचकालज्ञानं च कृत्वा गोत्रपितृनामसंकीर्तनं च कृत्वा नवान्न
प्राशन कर्मारंभे निमित्तमाभ्युदयिकं श्राद्धं पातक कर्म संकल्पं करिष्ये। तत्र
प्रजनं श्राद्धं च करिष्ये सापत्न्या सह पञ्चगव्ये कृपविष्टप प्राणानायम्य कालज्ञानं च कृत्वा
श्रीपरमेश्वरप्रीत्यर्थं नवान्नप्राशनमहं करिष्ये॥ तत्र पूर्वेण ब्रह्मोपगमनं
मेन ततः पात्रासादनं। पवित्रे द्वे। प्रणीता आज्यस्थाली। ताम्रमयी चरुस्था ॥२६॥
ली। पालाशा समिधः। प्रोक्षणी पात्रौ। समिद्व्रतमे ब्रह्मभागौ। अग्निः प्रथमः।
प्राशित्रि संलिलन प्राशनं। चरो दक्षिणा। एतान्वै कल्पक स्थाने हं करिष्ये॥
याताउपायेति येन स्नारः। पश्चयो देव पात्ना इति द्वयो मंत्रयोः परमेष्ठी प्रजापति

षिः। त्रिष्टुप् छंदः। प्रथमास्येन्द्रो देवता। द्वितीयस्य सर्वे देवा देवताः आज्यहोमे विनि
योगः॥ त्वमग्ने इति मंत्रस्य प्रजापतिरृषिः त्रिष्टुप् छंदः अग्निर्देवता आज्यहो
मे विनियोगः॥ भूर्भुवः स्वरिति महाव्याहृतीनां प्रजापतिरृषिः गायत्र्युष्णिग
नुष्टुप् छंदांसि। अग्निर्वायुः सूर्यो देवता आधाने विनियोगः॥ त्वं नः स त्वं मयाश्चाग्ने
नेरानेमिति मंत्राणां वामदेव ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। अग्निर्वरुणौ देवते। प्रथमयोः
होमप्रायश्चित्ते विनियोगः॥ तृतीयस्याग्निर्देवता। [illegible] विष्णु
र्विश्वेदेवा मरुतः स्वर्का देवता। अनादिष्टहोमे विनियोगः॥ उदुत्तमं मिति शुनःशेप ऋ
षिः। त्रिष्टुप् छंदः। वरुणो देवता। पाशोन्मोके विनियोगः॥ [illegible] अ
ग्निप्रथमः प्राश्नात्विति मंत्रस्यापांनपाते नो देवीति मंत्रयोः। पुरुषो [illegible] पतिरृ
षिः। आद्यो मंत्रो यजुः ऋषिः अग्निर्देवता। [illegible] प्राशने विनियोगः। होतीयस्य
बृहती छंदः अन्नदत्ता वपने समिदाधाने विनियोगः। [illegible] तमुत्पमि
ति मंत्रस्य प्रजापतिरृषिः जगती छंदः। लिंगोक्ता देवता। यवसंस्थ [illegible] विनि०
१३ चतुर्थस्य वरुणः सविता

तत्र प्रजापतिं ।इंद्रं ।अग्निं ।सोमं ।इंद्रं सर्वान्देवतान् ।एता देवता आज्येन ।इंद्राग्नी विश्वा
न्देवान् ।द्यावापृथिव्यौ ।एताः प्रधानदेवताः नवग्रहमयेन स्थालीपाकेन स्थालीपा
॥२७॥ केनयजमयेवा ।अग्निं ।आज्येन ।गिरिस्थ [illegible] ते नवरूणा ।अग्निं वायुं सूर्यं ।अग्निवरुणौ ।रुद्रम
ग्निं ।वरुणं ।सवितारं ।विष्णुं विश्वान्देवान्मरुतः ।स्वर्कोनवरुणं प्र[illegible]प्रजापतिं एता देव
ता आज्येन एता अंगप्रधानार्था देवताः ।अस्मिन्कर्मण्यं यक्ष्ये ।ब्रह्मवरणं प्रणीता
प्रणयनं ।प्रोक्षणीपात्रनिधानं ।आज्यनिर्वापः ।सोदकं चरुपात्रे तंडुले प्रक्षेपः ।आज्या
धिश्रयणं चरोश्च ।उभयोः पर्यग्निकरणं ।पुनःप्रतपनं ।उभयोरुदास्यं ।आज्योत्प
वनं ।अवेक्षणं ।अपद्रव्यनिरसनं ।प्रोक्षण्यां प्रत्युत्पवनं ।उपयमन कुशग्रहणं [illegible]यति ॥२७॥
[illegible] समिधोभ्याधाय ।दक्षिणं जान्वाच्य ।ब्रह्मान्वारंभः ।स्रुवेण होमः ।आज्येन षडा
हुतयः ।प्रजापतये स्वाहा ।इदं प्रजापतये न मम ।इंद्राय स्वाहा ।इदमिंद्राय० ।अग्न
ये स्वा० इदमग्नये० सोमाय स्वा० इदं सोमा० यथादैवतं त्यागः ।[illegible] तातुष्पाप
रा तवीर्याय [illegible] तये भिमातिषाम [illegible] ।एतं योनः शारदो [illegible]

ता नि विश्वाः स्वाहा। इदमिंद्राय न०। ये चत्वारः पथयो देवयाना अंतरा द्यावापृथिवी वियंति
तेषां यो अज्यानिमजीजिमावहात् तस्मै नो देवाः तस्मै धत्तेह सर्वे स्वाहा। इदं सर्वेभ्यो नम
म। ततः स्थालीपाकमभिघार्य। स्रुवेणातिस्र आहुतयः। इंद्राग्निभ्यां स्वाहा। इद
मिंद्रा। इदमिंद्राग्निभ्यां न०। विश्वेभ्यो देवेभ्यः स्वाहा। इदं विश्वेभ्यो देवेभ्यो न मम।
द्यावापृथिवीभ्यां स्वाहा। इदं द्यावापृथिवीभ्यां। ततश्चाज्याहुतं। ॐ स्विष्टमग्ने अ
भि तत्पृणाहि विश्वांश्च देवः पृतना अविष्यन्। सुगं नु पथां प्रदिशन्न एहि ज्योतिष्मध्ये
ह्यजरं न आयुः स्वाहा। इदमग्नये न०। स्थालीपाकेन स्विष्टकृत। ॐ अग्नये स्विष्टकृ
ते स्वाहा। इदमग्नये स्विष्टकृते०। ततो दर्व्या आज्याहुतयः। स्विष्टमग्ने अभितः०
ॐ ह्यजरं न आयुः स्वाहा। इदमग्नये०। ॐ भूः स्वाहेति न वाहुतयः। यथादेवतं त्यागः।
ततः संस्रवप्राशनमनेन मंत्रेण। ॐ अग्निः प्रथमः प्राश्नातु स हि वेद यथा ह
विः। शिवा अस्मभ्यमोषधीः कृणोतु विश्वचर्षणिः॥ भक्षणं भक्षयः समनेह
देवा स्वाया वसेन सम श्रीमहीनां। स्तोमयोपशः पितो अग्निराश्वरांतो यत न स्वा

नः॥अन्नपतेन्नस्य नो देहि...वा्यव संस्रव प्राशने वै होमं मंत्रः। एतमु त्यं मधुना सं
युतं स्वपं सरस्वत्या अधिवनाय केऽकु। इद्धं आसी सौरप प्रतिः स्नात ऋतुः कौना
स्रा आसम्पत्तः सु दान वहुनि। मार्जनं। पवित्र प्रतिपत्तिः। ब्राह्मणे वरदानं। य
था ब्राह्मणस्य न गान्न प्राशन कर्मणोत या वि हितोयं वरः प्रति ग्रहणं वा। ग्रो
॥१२९॥ स्त्रेति ब्राह्मणोक्तः। प्रत्यक्षि ताविमोकः। अनुच्छिष्ट पाके न ब्राह्मण भोजनं॥ ब्राह्मणस्य
नवोम कर्म [illegible] दित यावि हितं साधनो भक्तमन्ने दत्तं दास्यमान्ने वा नष्टे तेः अन्न तर
पेणा संपद्यतो॥इद्धे ब्राह्मणाय घृतच्छेनैवान्नं कर्म यदि कथं चित् स्वकालेन संभवति
न दारो पाक्काले पि कार्यं॥इद्धे रोगानौ पाककालः। व्रीह्याग्रयणपात्रा दिदं चेन्न संभवति त ॥१२९॥
दा पवाय्रयणां सर्वं अनादिष्ट्यं कुलाकार्या। तत्रापि चेन्न संभवति व्रीह्याग्रयणात् समनादि
ष्टं कुलीकार्यं। तत्रापि चेन्न संभवति तदा लोपः। लोपे प्रायश्चित्तोत्तं ऋद्धे द्व्यं यवाग्र
यणस्य ब्रीह्याग्रयणस्य वा एकस्य लोपे पेड पवास्सौ नादिष्टं पूर्वं प्रायश्चित्तं। आग्रय
६५ णेस्थलम्मोहन यचेतं तु मनेचरुः कार्यः आग्रयणक्रीयायाः पूर्वं धान्यमात्रस्य

नवस्य पक्वा श्रीह्याग्रयणाच्छामाकनीवारयववेणुयवलीमुद्गमाषगोधूमकंगूनां वा
अथवा श्रीह्याग्रयणे व्रीहीणां यवाग्रयणे यवानां । न तु नानाधान्यैः पचेद् दद्याद्वा पु
रुषो भोजनं प्रति सिद्धं । तस्य च नं भोजनं । यदि विस्यसोऽदिना क्रियते तदा गयेद्वै
श्वानरायचरुः कर्तव्यः । आदौ अनादिष्टं तत्र कार्यं न तु नेत्रोहिणामभावेन तं
डुलैर्भिः कार्यं । न तु नयवानामभावेन तत्र गोधूमैः कर्तव्यं । आग्रयणानुष्ठा
नोदीर्घमायुर्नवान्नभोजनयोग्यता विभ्रिष्टलोकप्रस्तेश्च स्प्रीतिश्च जायते ।
अतोनुष्ठेयमिति सिद्धं ते त्वारदे घेवं नवान्नेत्राशनं भवेत् । अनुपेतुरोहवौ वा पिवा सं
स्यादन्यतो नवा । रेवत्यां च तथाश्विन्यां रोहिण्यां मृगशीर्षके । पुनर्वसु तथा पुष्ये
हस्ते चित्रोत्तरात्रये । श्रवणे च धनिष्ठायां एतद्भवति नान्यथा । रीक्तातिथीर्व्यती
पातं वैधृतीं च वमं दीने । संक्रांतिकरणं विष्टि विद्धं तद्विवर्जयेत् । जन्मेऽस्यं च नतो
ये च पंचमे नवमेऽपि च । दशमैका दशो श्रेष्ठे चंद्रे चैनव्यं मस्पते ॥ प्रथमेऽस्य प्रयोगे वश्रा
तर्हिमेम तेस्त तिअ [illegible] पंचा [illegible] पचेदन्नं ब्राह्मणानां निमंत्रणं । निर्णेजनोनं [illegible]
दितनित्य कर्म चान्वत्र । प्रातः प्रजातेततः श्राद्धं संकल्पोथ विकल्पकाः । कुर्यादिस्मैर

पांसवादेवताभिर्विहिस्तेन ॥ अस्य स्वव्रह्मादिकं स्मृता आज्यभागांतमं चैनुस्त्वनायुषेति मंत्राभ्यां आ
ज्याहुतिद्वयं भवत्। इंद्राग्निभ्यामिति स्त्रिस्त्र चरुणाज्याहुतिस्तत ॥ स्विष्टमग्ने च मंत्रेण चरुणा
स्विष्टं स्तुतः। स्विष्टमग्ने च मंत्रेण भूराद्या याहुतीर्नव। अग्निः प्रथमइत्यत्र मंत्रः संस्थ
॥२९॥ वप्राशने पार्जन्यादिव सर्वस्यामात्रपां च विसर्जनं ॥६॥ इति प्रयोगपद्धतौ नवान्नप्रा
शनं ॥६॥६॥ अथो[illegible]
प [illegible] कस्मिंश्च वर्षे उपाकर्म भवपाकर्मणोत्सर्गारंभ क्रियते तदा प्रथमं प्रयोगः श्रवणाकर्म
श्रा[illegible]प्रथमं ततः संच स्यादुपाकर्मापि धर्मान कालांतरे शाला[illegible]इति यादि प्रयोगे श्रावण्यां पौर्णमा
स्यां कुर्यात् उपाकर्म। श्रवणाकर्म [illegible] कर्तव्ये। उपाकर्मानंतरं मंत्रब्राह्मणयोरध्यय ॥२९॥
नं। पौषमासस्य [illegible] रोहिण्यां अधीयमानं मंत्रयोर्मंत्रब्राह्मण
सर्गः। पौषस्य रोहिण्यां मध्यमायां वाष्टकायां मध्यायानुत्सृज्य युरि स्मनेन
स्त्रेणाविहितं कर्तव्यं। तदूर्ध्वं शुक्लपक्षेषु मंत्रब्राह्मणयोरध्ययनेन कार्यं ॥ कृष्णप
क्षेषु गानं ॥ यावदाषाढ्यां [illegible] श्रावणस्य [illegible] तत्रोत्सर्गः ॥
अथ षण्मासान पौषोत्सर्गे [illegible] सूत्रेण विहितः। कार्यः ॥६॥

अपरे तु एकस्मिन्नेवोत्सर्गस्य कालचतुष्टयं मन्यन्ते सम्यक्क्रमभंगात् नोत्सर्गद्वयं तदेत
त्कर्म । त्रैतियं कालत्रयस्याप्यं तदपि मांस तेकेन चित्स्वकरेण श्रावणपंचम्यां एवं क्रिय
ते तदभिधीयते । तत्र प्रथमप्रयोगे श्रावण्यां पौर्णमास्यां तत्संध्यायां वा प्रात
र्होमे कृते ग्निमुपसमाधाय पाकः कार्यः । नित्यभोजनानंतरं मध्याह्ने कर्म्म श्राद्धं च । तत्र
यस्य कस्मिन्वर्षे गुरोर्मरणं सस्थापायनं पुत्रादेः त्रिप्रवस्य व्रतबंधस्तथा पितृ
गुरोरेव श्राद्धं । तत्र पादप्रक्षालनं । ब्राह्मणानुपवेशनं । प्राणायामत्रयं कृ
त्वा ज्ञानं च स्वस्वगोत्रपितृनामसंकीर्तनं च अभ्यासर्गोपाकर्म निमित्तं आभ्यु
दयिकं श्राद्धं मातृकापूजनपूर्वकं करिष्ये । ततो मातृकापूजनं श्राद्धं
क्ष अक्षतातिलदर्भदूर्वापिण्डाः गोमयमृत्तिका कृष्णशृंग [illegible]
न स्त्र यज्ञोपवीतिने वेघतां कल्लानि गृहीत्वा ग्रामादुदकदेशे [illegible]
व ब्राह्मणैः सह रथ्यं जलाशयं गच्छेत् । ततः स्वीरं प्रक्षाल्य मृदादिकं विन्यस्य
यथोक्तं शौचं कुर्यात् । ततः सर्वे यज्ञोपवीतिनो बद्धशिखा कच्छ चीरवाद दर्भपाणा

यो गुरुः शिष्याश्च प्राङ्मुखउपविश्य प्राणायामत्रयं कालज्ञानं च कृत्वा छंदसा
मुत्सर्गमिदं करिष्ये। इति संकल्पं कुर्युः सर्वे सहैवमाचम्य गुरुः शिष्याः उच्चैर्जपंति। उभा
कवि सुभायोनो धर्मः परापतत्। सोहि सख्यानि धार्मिणा विसृष्टानि विसृजा
महे॥ ततः शिष्या गुरुं अभिवाद्य यथाज्येष्ठं अभिवादयेयुः। ततः स्नात्वाथो सा
।३०। तं ऋषिपूजनं विसर्जनं। अतऊर्ध्वं परस्परस्पर्शे पृथङ्नियमेन सर्वेषां गुरुगृ
हे त्रिरात्रवसनं। ततो पृथक् गमनं। एतावानुत्सर्गः। यच्च पंच षण्मासा। निर्
वर्त्तोय दोपाकर्म कालेक्रियते तदा स्नानादि तंत्रं प्राणायामत्रयं कालज्ञानं
च कृत्वा तत्र स्नानप्रयोगः एवं विनिर्दिष्टे काले अध्यायोपाकर्माङ्गविहितं स्नानम
हं करिष्ये॥ इषेत्वादिषु स्वं ब्रह्मालेपुतु त्रविव स्वान्तपिरिस्कः॥ ततउरूंपी
सूदकाभिमंत्रणं॥ येते शतमित्यावर्त्तनं सुमित्रियान इत्यपो जैतिना दायदु ।३०।
र्मित्रियान इति निषेकः। ततो मृदादिवारिणा चक्रत्यादि गात्रप्रक्षालनं। आच
मनं। नमस्कारः। इदं विष्णुरिति मृत्स्नानं। अपो अस्मानिति मज्जनं। मनस्तोकइ

ति गोमयस्नानं। त्रिवारं क्रमेण। इममे वरुण इत्यृग्भिरभिषेकः। निमज्जनो
मज्जने आचमनं। अपाराधमुदित्य पामार्गैः। पावनं। कुंडाकुंडादिति दूर्वाभिः
सप्तव्याहृतिभिः पृथक् दर्भैः पावनं। गायत्र्या च। आपो हि ष्ठेत्यादि मंत्रैर्दर्भैश्च
पुनः सप्तव्याहृतिभिर्गायत्र्या च। ततो इमंमे वरुण इत्यृचैरभिषेकः। अघमर्ष
णं स्नानं तर्पणं संध्यादि नित्यकर्म समापनं। ततः शांति पाठपठनं। सप्तर्षीणां
पूजा। स्थापना तेषां। कश्यप। अत्रि। भरद्वाज। अंगिरा। गोतम। वसिष्ठ। पराशर। मांडव्याः।
एते सप्तर्षयो दर्भपवित्रैः त्रिभिः त्रिभिः। सपिंडैः गंधैः कार्यः। ततस्ता प्रा
ङ्मुखानुदगग्रान्वा स्थापयेत्। तद्यथा। ॐ भूर्भुवः स्वः कश्यप इहागच्छ इहावाहयामि।
स्थापयामि। कश्यपाय नमः। एवं भरद्वाजायनमः। आवाहयामीति समा
ने। ॐ मनोज्योतिरिति मंत्रेण ऋषिणां प्रतिष्ठापनं। ततः इमा देव गोत
मभरद्वाजा विश्वामित्र सर्वेषां पठनं। तत्र प्राणायामत्रयं कालज्ञानं वदस्व

अथास्योत्सर्गोपाकर्मनिमित्तं ऋषिपूजनमहं करिष्ये॥ सप्त ऋषयः प्रतिहि-
ताः शरीरे। इदं विष्णुर्विचक्रमे इति मंत्रेण धूपं समुच्चार्य। कश्यपभरद्वाजांगिरोगौ-
॥२१॥ तमवसिष्ठरोहारमांडव्याः इदमंत्रे चंदनं प्रतिगृह्यतां। एवमेव पुष्पधूपादी-
दन यज्ञोपवितनैवेद्यतांबूलानि संपाद्यतां। एवमेव स्वकीयऋषीपूजनं। त-
तः पितृभ्यो यज्ञोपवितदानं। तद्यथा। प्राचीनावीति दक्षिणामुखस्तिलोद-
कं गृहीत्वा करे यज्ञोपवितानि विधाय गोत्रेभ्यः अस्मत्पितृपितामहप्रपिता-
महेभ्यः अमुकामुकशर्मभ्यः इमानियज्ञोपवितानि संपद्यतां। सर्वे ब्राह्मणाश्चंदना-
नुलेपनं तांबूलपूर्वकं परस्परं पितृकल्पितानि यज्ञोपवितानि दद्युः। ततः उत्स- ॥२१॥
र्गेतर्पणं। उभेरेजोलिना दक्षिणांजलिना ब्रह्मादयस्तृप्यंतु छंदांसिस्तृप्यंतु। वेदा-
स्तृप्यंतु। ऋषयस्तृप्यंतु। पुराणाचार्यास्तृप्यंतु। गंधर्वास्तृप्यंतु। इतराचार्या-
स्तृप्यंतु। संवत्सरःसावयवस्तृप्यंतु। पितरस्तृप्यंतु। आचार्यास्तृप्यंतु।

ततो दक्षिणामुखः प्राचीनावितिनः सव्यं जान्वाच्य केवलं जलमंजलौ गृहीत्वा
मुक गोत्र अस्मत्पितृः अमुकशर्मणः तृप्यंतामेवं पितामहप्रपितामहयोः मात्रा
दीनां तु के चीत आब्रह्म स्तंब उदीरतामित्यादि यथोक्त तर्पण विधिना हरः हः क्रिय
माणेन पित्रा दीन् सर्वास्तर्पयेयुरिति केचित्। ये जीवे सीति काद्विः प्राच्याद्या आत्मी
य पितृन्स्तर्पयेयुः। एवं सर्वाप्यन्तृपि। ततः आचमनं। ततो विंशानामुपार
रणं। वंशांते वंशोक्ताऋषिपितर्पणं। सर्ववंशोक्तानां ऋषिणां तर्पणं। ते
तस्सवितुरित्यारभ्य सावित्र्याध्ययन श्रवणं। सर्वेषां तदंते विरतास्म इ
ति सकृत्। ततो मंत्रब्राह्मणयोरध्यायादि अ संकंडिका प्रकिकायें
तस्य पठनं। सर्वेषां तदंते दत्त्वा प्युक्ते मिसं तस्य च ऋषिनेमस्तुभ्य
उत्तिष्ठ ब्रह्मणस्पत इति विसर्जनं। संमुद्रं गच्छेति मंत्रेण जलान्तर येषु

रयेत्। ततो द्विराचमनं। गृहागमनं। सप्तऋषिपांश्च स्थापनं पृथक्
पृथक्। प्रतिष्ठानावाहनं चैव कालज्ञानं भवेत्ततः। यज्ञोपवीति दानं च प्राची
नावीति पूर्वकं। अपसर्गश्चैव पितरश्चात्र यानो वं शोरवचा। तत्सवितुरि
।।२२।। त्या ऋषपसावित्र्योर्बृवर्णनं चतुः। विरतास्म इति सूक्तं दध्यायादीन्पठेत्त
तः। तदेतद्वयापृच्छे नमस्कारो विसर्जनं। स्वमुद्रे तिजलं प्राश्य त्रिरा
चांते गृहं व्रजेत्। पादौ प्रक्षाल्य आचम्य संध्यां वै पश्चात्सन्ध्या त्रिःये
श्च सह ज्ञाडु स्व उपविश्य आचम्यैन वं स्वपर मर्षिश्चीयेत तत्र यज्ञा
न प्रक्षिप्य स्वपरस्याधः प्रक्षाल्य यवानां भर्जनं। ते यवाधःपाः ततो ।।२२।।
ब्राह्मणानायम्य देशकालज्ञानं च दत्त्वा उपाकर्माहं करिष्ये। तत्र पौ
पार्विकास्यामुपाकर्म। उत्तरे पापात्रासादनं। द्वे पवित्रे। प्रणीता आज्य
स्थाली पालाश समिधाः औदुंबर्यश्च। प्रांचावाघारौ समिद्धतमे स्वा

अभागे। धाना होमः। समिद्धोमः। दधिभक्षणं। तिल होमः सावित्र्या। वरो
दक्षिणा त्रिरात्रं रोमनखानि कृंतनं। एतान्येव कल्पे यथापदार्थान् हं करिष्ये। थो
तत्र उपाकर्म मंत्राणां। प्रजापतये स्वाहेत्यस्य नो माधृनुमतये स्वाहेत्यस्य तानां
प्रजापतिऋषिः छंदो हीना। लिंगोक्त देवता। होमे विनियोगः। सदस
स्पतिमिति मंत्रस्य स्वयंभू ब्रह्मा ऋषिः। गायत्री छंदः। सदसस्पतिर्दे
वता। धाना होमे विनियोगः। शंनोभवंतु वाजिन इति मंत्रस्य वसिष्ठ
ऋषिः। त्रिष्टुप् छंदः। वाजिनो देवता। भक्षणे विनियोगः। दधिक्राव्ण
इति मंत्रस्य वामदेव ऋषिः। अनुष्टुप् छंदः। सुरभी देवता। दधि द्रव्य
भक्षणे वि०। तत्सवितुरिति पूर्ववत्। तिल होमे विनियोगः। भूर्भुवः स्व
रिति महाव्याहृतीनां प्रजापतिऋषिः। क्रमेण गायत्री० अग्निर्वायु० आ
धाने वि०। त्वं नो अग्ने सत्वं नो अग्ने अयाश्चाग्ने ये ते शतमिति मंत्राणां

वामदेव ऋषिः। त्रिष्टुप् छं० अग्निवरुणौ देवते प्रथमयोः सौत्रामण्यावभृ
थे वि० तृतीयस्याग्निर्देवता अनुष्टुप् छं० होमे वि० चतुर्थस्य वरुणः। सवि
ता विप्रुड् विश्वेदेवा मरुतः। [illegible] छं० देवताः प्रायश्चित्तहोमे विनि० उदुत्तमं मिति
मंत्रः शुनःशेप ऋ० वरुणो देवता। त्रिष्टुप् छं० होमे विनियो० सहनोस्त्विति मं
॥२३॥ त्रस्य ब्रह्मा ऋषिः। यजुः छं० ब्रह्मा देवता। जप० अत्र अंतरिक्षं। वायुं। ब्र
ह्माणं। छंदांसि। प्रजापतिर्देवता। ऋ० ग्राव्णा मेधां। सदसस्पतिं।
अनुमतीं आज्येन। ऋग्वेदमधीयमाने पृथिवीं। अग्निं। ब्रह्माणं। छं
दांसि। अन्यत् समानं सामवेदमधीयमाने। दिवं। सूर्यं। ब्रह्माणं। अन्यत्स ॥[illegible]
मानं। अथर्वणमधीयमाने। दिशः। चंद्रमसं। ब्रह्माणं। छंदांसि। अं
तरिक्षं। वायुं। ब्रह्माणं। छंदांसि। दिवं। सूर्यं। ब्रह्माणं। छंदांसि।
प्रजापतिं पूर्ववत्। चतुर्णामपि वेदानामध्ययने चरकालं युगपत्पा
कर्मणि। पृथिवीं। अग्निं। ब्रह्माणं। छंदांसि। देवान् ऋषीन्। [illegible]

येषां। सदसस्पतिं। अनुमतिं। एताः प्रधानदेवताः। आज्येन। सदस
ता स्पतिं धामाभिः। सर्वैः तिलैः। अहं यक्ष्ये। इति देवताभिध्यानं।
ततो देवदत्तशर्मन् अस्मिन्नुपाकर्माख्ये कर्मणि त्वं ब्रह्मा भव इति ब्रह्म
वरणं। प्रणीताप्रणयनं। ईशान्यादिपूर्वाग्रैः दर्भैः परिस्तरणं। पात्रा
सादनं। पवित्रछेदनार्थाः दर्भास्त्रयः। द्वे पवित्रे। आज्यस्थाली। संमार्जन
कुशाः। उपयमनकुशाः। समित्तिस्रः। स्रुवः। आज्यं। धानाः। वरस्थे
ति। यथोपकल्पनीयानि। त्रितिस्रिष्यं नवनवसमिधः। आर्द्राः सपल्ल
वः। औदुंबर्यः दधिभक्षणार्थं। धानाश्च। आकर्षफले। तिलाश्चेति। पवि
त्रकरणं। प्रोक्षणीसंस्कारः। आसादितपात्रप्रोक्षणं। असंचरे प्रोक्षणी
निधानं। आज्यनिर्वापः। आज्याधिश्रयणं। पर्यग्निकरणं। स्रुवस्य प्रतप
नं। संमार्गकुशैः स्रुस्य संमार्गः प्रणीतोदकेनाभ्युक्षणं। पुनः प्रतपनं। आ
व

सादन देशे निधानं । आज्योद्वासनं । अवेक्षणं । अपद्रव्यनिरसनं प्रोक्षणीनां
प्रत्युत्पवनं । उपयमन कुशादानं । तिष्ठत्समिदाधानं । प्रोक्षण्युदकेन सपवि
त्र हस्तेनाग्नेः पर्युक्षणं । पवित्रयोः प्रणितासु निधानं । दक्षिणं जानु नीपातः
ब्रह्मणान्वारब्धः स्रुवेण होमः । ॐ प्रजापतये स्वाहा इदं प्रजापतये न मम
॥२४॥ ॐ इन्द्राय स्वाहा इदं इन्द्राय न मम ॐ अग्नये स्वाहा इदमग्नये ० सोमाय स्वा
हा इदं सोमाय ० ॐ अंतरिक्षाय स्वाहा इदं अंतरिक्षा० । वायवे स्वाहा इदं
वायवे ० ब्रह्मणे स्वाहा इदं ब्रह्म० छंदोभ्यः स्वाहा । इदं छंदो० प्रजापतये
स्वाहा इदं प्रजापतये ० देवेभ्यः स्वाहा इदं देवेभ्यः ऋषिभ्यः स्वाहा इदं ऋ ॥२४॥
षिभ्यः श्रद्धायै स्वाहा इदं श्रद्धा० मेधायै स्वाहा इदं मे० सदसस्पतये स्वा
हा इदं सदसस्प० इमं मंत्रं गुरुणा पठ्यमानं । शिष्य अपि सहानि पठे
तुः । ततः समिधाभिधार्य । स्रुवेन गृहीत्वा उत्थाय प्राङ्मुखस्तिष्ठतः ।

तत्सवितुः प्रचोदयात् । स्वाहा । इदं सवित्रे० एकां समिधमादध्युः। एवं द्विती
यां तृतीयां। अतः सर्वे उपविशेयुः। आचार्यः पुनः स्रुवेण धाना अव
दाय स्रुवेण सदसस्पतिमिति मंत्रेण जुहुयात्। शिष्याश्च सहानुपठेयुः। त
तः अपरास्तिस्रः समिधो घृताक्ता अभ्यज्य प्राङ्मुखास्तिष्ठतः। तत्सवितु
रिती मंत्रेण एकां एवं द्वितीयां तृतीयां च। ततः सर्वे उपविशेयुः। आचार्यः
सदसस्पतिमिति मंत्रेण पूर्ववत्। धाना जुहोति। शिष्याः सहानुपठंति।
ततोऽन्यास्तिस्रः सपिर्घृतेनाभ्यज्य सावित्र्या एकैकां जुहोति। वा स्वयमेण।
ब्रह्मचारी शिष्याः। अग्निं कर्ष्य मंत्रेण। अग्नये समिधमाहार्षं मंत्रेण
समिद्धोमं कुर्यात्। न सावित्र्या। अन्यत्सर्वं समानं। ततो उद्कूल पोनासिलस्र
स्ली सौगन्ही सा रां त्रो भवंत्विति मंत्रेण। दंते रस्वादंतः सर्वे प्राश्नीयुः। द्विरा
चमनं। दधिक्राव्णो अकारिषमिति मंत्रेण दधिभक्षणं। द्विराचमनं॥ ६०॥

गु

तत आचार्यो यावंतं शिष्यगणमध्यापनेच्छुं तावंतं तिलान् गृहीत्वा ... कर्षफ
लकेन शुक्रज्योतिरित्यनुवाकेन सावित्र्या वा जुहुयात् । सवित्रीति ... न संस्र
व । ततो धानाष्य: स्विष्टकृत् । अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा । इदमग्नये स्विष्टकृ०

॥२८॥ भूः स्वाहा । इदमग्न० भुवः स्वाहा इदं वायवे० स्वः स्वाहा इदं सूर्याय० त्वन्नो ॥२८॥
अग्ने० स त्वन्नो अग्ने० अयाश्चाग्ने० ये ते शतं० उदुत्तमं० प्रजापतये० संस्र
वप्राशनं । पवित्राभ्यां मार्जनं ... पवित्रप्रतिपत्तिः । ब्रह्मणे वरदानं । ब्रह्म
...स्योपाकर्मणो गतया विहितो यं तेवरः प्रतिमच्छतो । प्रणीता विमोकः इति
यजुर्वेदः । ऋग्वेदे धीयमाने । आज्यभागानंतरं पृथिव्यै स्वाहा इदं पृथिव्यै० अग्न
ये स्वाहा इदम० इति विशेषः । ततो ब्राह्मणाद्याशीर्वचनात् । सामवेदे धीयमा
ने । आज्यभागानंतरं दिव्य स्वाहा इदं ... चंद्रमसे स्वाहा इदं चं० ॥६॥
... दिवे स्वाहा इदं दिवे न० सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय० इति विशेषः ...
... ब्राह्मणाद्याशीर्वचनात् अथर्ववेदे धीयमाने आज्यभागानंतरं ...

अध्युपोषं होष्य इति पूर्वेद्युः चतुर्षु वेदेषु अधीतेषु पश्चात्संवत्सरं चतुर्णां वेदानां
युगपदुपाकर्मणि आज्यभागांतेनंतरं पृथिव्यै स्वाहा इदं पृथि० अग्नये स्वाहा
इदमग्नये० अंतरिक्षाय स्वाहा इदमंतरिक्षाय० वायवे स्वाहा इदं वायवे० दि
वे स्वाहा इदं दिवे० सूर्याय स्वाहा इदं सूर्याय० दिग्भ्यः स्वाहा इदं० चंद्रमसे स्वा
हा इदं चंद्रमसे० ब्रह्मणे स्वाहेत्येवमादिभिः तेत्रेपाद्यहोमाः प्रजापतये देवेभ्यः ऋ
षिभ्यः श्रद्धायै० मेधायै० सदसस्पतये० अनुमतये० ततो धानादि प्रादिवो
सर्वं पूर्ववत् प्रणीताविमोकांते अग्निमंतरेषु प्रस्रुत्सुखेभ्यः उपविश्य प्रा
ङ्मुखस्त्वाचार्यः ॐकारमुक्त्वा त्रिः सावित्रीं मनुब्रूयात् । तद्यथा । तत्सवि
तुर्वरेण्यं मो ब्रूयात् ।०। इषे त्वोर्जे त्वा । अग्निमीळे । अग्न आयाहि । इत्याद्याम्नायांतं
। सर्वेषां भारायसं भवति इत्यादि सर्वमंत्रब्राह्मणयोः आध्याय मामादी प्रब्रूयात् ।
बह्वृचां नो मेषिमुख्या नि सर्वाणि छंदोगानां साकाण्वाथर्वणानां । एवं सर्वे पठि
त्वा ततो गुरुशिष्याश्च सहजपंति । सह नोस्तु सह नो वतु सह ... वीर्यं वदस्त ।

१६ प्रसिद्धं स्त्रहृदये न यथा न [illegible] द्विष। [illegible] इति मन्त्रं श्रावं अध्ययनं लोमनखदी [illegible]
नं न करिष्यामहे। इति सर्वे पासंकल्पः। प्रागुत्सर्गाद्वा नियमो लोमनखविक्र
तं न स्पर्श उत्सर्गादवधि लोमनखनिकृंतनं न करिष्ये इति ॥ छ॥ दसांत उत्सर्गोत्सु
मंत्रब्राह्मणाध्योरध्ययनं ॥ छ॥ इति श्री गंगाधरभट्ट विरचितायां प्रयोगप ॥ १६ ॥
द्धतौ उपाकर्म समाप्तं ॥ छ॥ तथा कात्यायनः ॥ छ॥ आधान होमयोश्चैव वैश्व
देवे तथैव च। बलौ कर्मणि दर्शे च पौर्णमासे तथैव च ॥ १॥ नवयज्ञे च यज्ञज्ञा व
दंत्येवं मनीषिणः। एकमेव भवेच्छ्राद्धमेतेषु न पृथक् पृथक् इति ॥ २॥ श्रीहर
गौरीशार्पणमस्तु ॥ छ॥ रामार्पणमस्तु ॥ छ॥ वासुदेवार्पणमस्तु। सदाशिवा
॥ र्पणमस्तु ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥ छ॥

[OrderDescription]
,CREATED=06.01.20 11:39
,TRANSFERRED=2020/01/06 at 11:59:09
,PAGES=135
,TYPE=STD
,NAME=S0002452
,Book Name=M-2596-SMART MANJARI
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF

FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF
,FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF

FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF
,FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF

FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF

FILE60=00000060.TIF
,FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF

FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF
,FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF

FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF
,FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF

FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF

FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF
,FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,